

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**ATATÜRK DÖNEMİ SİYASİ PARTİ PROGRAMLARININ
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Barbaros DÜNDAR

ANKARA 2007

ÖZET

Siyasi partiler, demokrasinin ve siyasal yaşamın temel varlık sebebidir. Asli işlevleri, toplumun değişik kesimlerinin, birbirinden farklı istek ve tercihlerini dikkate alarak siyasal politikaları belirlemek ve halkı temsil etmektir. Sahip oldukları ideolojilere göre belirledikleri politikaları ve bunları gerçekleştirecekleri plan ve programları da topluma açıkladıkları parti programları ile ifade ederler. Oluşturdukları program ve politikalarla da yasama ve yürütme organlarını biçimlendirirler. İktidar partisi yürütme sorumluluğunu üstlenirken, muhalefet partisi de, iktidarın kullanılmasını denetler.

Türkiye'de siyasal partilerin oluşumuna imkân sağlayan gelişmeler Tanzimat Dönemi ile birlikte meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Partisi bu dönemde kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet dönemiyle de siyasal partilerin sayısı dahada artmıştır.

TBMM kurulduktan sonra ise Mecliste başlayan muhalif düşünceler, Mecliste temsil edilen siyasal partilerin kurulması ile sonuçlanmıştır. Kurulan ilk parti, Atatürk'ün başkanlığında 23 Ekim 1923'te kurulan ve A-RMHC'nin devamı olan Halk Fırkası'dır.

Halk Fırkasını, lider kadrosunu Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarının oluşturduğu TpCF takip etmiştir. Çok partili hayata geçişin ilk denemesi olan TpCF, altı buçuk ay sonra Takrir-i Sükûn Kanunu gereği kapatılmıştır.

İkinci çok partili hayata geçiş denemesi ise TpCF deneyiminin üzerinden yaklaşık beş yıl sonra gerçekleşmiştir. Atatürk'ün yakın arkadaşı Fethi Okyar başkanlığında kurulan SCF denemesi de başarılı olamamış ve ancak doksan dokuz gün sürmüştür.

Atatürk döneminde bu iki partiden başka siyasal partiler de kurulmuş ancak hiç biri TBMM'nde temsil edilememiştir. Bu tarihten itibaren CHF tek parti dönemi başlamış ve 1931 yılında yapılan CHF III. Büyük Kongresinde de yeni Parti Programı kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulana dek birlikte çalışan bu lider kadro, hangi konularda farklı düşünmektedir? Bu konuda yazılan kitaplar ve yapılan çalışmalar, genellikle bu durumu, tarihsel süreç içinde gerçekleşen olaylara göre açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada ise bu sorunun cevabına ulaşmak için farklı bir yöntem denenmiştir. Öncelikle Atatürk döneminde kurulan ve TBMM'nde temsil edilen bu üç partinin parti programları, içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan inceleme sonrasında ulaşılan somut verilerle de, dört metnin bir karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

ABSTRACT

Political parties are basic reason of democracy and political lives beeing. To determine the political policies and to represent the folk by taking the requests of different sections of population into consideration is the fundamental of political parties. They express plans and programmes of their policies that they designate due to their ideologies by their party programmes. By these programs and policies they put the legislation and execution into form. The party in power is responsible for execution and the opposition party inspects the government.

The developments that pave the way for forming the political parties in Turkey, had happened by the Period of Tanzimat. Association and Progressivist Party was established at that term. By the Second Constitutional Period term, the quantity of political parties had increased.

After foundation of Turkish Grand National Assembly, opposite ideas caused establishment of political parties in the assembly. The first party was People's Party, which was established under the presidency of Atatürk at 23 October 1923, it had been the former Anatolian and Thrace Prevention of Law Society.

The Progressive Republican Party, of which Atatürk's close friends combined the leading staff, followed the People's Party. After six and a half months, first attempt of pluralist political system, The Progressive Republican Party was ended according to Takrir-i Sükûn Law.

The second pluralist political system attempt occurred after five years of the The Progressive Republican Party experience. Free Republican Party, established under presidency of Atatürk's close friend Fethi Okyar, was unsuccessful and lasted only for ninety nine days.

During Atatürk's term, another parties were established, but non of them was represented in the Turkish Grand National Assembly. From that time, one party rule period with Republican People's Party had begun. And in the year 1931 new party programme was accepted in the third major Republican People's Party congress.

In which subjects have this lead staff that studied together with, until the established of Turkish Republic, thought differences? The books had been done about this subject, generally have tried to explain this situation according to the events that had become in historical process. To reach the answer of this question at first, the party programmes of these three parties that had been established and represented in Turkish Grand National Assembly in Atatürk term, had been inspected in the method of content analysis. A compared analysis of four texts had been done with the concrete data had been arrived after observation had been done.

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ SİYASİ PARTİ PROGRAMLARININ
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Barbaros DÜNDAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

.....

Doç. Dr. Oğuz AYTEPE

.....

Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

.....

Tez Sınavı Tarihi   26.10.2007

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar.....	xii

GİRİŞ

İÇERİK ANALİZİ

I. İçerik Analizinin Tanımı ve Amacı.....	1
II. İçerik Analizinin Tarihçesi ve Uygulama Alanları.....	2
III. İçerik Analizinin Uygulanması.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER

I. Siyasi Partilerin Tanımı, Tarihçesi, İşlevleri	
A. Siyasi Partilerin Tanımı.....	8
B. Siyasi Partilerin Tarihçesi.....	10
C. Siyasi Partilerin İşlevleri.....	11
II. Siyasal Parti Sistemleri.....	13
III. Siyasi Parti Programları.....	14
IV. Türkiye’de Siyasi Partiler.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİNDE SİYASİ PARTİLER

I. Genel.....	18
II. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)	
A. Milli Mücadele Öncesi.....	19
B. Kongreler Dönemi ve Ulusal Direnişin Örgütlenmesi: A-RMHC.....	21
C. Mahalli Kongreler.....	24
Ç. TBMM’nin Kuruluşu.....	29
D. TBMM’nde Gruplaşmalar.....	29
E. Halk Fırkası’nın Kurulması.....	38

II. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)	
A. Muhalefet.....	40
B. TpCF'nın Kuruluş Nedenleri.....	41
C. TpCF'nın Kuruluşu.....	46
Ç. TpCF'nın Ülke İçinde Örgütlenmesi.....	50
D. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu.....	52
E. TpCF'nın Kapatılması.....	58
F. Takrir-i Sükûn Dönemindeki Gelişmeler.....	60
G. CHF İkinci Kongresi.....	62
III. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)	
A. SCF'nın Kuruluş Nedenleri.....	63
B. SCF'nın Kuruluşu.....	65
C. SCF'nın Faaliyetleri.....	67
Ç. SCF'nın Kapanışı.....	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ SİYASİ PARTİ PROGRAMLARININ

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

I. İçerik Analizinin Program Metinlerine Uygulanması	
A. Analizi Gerektiren Problemin Belirlenmesi.....	73
B. Analiz Alt Gruplarının Belirlenmesi.....	74
C. Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Belirlenmesi.....	75
Ç. Program Metinlerinin Hazırlandıkları Dönem.....	76
D. Program Metinleri.....	77
II. Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının, Belirlenen Analiz Alt Gruplarında Karşılaştırmalı Analizi	
A. Türklük, Vatan, Millet (Halk) ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi.....	78
B. Hukuk ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi.....	82
C. Ekonomi ve Maliye ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi.....	85

Ç. Eğitim ve Öğretim İle İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi.....	91
D. Toplumsal ve Sosyal İçerikli Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi.....	94
E. Devlet İdaresi ve Siyasi İçerikli Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi.....	98
F. Askeri Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi.....	102
SONUÇ	
SONUÇ	104
KAYNAKÇA	108
EKLER	
EK-A PARTİ PROGRAMLARI	115
EK-B PARTİ PROGRAMLARI (SADELEŞTİRİLMİŞ).....	144
EK-C TABLOLAR.....	173

ÖNSÖZ

TBMM kurulduktan sonraki yaklaşık on yıllık dönem, Cumhuriyet tarihinin beklide en dinamik ve çok boyutlu dönemidir. Ulusal Kurtuluş Savaşı, Anayasa çalışmaları, hemen her alanda yapılan yenilikler, siyasi alanda kurulmaya çalışılan yeni düzen, muhalefet girişimleri hep bu kısa dönem içerisinde gerçekleşmiştir.

Çalışmada bu dönemin siyasi partileri ele alınarak, parti programlarındaki farklı ve benzer tarafların tespitiyle, ortaya çıkan muhalefetin nedenlerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma sürecinde, Kaynakça oluşturma aşamasında, TİTE Kütüphanesi, Milli Kütüphane, TBMM Kütüphanesi, İnönü Üniversitesi Kütüphanesi ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanesinden faydalanılmıştır.

Son olarak tezin tamamlanması aşamasına gelinceye kadar, çalışma konusunun tespitinde ve içeriğinin oluşturulmasında anlayışını ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sn. Prof.Dr. Temuçin Faik Ertan'a, Kütüphane çalışmalarında yol gösteren Sn. Doç.Dr. Oğuz Aytepe'ye, Akademik Eğitim sürecinde ilgi ve yardımlarını her fırsatta hissettiren başta Enstitü Sekreteri Sn. Hakkı İnal, Öğrenci İşleri Şefi Sn. Fatma Mesçi olmak üzere tüm TİTE çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca iki yıl boyunca desteğini hep hissettiğim sevgili eşim Çiğdem Dünder'a ve kayınpederim Sn. Yusuf Bacanlı'ya da teşekkür borçluyum.

Barbaros Dünder, Ankara, 2007

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
A-RMHG	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
HF	:Halk Fırkası
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.d.	: ve devamı

TABLÖLAR

- Tablo 1 : Türklük, Vatan, Millet (Halk) ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Grupları
- Tablo 2 : Hukuk ile İlgili Kelime, Kavram ve Söz Grupları
- Tablo 3 : Ekonomi ve Maliye ile İlgili Kelime, Kavram ve Söz Grupları
- Tablo 4 : Eğitim ve Öğretim ile İlgili Kelime, Kavram ve Söz Grupları
- Tablo 5 : Toplumsal ve Sosyal İçerikli Kelime, Kavram ve Söz Grupları
- Tablo 6 : Devlet İdaresi ve Siyasi İçerikli Kelime, Kavram ve Söz Grupları
- Tablo 7 : Askeri Kelime, Kavram ve Söz Grupları

GİRİŞ

İÇERİK ANALİZİ

I. İçerik Analizinin Tanımı ve Amacı

İçerik analizi ile ilgili yapılmış birbirinden farklı pek çok tanım yapılmıştır. Buna karşın, bu tanımların tamamında, içerik analizi çıkarımlarına bilimsel bir nitelik kazandıran, *sistemantik*, *objektif* ve *nicel* olma gibi ortak noktalar özellikle vurgulanmaktadır.¹

Berelson, içerik analizini iletişimin yazılı/açık içeriğinin nesnel, sistemantik ve nicel tanımlarını yapan bir araştırma tekniği olarak tanımlamıştır.

Cartwright ise, içerik analizinin her türlü sembolik davranışın betimlenmesinde ve içeriğinin analizinde kullanılan sistemantik, nicel ve nesnel bir yöntem olduğunu belirtmektedir.²

Bahsedilen bu üç özelliğe bakacak olursak;³

1. Nesnellik ya da Objektiflik: Farklı gözlemcilerin ya da analizcilerin aynı doküman üzerinde, aynı sonuçları gözleyebilmesi ile mümkündür. Bunun sağlanabilmesi için de analiz kurallarının formüle edilmiş olması gerekir.

2. Sistemlilik: Sistemlilik iki değişik anlam içerir.

a. Araştırma sorusunun araştırma stratejisine dönüştürülmesinde yöntemin açık ve düzenli bir biçimde kullanılması.

b. Bu araştırma materyaline hiç kesintisiz uygulanması.

3. Genellik: İçerik analizinin objektiflik (nesnellik) ve sistemlilik özelliklerinin yanında Berelson, sayısallaştırmadan bahsetmektedir. Sayısallaştırma,

---

¹ Ezel Tavşancıl-A.Esra Aslan, **Sözel Yazılı Diğer Materyaller İçin, İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri**, Epsilon Yay. İstanbul, 2001. s. 18.

² Nuri Bilgin, **İçerik Analizi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.: 109, İzmir, 2000, s. 1.; Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 17-18.

³ Tavşancıl- Aslan, **a.g.e.**, s. 22-25.

içerik analizinin ön şartı, en ayırıcı yönüdür. Sayısallaştırma, ölçme işini içermektedir. Bilgileri yoğunlaştırmak ve böylece karşılaştırılabilirliğin sağlanması bakımından düzenli bir etkiye sahiptir. Sayısallaştırma, içerik analizinin en belirgin özelliği olarak kabul edilmesine karşın en çok tartışmaya da neden olan özelliğidir.

İçerik analizinin amacı ise, araştırma sorusu doğrultusunda, kamusal alana yönelik üretilen ve kurgulanan metinlerin içerikleri hakkında sistematik veriler elde etmek ve bu verilerden hareketle yinelenen çıkarımlar yapmak, başka bir deyişle iletişimin belirgin özelliklerinden, belirgin olmayan özelliklerine yönelik çıkarımlar yapmak, metinleri çözümlenektir.⁴

İçerik analizinin uygulandığı materyaller ise yapılan diğer tüm tanımlara bakıldığında⁵ şunlardır;

1. Sözel malzeme,
2. Yazılı malzeme,
3. Sembolik davranış,
4. Resimli belge.⁶

II. İçerik Analizinin Tarihçesi ve Uygulama Alanları

İçerik analizinin gelişimi, kitle iletişim araçlarının gelişimi ile paralellik göstermektedir. 19. yüzyılın başlarından itibaren kitlesel basın alanında gözlenen gelişimle birlikte içerik analizi de kullanılmaya başlamıştır. Tarihte yapılmış ilk içerik analizi uygulaması 1893 yılında Speed tarafından yapılan “*NewYork Gazetelerinin Konu Analizi*” adlı çalışmadır. İçerik analizinin kapsamlı ve sistematik kullanımı ise, bu alanın öncü bilim adamı Harold D. Lasswell’in 1925 yılında yapmış olduğu “*Prusya Okul Kitaplarında Askerî Stereotipler*” adlı çalışmasında ve 1947 yılındaki doktora tezinde görülmektedir.⁷

---

⁴ Orhan Gökçe, **İçerik Analizi**, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 20–23.

⁵ Yapılmış diğer tanımlar için bkz., Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 18-21.

⁶ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 21.

⁷ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 26.; Gökçe, **a.g.e.**, s. 31

İçerik analizinin sistematik olarak gelişimi, 20. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşmiştir. 1941 yılında Chicago Üniversitesi'nde Lasswell, Lazarsfeld, Berelson, Walpes, Stanton vb. gibi tanınmış otoritelerin katılımıyla gerçekleştirilen konferans içerik analizinin kavram olarak kullanılması bakımından bir dönüm noktası olmuştur.⁸

1941 sonrası, ABD' inde siyasal bilimlerin içerik analizine yöneldiği ve analiz kurallarının sistematikleştirildiği bir dönem olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında hissedilen pratik nedenler, içerik analizi yönteminin gelişmesini, analiz kurallarının sistematikleşmesini sağlamıştır. Bu dönemde ABD Hükümeti içeride ve dışarıda olumsuz propaganda yapan yayınların tespiti için analiz uzmanlarının yardımına başvurmuştur.⁹

1950–1960 arası dönemde içerik analizi yaygınlaşarak, farklı uygulama alanları bulmuştur. Siyasal bilimler, gazetecilik, sosyoloji ve psikolojiden sonra etnoloji, tarih, psikiyatri, psikanaliz ve dilbilim gibi disiplinlerde de uygulama alanı bulmuş ve gelişmiştir.¹⁰

1944 yılında bilgisayarın ortaya çıkmasından sonra, bu alanda yaşanan hızlı gelişmeler, 1960 sonrası dönemlerde içerik analizi uygulamalarında çok büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bunun yanında, sözel olmayan iletişimlere ilgi ve semiyolojinin gelişimi ve dilbilim çalışmalarındaki gelişmelerde içerik analizinin gelişiminde belirleyici olan diğer iki etkidir.¹¹

Sonraki yıllarda içerik analizi yöntemi gelişmesini sürdürmüş, tüm dünyada ve Türkiye'de çok kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Ülkemizde çok farklı alanlarda yapılmış pek çok içerik analizi uygulaması mevcuttur.¹²

Bunlardan ilki Rıfki Salim Burçak'ın, İsmet İnönü'nün demokrasi anlayışı ve uygulama çabasını tespit etmek amacıyla, konuşmaları üzerinde yaptığı içerik analizi

---

⁸ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 27.; Gökçe, **a.g.e.**, s. 32.

⁹ Bilgin, **a.g.e.**, s. 3.; Gökçe, **a.g.e.**, s. 33

¹⁰ Bilgin, **a.g.e.**, s. 3.; Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 28.

¹¹ Bilgin, **a.g.e.**, s. 4.; Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 29.; Gökçe, **a.g.e.**, s. 34.

¹² Bkz. Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 39-44

çalışmasıdır.¹³ Rıfki Salim Burçak, bu çalışmasında *halkçı ve milletin murakabesi* kelimelerini anahtar kelime olarak kullanarak bazı sonuçlara ulaşmıştır.

Bir diğeri ise, Şerif Mardin'in Ülkü Dergisi üzerinde, 1930 ve 1940'lı yılların Türk Milliyetçiliği hakkında yaptığı içerik analizidir.¹⁴

İçerik analizi sözlü iletişim nesnelere de dâhil olmak üzere yazıya dökülmüş her metne uygulanabilme özelliğine sahip olması nedeniyle günümüzde psikologlar, sosyologlar, psikoterapistler, tarihçiler, edebiyat araştırmacıları, politikacılar ve reklâmcılar gibi farklı kategoriden insanların ilgi alanına girmektedir.¹⁵

III. İçerik Analizinin Uygulanması

İçerik analizi, birbiriyle bağlantılı ve belirli bir mantıksal ilişki içerisinde yapılandırılmış olan bir yöntemdir. Başlangıçtan itibaren uyulması gereken dört temel ilkesi vardır. Bunlar;¹⁶

- a. Bir iletişim modeline yerleştirilmesinin gerekliliği,
- b. Kurallar dizgesinin uygulanmasının gerekliliği,
- c. Kategorilerin kaliteli ve kapsayıcı olması,
- d. Geçerlilik Kriterleri (Nesnellik, Geçerlilik ve Genelleştirilebilirlik)

İçerik analizindeki işlem basamakları ise diğer araştırma yöntemlerinden çok farklı değildir. Araştırma, problemin tanımlanması, araştırma amacının ve buna uygun soru/hipotezlerin oluşturulması ile başlar. Araştırmacı konuya ilişkin varsayımları bilmelidir. Probleme ve amaca uygun örnekleme belirleyebilmeli, birim ve kategorileri saptayabilmelidir.¹⁷

---

¹³ Rıfki Salim Burçak, **İnönü ve Demokrasi**, Ankara, 1950.

¹⁴ Şerif Mardin, **Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2**, Der.: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, 4. Baskı, İstanbul, 1997, s. 9-24.

¹⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s. 5-6.

¹⁶ Gökçe, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁷ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 47.

Araştırmacı ilk aşamada *araştırma hedeflerini belirlemek* durumundadır. Araştırma amacı araştırmacıyı araştırmada bazı önemli bilgilerin atlanması ve fazla bilgi toplama tehlikesinden korur. Dolayısıyla, materyalin tamamıyla ilgilenmek yerine belirli yanlarıyla sınırlı kalmayı ve dolayısıyla zaman ve enerji tasarrufu sağlayacaktır. Genel amaç belirlenerek problem araştırılabilir hale getirilir, bu genel amaç doğrultusunda oluşturulacak *sorular/hipotezler* ile de araştırmanın genel amacına cevap verilebilecek ölçütler saptanmış olur.¹⁸ Araştırmanın her aşaması, araştırma amacından yola çıkılarak açıklanmalıdır. Bu yaklaşımı izleme, içerik analizinin geçerlilik koşulunu da yerine getirecektir. Geçerlilik, “bir araştırmacının araştırmasında kullandığı tekniklerle ölçmek istediğini gerçekten ölçüp ölçmediği” sorusunu anlatmaktadır.¹⁹

Her araştırmada problem cümlesi ile ilgili öngörüler dile getirilmektedir. Bu türlü öngörüler bilimsel dilde *hipotez/varsayım* olarak nitelendirilmektedir. Böylece, araştırmalara bu hipotezleri kontrol etme, sınama görevi yüklenmektedir.²⁰ Problemin belirlenmesinden yani araştırma konusunun tanımlanmasından sonra, araştırma sorusuyla bir sorun araştırılabilir hale getirilirken, oluşturulan bu varsayımlarla da araştırma sorusunun cevaplanarak sorunun çözümünü sağlayacak ortam oluşturulur.²¹

Hipotezleri oluştururken dikkat edilmesi gereken bazı genel özellikler vardır. Hipotezler, araştırma amacından ortaya çıkmaktadır; diğer yandan araştırmadaki aşamalar için yönlendirici konumundadır. Hipotezlerin kurulmasında bazı noktalara özen gösterilmelidir.²²

1. Hipotez mantıksal, akılcı olmalıdır.
2. Kavramca açık seçik olmalıdır.
3. Olgusal ya da test edilebilir olmalıdır.

---

¹⁸ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁹ Gökçe, **a.g.e.**, s. 55.

²⁰ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 49.

²¹ Gökçe, **a.g.e.**, s. 55-57.

²² Muzaffer Sencer-Yakut Irmak, **Toplumbilimlerinde Yöntem**, Say Yayınları, İstanbul, 1984, s. 35.: Maurice Duverger, **Sosyal Bilimlere Giriş**, Çeviren: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 345.: Gökçe, **a.g.e.**, s. 56-57.

4. Belirgin olmalıdır.
5. Yakından ilişkili olan olgular arasında bağlantı kurulmalıdır.
6. Pratik bir gereksinimden doğmalı ve yararlı olmalıdır.
7. Test edilebilecek şekilde formüle edilmelidir.
8. Uygulanabilir olmalıdır.
9. Bir kurama dayanmalıdır.

Daha sonra materyale yönelinir. Her şeyden önce evrenin kesin olarak sınırlandırılması gerekir. "Genel evren" ve "çalışma (araştırma) evreni" belirlenmelidir.

İkinci aşama, *çalışma evreni ve örneklemin oluşturulması* aşamasıdır. Eldeki materyalden, materyalin ötesinde bir sosyal gerçeğe ilişkin yorumlar/çıkarımlar yapılmak istendiğinden, üzerinde analiz yapılacak materyal saptanarak evren kesin olarak sınırlandırılmalıdır. İçerik analizinde, çalışma evreni, araştırma sonuçlarının genellenebileceği materyallerin tümüdür.²³ Çalışma evreninin sınırlarının çok geniş olması durumunda bir örneklem oluşturulmalıdır. İçerik analizinin örnekleme ise incelenecek iletişimlere bağlı olarak, sınırlı sayıda gazete, dergi, öykü, film, reklâm ve diğer iletişim araçlarından veya türlerinden oluşabilir. Örneklem, geniş veya dar oluşturulabilir. Ancak örneklem, araştırma evrenini bütün nitelikleri ile temsil edebilmelidir.²⁴

Üçüncü aşamada, *Kategori Sistemi* oluşturulmalıdır. Kategori sisteminin oluşturulması, araştırma sorusunun sistematik bir analiz yöntemine dönüştürülmesinde ilk ve en önemli aşamadır. Kategoriler net ve açık bir şekilde formüle edilip soruna ve içeriğe iyi bir şekilde uyarlandığında araştırmalar üretken

---

²³ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 52-53.; Aysel Aziz, **Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim**, Turhan Kitabevi, 3. B., Ankara, 2003, s. 127-129.

²⁴ Tavşancıl-Aslan, **a.g.e.**, s. 54.

olacaktır.²⁵ Dolayısıyla kategoriler araştırmanın önemli bir kısmını teşkil ettiğinden, kategori sistemi ne kadar başarılı ise, içerik analizi de o kadar başarılı olacaktır.

Bir içerik analizi yapılırken, makul düzeyde kategori sistemi kullanılmalıdır. Genel olarak bir araştırma ne kadar fazla kategori içeriyorsa, araştırma sonucunun anlamlarının da o derece zayıf olduğu kabul edilmektedir.²⁶ Bu nedenle kategori sistemi oluşturulurken şu noktalara dikkat etmelidir:²⁷

- a. Kategoriler homojen olmalı, farklı içerikler bir arada bulunmamalıdır.
- b. Kategoriler ayırt edici ve farklılaştırıcı olmalı, aynı içerik farklı kategorilerde yer almamalıdır.
- c. Kategoriler analizi yapılacak olan metnin bütün boyutlarını içermelidir.
- d. Kategoriler nesnel olmalıdır. Farklı kodlayıcılar, aynı içerikleri aynı kategorilere yerleştirmelidir.
- e. Kategoriler amaca uygun ve anlamlı olmalıdır.

Materyalin içerdiği konulara ve amacına bağlı olarak, kategorilere ayrılmış olan, önceden belirlenen kavram ve kelimelerin *frekansları* nicel olarak belirlendikten, gerekirse kategoriler arası ilişkiler çözümlendikten, bunların varlık veya yoklukları veya hangi kelime ve kavramlarla birlikte kullanıldıkları da tespit edildikten sonra, *değerlendirme, çıkarsama ve yorumlama* aşamasına gelinir.

Bu aşamada analizci, tıpkı bir arkeolog gibi, dokümanlarda bulduğu izler üzerinde çalışır. Bu izler, çeşitli durumların ve olguların işaretleridir. Görünen işaretler sayesinde keşfedilecek şeyleri, mantıksal bir biçimde tümdengelim, yani çıkarsama (inference) sayesinde, mesaj, kanal, mesajın vericisi ve alıcısı hakkında birtakım bilgilere ulaşır.²⁸

---

²⁵ Gökçe, **a.g.e.**, s. 57.

²⁶ **A.g.e.**, s. 62.

²⁷ **A.g.e.**, s. 63.; Bilgin, **a.g.e.**, s. 11.

²⁸ Bilgin, **a.g.e.**, s. 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER

I. Siyasi Partilerin Tanımı, Tarihçesi, İşlevleri

A. Siyasi Partilerin Tanımı

Parti kelimesi dilimize Fransızcadan girmiştir. Bölüm, kısım, parça ve insan topluluğu manalarına gelmektedir.²⁹ Demokratik düzende, kişiler tarafından meydana getirilen çeşitli topluluklar içinde en önemlisi, siyasi partilerdir. Öyle ki siyasi partilerin, günümüzde demokrasinin temel varlık koşullarından birisi oldukları söylenebilir. Zira siyasi partiler, tüm toplum ve devlet sorunlarını kavrayan genel bir siyasi programa dayanırlar.³⁰

Siyasi Parti kavramı, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilk çağ cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans İtalyasında bir komutanın etrafında toplanan orduları, devrim meclisleri üyelerinin bir araya geldikleri kulüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimleri hazırlayan komiteleri de anlatmaktadır.³¹

Bütün çağdaş siyasal sistemlerde önemli roller üstlenen ve sistemin temel unsurlarından biri durumuna gelen siyasi partilerin tanımlanması sorunu, özellikle tek parti sistemlerindeki siyasi parti açısından gündeme gelmektedir. Diğer bir deyişle tanım konusunda en önemli ayrılık noktasını, tek partinin, parti sayılıp sayılamayacağı sorunu oluşturmaktadır.

Tarı Zafer Tunaya siyasi partiyi, “*Belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı özellikle olağan seçim yollarıyla gerçekleştirmek amacıyla kurdukları bir örgüttür*”³² şeklinde tanımlamaktadır. Ergun Özbudun’a göre ise siyasi parti, “*Halkın desteğini sağlamak yoluyla, devlet mekanizmasının kontrolünü ele*

---

²⁹ Mustafa KOÇAK, **Siyasi Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Turhan Kitapevi, Ankara 2002, s. 39

³⁰ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 7. B., Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 272.

³¹ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 15.

³² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, 2. B., Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 3.

*geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluktur.*³³ Arif Payaslıoğlu'na göre ise siyasi parti, *“Muayyen bir memlekette devlet iktidarını ele geçirmek ve bu suretle fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla teşkilatlanan ve müsait bir hürriyet havası, genel seçimler kısaca demokratik bir rejim içinde faaliyet gösteren insanlar topluluğudur.”*³⁴ Saim Sezen'in siyasi parti tanımı ise, *“Belli bir siyasi program üstünde birleşip örgütlenerek bu programı siyasi iktidarı ele geçirerek uygulamak amacıyla kurulan tüzel kişilik”* tir.³⁵ 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasasının üçüncü maddesinde de, *“Siyasi partiler; Anayasa ve kanunlara uygun olarak, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandalarıyla milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır”* şeklinde ifade edilmektedir.

Bu tanımlar birden çok partinin iktidara gelmek için mücadele ettiği bir ortamı ve siyasi partinin yapısı açısından kurumsallaşma ve devamlılığı içermektedir. Siyasi Partiler, belirli prensipler üzerinde anlaşılan bir topluluğun örgütlenmiş gücünü ve çoğulcu rejimin en önemli unsurunu meydana getirmektedirler.

Demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez öğesi olan siyasi partileri, benzer siyasi örgütlerden veya topluluklardan ayıran dört temel nitelik vardır.³⁶, onları ayırmaktadır:³

- Siyasi partiler iktidarı doğrudan ele geçirmeye çalışırlar.
- Siyasi partiler resmi üye tabanına dayanır.
- Siyasi partiler hem özel konularda, hem de toplumun ve ülkenin bütününi ilgilendiren konularda politikalara sahiptir.

³³ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, 3. B., Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s. 4.

³⁴ Arif Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, İstiklal Matbaacılık, Ankara, 1952, s. 13.

³⁵ Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi**, 2. B., Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 54.

³⁶ Mümtaz'er Türköne, **Siyaset**, Lotus Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2002, s. 254.

- Siyasi partiler, ölçüsü değişmekle birlikte, ortak bir ideolojik kimlik ve siyasi tercihlere sahip insanların oluşturduğu bir örgüttür.

B. Siyasi Partilerin Tarihçesi

Modern ve modernleşmekle olan bütün siyasal sistemlerin en önemli unsurları, siyasi partilerdir. Siyasi partilerin iki yüz yıllık tarihlerinin, demokrasinin de tarihi olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmaz. İlk siyasi partiler XVIII. yüzyıl sonlarında ABD’de, devletin federal yapısı konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkmıştır.³⁷ Kıta Avrupa’sında ise siyasi partilerin XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulduğu görülmektedir.

Siyasi partiler, çoğu zaman demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olarak vurgulanmaktadır. Gerçekten de siyasi partiler, halk çoğunluğuna dayanarak iktidara gelmeyi amaçladıkları oranda demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olmuşlar ve demokrasinin bir siyasal rejim olarak ortaya çıkışı ile eş zamanlı olarak oluşmuşlardır. Bu nedenle demokrasinin bir “*partiler rejimi*” olmasına karşılık, diktatörlükler “*bir adamın*” rejimidirler.³⁸ Yani demokratik bir rejimde siyasi partiler kendiliklerinden ortaya çıkmışlarken; otoriter tek partili rejimde, parti rejimin kurucuları tarafından amaçlarının gerçekleştirilmesi için teşkilatlandırılmıştır.

Siyasi partilerin doğuşu bizzat demokratik prensiplerin ve kitle oylamasının sonucu olmakla beraber, siyasi partiler çeşitli bireysel düşünceleri birkaç kuvvetli ana fikir etrafında toplayarak, bunlara kamusal bir nitelik kazandırıp bir temel teşkilat sağlamak yoluyla demokratik gelişmeye yardım etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi partilerin öneminin artışına ve siyaset bilimindeki gelişmelere paralel olarak siyasi partiler üzerine yapılan incelemeler artmıştır. Bu zenginleşmeye rağmen, üzerinde uzlaşılmış bir tanımlamaya Özellikle Fransız siyaset bilimcisi Maurice Duverger’in “Siyasal Partiler” isimli eserinin 1951

---

³⁷ Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994, s. 55.

³⁸ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku : Genel Esaslar**, 2. B., İstanbul, Beta Basım Yayım, 1991, s. 313.

yılında yayınlanmasından sonra, karşılaştırmalı siyasi partiler alanında önemli bir aşamaya gelinmiştir.³⁹

Siyasi partilerin, demokrasinin işlemedeki merkezi rollerinin gereklerini yerine getirebilmeleri için, geniş bir özgürlük alanına sahip olmaları gerekir. Kuruluş, örgütlenme, fikirlerini savunma ve yayma özgürlükleri ile parti içi demokrasi bu alanın başlıca unsurlarıdır.⁴⁰

C. Siyasi Partilerin İşlevleri

Genel olarak bakıldığında, siyasi partilerin, devletle toplum, siyasetle gündelik hayat arasında bir köprü oluşturması gerektiği söylenebilir. Yani devleti halkın istekleri doğrultusunda topluma hizmet eden bir yapı olarak işletmekten sorumlu olan, toplumun gündelik ihtiyaçlarını siyasi karar mekanizmalarına taşıyarak çözüm araması gereken, seçmenden iktidar vizesi almış ya da muhalefet görevini üstlenmiş olan mekanizma siyasi partilerdir. Dolayısıyla siyasi partilere dayanan demokrasi, halkın isteklerinin devlet yönetimine yansımaları, bu isteklerle kamusal politikalar arasında bir paralellik kurulmasını sağlar.

Temsili demokraside *temsil* siyasi partinin önemli bir işlevi olmaktadır. Temsili kurumsallaştıran siyasi partilerdir. Bu yüzden siyasi partilerin asli işlevi, halkı temsil etmektir. Temsil, siyasi partilerin hem üyelerinin, hem de seçmenlerinin görüşlerini ve tercihlerini siyasal sisteme taşımaları anlamına gelir.⁴¹ Yani aslında siyasi partiler, sayısız menfaatleri birkaç ana siyaset alternatifine haline getirerek siyasal temsili, yani halkın seçim yoluyla hükümet politikasını etkilemesini mümkün kılarlar.⁴²

Siyasi partilerin önemli işlevlerinden birisi de, toplumdaki dağınık düşünce, görüş ve eğilimlere açıklık kazandırmaktır. Siyasi partilerin mevcut olmadığı toplumlarda, yönetimle ilgili olarak, aralarında bağlantı kurulamamış, dağınık bireysel görüş ve eğilimler bir anlam ifade etmeyeceklerdir. Yani siyasi partiler,

---

³⁹ Esat Öz, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasi Katılım (1923–1945)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 21.

⁴⁰ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 92

⁴¹ Türköne, **a.g.e.**, s. 255.

⁴² Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 93

bireysel eğilimlere yön vermeye ve açıklık kazandırmaya çalışırlar.⁴³ Demokratik sistemlerde, menfaatlerin birleştirilmesi alanında en önemli rolü oynayan yapılar, siyasi partilerdir.⁴⁴

Siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek yoluyla, belli bir görüşü savunanların ya da iktidara gelecek kadroların halk tarafından tanınmasını sağladıklarını da belirtmek gerekir. Böylece siyasi partiler, “*siyasi kadroların devşirildiği ve yetiştirildiği ocaklar*” olarak nitelenebilirler.⁴⁵

Bir siyasi partinin faaliyetine giren ve eylemlerine katılan birey, toplumsal, siyasal ve ekonomik olguları değerlendirmeye yarayan ölçütler kazanırken, çeşitli siyasal sorunlara kendi partisinin ideolojik perspektifinden bakmaya başlar. Bu sürece genellikle bireyin siyasal toplumsallaşması adı verilir. Siyasallaşan kitleler sistemin bir parçası haline gelirler. Kadrolaşırlar, bütünleşirler, bilinçlenirler ve inançları değişir.⁴⁶

Hükümetin organizasyonu siyasi partilerin işlevlerinin sonucusudur. Siyasi partiler, yasama ve yürütme organının sahipleridir. Partiler oluşturdukları program ve politikalarla yasama ve yürütme organlarını biçimlendirir; devletin karmaşık mekanizmasına bir yön ve biçim verirler. Sonuçta ise, doğrudan doğruya yasama ve yürütme sorumluluğunu üstlenirler.⁴⁷

Tüm siyasi partilerin sahip oldukları bu işlevler yanında, muhalefet partilerinin de kendilerine özgü işlevleri vardır. Bu işlev, iktidarın kullanılmasını denetleyerek, kamusal özgürlüklere yönelik her türlü müdahaleye karşı kamuoyunu uyanık tutmaktır. Böylece siyasi partiler, ürünü oldukları demokrasinin sürekliliğine de katkı da bulunurlar. İngiltere’de iktidardaki hükümetin alternatifi olarak muhalefet partisi, gelecekteki hükümeti oluşturma olasılığı karşısında, “gölge kabine” (*shadow cabinet*) ile, denetim işlevini yerine getirir. Yine İngiltere’de, azınlıkta kalan parti

---

⁴³ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 326.

⁴⁴ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 92

⁴⁵ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 326

⁴⁶ Juan Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev. Ergun Özbudun), Siyasal İlimler Türk Derneği Yay., Ankara, 1984, s. 52.

⁴⁷ Türköne, **a.g.e.**, s. 255.

liderlerine, “*Majestelerinin hükümetine karşı muhalefet lideri*” denilmekte, kendisine Hazineden maaş bağlanmaktadır.⁴⁸

Aslında siyasi partiler, birbirinden farklı görüşleri temsil ettikleri için birbirine rakip siyasal kurumlar olarak faaliyetlerini yürütürler. Bu bağlamda siyasi parti kutuplaşması, demokratik bir rejimde söz konusu olmayan ve olmaması gereken bir durumdur. Çünkü demokratik değerler, çeşitlilik ve farklılık içinde bir arada yaşamayı gerektiren uzlaşmacı ve hoş görücü unsurlara dayanır. Siyaseti uzlaşma ve paylaşma olarak düşünenler, çatışma ve savaştan (kutuplaşmadan) çok olaya bir yarış gözüyle bakmaktadırlar. Bu bakımdan, siyasi partilerin siyasal yaşama bakış açıları, siyasal sistemin gelişmesine veya bozulmasına yol açabilecek önemli bir etkidir.

II. Siyasal Parti Sistemleri

Çağdaş siyasal bilimciler tarafından siyasal parti sistemlerini tanımlamada en çok kullanılan ve özellikle Duverger tarafından savunulan görüş, partilerin sayısını esas almaktadır. Bu görüşe göre, parti sistemleri, sistemdeki partilerin sayısı bakımından, tek parti, iki parti ve çok parti sistemleri olarak üçe ayrılabilir.⁴⁹

İtalyan yazar Sartori, İngilizcede ilk defa 1962 yılında yayınlanan Demokrasi Teorisi isimli eserinde, tek parti'yle ilgili olarak, “ her parti bir parçadır ve dolayısıyla bir karşı parça akla getirir. Eğer karşı parça yoksa o bir bütündür. Gerçekten de tek parti sistemi, partisiz bir sistemdir. Tek parti sistemi bir parti sistemi geliştiremez, onu engeller. O gönüllü bir temsilci, harekete geçirici bir aygıttır...” şeklinde görüşler ileri sürer. Partiler ve Parti Sistemleri adlı eserinde de partileri hizipler olarak değildir, bir bütünün parçası ve değişik ifade kanalları şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁰ Dolayısıyla Sartori'ye göre, tek parti gerçek anlamda parti sayılamaz. Neumann'da tek partinin ve tek parti sisteminin kavramsal karışıklığa yol açtığını, en azından tek parti dışında bir yarışmacı grubun varlığının

⁴⁸ Teziç, **Anayasa Hukuku.**, s. 327.

⁴⁹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 111.

⁵⁰ Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems**, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, s. 25.

gerekli olduğunu ve ancak bu durumda gerçek bir siyasi partiden söz edilebileceği görüşündedir.⁵¹

Bu düşüncelere karşılık bazı yazarlar tek partili bir sistem ile çok partili bir sistemde siyasi partilerin gördüğü işlevler açısından benzerlikler bulunduğunu, bunların iki ayrı tip olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtirler. Gerçekten de örgütsel yapıları ile sistem içinde yüklendikleri işlevlerde bazı farklılıklara rağmen, yarışmacı olmayan sistemlerdeki tek partileri de “parti” kavramı çerçevesinde değerlendirmek gereklidir. La Palombara ve Weinere göre herhangi bir toplumsal, siyasal örgütlenmenin siyasi parti olarak tanımlanabilmesi için dört ölçüt gereklidir. Bunlar:

a. Örgütle devamlılık (liderlerin ömürleriyle sınırlı olmayan sürekli bir örgüt).

b. Örgütün mahalli seviyede de faaliyet göstermesi ve mahalli örgüt ile merkezî örgüt arasında düzenli ilişki ve haberleşme bulunması,

c. Sadece iktidarın faaliyetlerini etkilemek için değil milli ve mahalli seviyede tek başına ve başkalarıyla (ortaklaşa olarak) siyasi iktidarı ele geçirme veya devam ettirme yolunda kararlı ve bilinçli çaba,

d. Halkın veya seçmenlerin desteğini, sempatisini kazanmak amacıyla faaliyet göstermek şeklinde sıralanmıştır. Bu özelliklere sahip bir örgütün parti sayılması, parti benzeri toplumsal, siyasi örgütlerin (baskı grupları, lobiler v.s.) siyasi partiden ayrıştırılmasına yardımcı olacağı gibi, ikilikler, hizipler ve kulüplerle, partiler arasındaki farkı da somut olarak ortaya koyar.⁵²

III. Siyasi Parti Programları

Siyasi partiler politikaları belirleme işlevlerini, toplumun değişik kesimlerinin, dağınık ve birbirinden farklı istek ve tercihlerini derleyip siyasi sisteme aktararak gerçekleştirirler. Siyasi partiler bunu, hedef ve ilkelerini ve bunları

---

⁵¹ Sigmund Neuman, **Modern Political Parties**, Chicago, 1958, s. 395.

⁵² Esat Öz, **a.g.e.**, s. 23.

gerçekleştirecekleri plan ve programlarını yani politikalarını topluma açıkladıkları programları ile taahhüt ederler.

Program yapma kolay olamayan bir faaliyettir. Toplum yapısının karmaşıklığı, toplumu meydana getirenlerin amaç ve taleplerinin çatışması, bu faaliyeti zorlaştırmaktadır. Sonuçta parti, yapılacak işleri tayin etmek, kamuoyuna sunmak, ikna etmek ve uygulamaya geçirmek zorunda kalmaktadır. Ülkenin bazı sorunlarına öncelik tanınması, iktisadi kalkınmada belirli bir toplum modeli benimsemesi, tercihler yapması, toplumsal ya da kültürel alanda belirli sorunlara öncelik tanınması ya da tanınmaması, ülkenin dünya düzeyindeki ilişkilerini belirli bir çerçeve ve felsefe içinde uyarlaması; ülkenin olanaklarıyla parti görüşü arasında asgari bir uyum sağlama programının ve bu programının uygulanmasının öğelerini oluşturur. Görüldüğü üzere program yapmak, programı gerçekleştirmek, günlük politikaların ötesinde iktidar, toplum ilişkilerinin belirlenmesi ve ülkenin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel yapısının uzun dönemde değişmesinde vazgeçilmez izler bırakmaktadır. Program yapma işlevini tüm partiler topluca yüklenmekte, amaçlarının tayininde anlaşmazlıklar doğmakta, iktidar mücadelesinin odak noktasını program oluşturmaktadır. İktidar partisi programı çerçevesinde çalışmalar yapar, bu programına az ya da çok sadık kalır. Bu durum muhalefet partileri de bir yandan eleştiri yapma işlevini yüklenirler diğer yandan da seçenek programı hazırlarlar.⁵³

IV. Türkiye’de Siyasi Partiler

Türkiye’de batılılaşma, Tanzimat ile birlikte bütün ağırlığıyla ortaya çıktığı için, siyasi partilerin oluşumuna imkân sağlayan gelişmeler de bu dönemden sonra meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Partisi’nin ortaya çıkması siyasi partilerin gelişimini de beraberinde getirmiştir. Türkiye’de ciddi anlamda siyasi partilerin ortaya çıkması ise, İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanmıştır. 1908’de anayasanın yeniden yürürlüğe konması ve yapılan anayasa değişikliklerini müteakip Osmanlı Devletinde siyasal ve toplumsal alanda, çoğulcu bir hayat ortaya çıkmaya başlamış siyaset sahnesinde muhalif dernek ve partilerin sayıları artmıştır.

---

⁵³ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yay., Geliştirilmiş 6. B., İstanbul, 1999, s. 416.

Türk siyasi partilerini oluşturan toplumsal, siyasal çerçeve, batılı örneklerinden oldukça farklıdır. Türkiye’deki siyasi partilerin kendilerine demokratik bir mücadele tarzını esas almadıklarını söylemek yanlış olmaz. Demokrasi, siyasi parti, parlamento, seçim sistemi gibi kurum ve kavramlar Türkiye’de yukarıdan dayatma ile gelmiştir. Bu nedenle, alt yapıları oluşturmadan ithal edilen siyasi partiler, yukarıda izah edilen demokratik nitelik ve işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirememiştir.

Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyet dönemi öncesinde siyasi parti benzeri tüm örgütler, gizli dernek şeklinde ortaya çıkmıştır. Meşrutiyetin yeniden ilanını amaçlayan bu gizli derneklerin en önemlisi İttihat ve Terakki Cemiyeti olup, bu Cemiyet özellikle iyi eğitim almış genç memur ve subaylar arasında etkinlik kazanmayı başarmış ve 1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra, fırkalaşarak dönemin en önemli siyasi örgütü olmuştur.

1908 yılında yeniden yürürlüğe konan Kanun-i Esasinin antidemokratik uygulamaları devam etmiş ve bunun sonucunda da 31 Mart Olayı meydana gelmiştir. Olayın bastırılmasından sonra 8 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-i Esasi’de yapılan değişikliklere rağmen, basın ve düşünce özgürlüğü alanlarında önemli kısıtlamalar yapılmış, artan siyasi partilerin büyük kısmı zamanla kapatılmıştır.⁵⁴

Bu dönemde meşrutiyet düşüncesi ile başka bazı partiler de ortaya çıkmıştır. Bunlar Prens Sabahattin’in desteklediği ve 1908 yılında kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Ahali Fırkası’dır.⁵⁵

Kasım 1911’ de de Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuş ve Aralık ayında yapılan ara seçimleri kazanmıştır. Bu durum İttihat ve Terakki içinde karmaşaya yol açmıştır. Bu kargaşa, 1911–1912 Trablusgarp ve 1912–1913 Balkan Savaşlarındaki ağır bozgunlarla da birleşince siyasi ortam iyice gerilmiş ve 1913 Babıâli Baskını ile İttihat ve Terakki, kendi parti diktatörlüğünü ilan ederek Birinci Dünya Savaşı sonuna dek sürecek iktidarını kurmuştur. Bu dönemde İttihat ve

---

⁵⁴ Kapani, **a.g.e.**, s. 105.

⁵⁵ Sina Akşin, **Siyasal Tarih (1908–1923)**, Türkiye Tarihi IV, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 37.

Terakki Fırkası, özgürlüğü ilan eden fırka olduğundan, geçmişi ve kurtarıcılığına dayanarak siyasi iktidarı tekelinde toplayan tek güç olmuştur.

Savaşın ardından olağanüstü toplanan İttihat ve Terakki Kongresinde parti kendini feshederek siyaset sahnesinden çekilmiş, ülke tarihinde ve bu arada Türk siyasi partilerinin gelişiminde yeni bir dönem açılmıştır.

İttihat ve Terakki Fırkası iktidarına rağmen, İkinci Meşrutiyet döneminde faal, çok partili bir siyasi hayat sürdürülmüş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Ahrar Fırkası gibi etkin fırkalar siyasi hayatta yer almışlardır. Ancak çok partili siyasi hayat, Cumhuriyetin ilanını izleyen ilk yıllarda da devam ettirilmek istenmişse de, tek partili rejimin yerleşmesine bağlı olarak ortadan kalkmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİNDE SİYASİ PARTİLER

I. Genel

I. Dünya savaşından yenik ayrılan Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf devletleri arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Bu ateşkes antlaşmasından sonra Osmanlı toprakları I.Dünya savaşında galip gelen devletler tarafından paylaşılarak işgale başlanmıştır.

19 Mayıs 1919'da M. Kemal'in Samsun'a çıkması ve işgallere karşı direnişlerin örgütlenmesiyle de milli mücadele dönemi başlamıştır. Önce Erzurum'da, sonra da Sivas'ta toplanan kongrelerde, milli mücadele hareketinin amaçları ve ilkeleri tespit edilmiştir.⁵⁶

Sivas Kongresinde kurulan A-RMHC'nin bağımsız adaylarla girdiği 1919 seçimlerini kazanması ile 12 Ocak 1920 tarihinde Altıncı Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı toplanmış, Ancak çalışmalarını, yaklaşık üç ay sürdürebilmiştir. Meclisin 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli'yi ilan etmesi üzerine İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal ederek Meclis-i Mebusan'ı dağıtmışlardır. Bunun üzerine yeniden yapılacak seçimler sonucunda Anadolu'da yeni bir Meclis toplanması kararlaştırılmıştır. Yapılan seçimler sonucunda seçilen ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı üyelerinden Ankara'ya gelebilenlerden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi, (TBMM) 23 Nisan 1920'de toplanarak çalışmalarına başlamıştır.

Ulusal Kurtuluş ülküsüne ulaşılmasına müteakip, TBMM çatısı altında ortaya çıkan fikir ayrılıkları, önce mecliste farklı grupların ortaya çıkması, sonrada bu grupların Fırkalaşması ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet tarihinin ilk Fırkası, 8 Nisan 1923 tarihinde yayımlanan Dokuz Umde Beyannamesi uyarınca 23 Ekim 1923 tarihinde, A-RMHC Meclis Grubunun onayı ile resmen kurulan Halk Fırkasıdır.

---

⁵⁶ Mehmet GÖNLÜBOL-Cem SARAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1990, s. 84.

Yapılan köklü değişiklikler ve saltanatın kaldırılması, CHF muhaliflerinin artmasını ve muhalif seslerin de yükselmesini sağlamıştır. Sonuçta Ulusal kurtuluşun en önemli liderleri ve Atatürk'ün yakın silah arkadaşları olan Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay) ve Refet Bey (Bele) önderliğinde 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır.

13 Şubat 1925 tarihinde Elazığ, Diyarbakır ve Tunceli illerini kapsayan bölgede çıkan Şeyh Sait isyanı üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn yasası gereğince de 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.

Bu ilk çok partili siyasi hayat deneyiminin ardından, 5 yıl süren CHF tek parti iktidarı devam etmiş ve pek çok alanda önemli reformlar yapılarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen kültür yıkılmaya çalışılarak, yeni bir ulus yaratmaya çabalanmıştır.

Ancak bu beş yıl içinde CHP iktidarının denetimsizliği hem ülke içinde, hem de CHF içinde bir muhalefet oluşumuna sebep olmuştur. Buna ekonomik sıkıntılar ve Atatürk'ün dış dünyaya, ülkedeki demokrasi seviyesinin gelişmekte olduğunu göstermek istemesi eklenince, SCF, eski Başbakan, TBMM Başkanı, Paris Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'ın liderliğinde, 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulmuştur. Ancak yalnızca doksan dokuz gün sürecek olan bu muhalefette başarılı olamadan, 18 Aralık 1930 tarihinde kendisini feshederek sona ermiştir.

II. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)

A. Milli Mücadele Öncesi

Cumhuriyet Halk Fırkasının tarihsel köklerine bakıldığında, temellerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, daha öncesinde de İttihat ve Terakki Cemiyeti' ne dayandığı görülmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Tanzimat ile başlayıp, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve önce Yeni Osmanlı Hareketi, sonra da Jön Türkler olarak bilinen bir grup aydın ve bürokratin etkisi ile ortaya çıkmıştır.⁵⁷

---

⁵⁷ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 10

Tanzimat ile başlayan meşrutî yönetim düşüncesi, Yeni Osmanlı Hareketinin fikri temellerini oluşturmaktadır. 1860 yılı sonrasında, Tasvir-i Efkâr'ı kuran Şinasi, daha ilk sayısından itibaren ulus, hürriyet, kamuoyu gibi kavramların üzerinde durmuştur. Gazete kısa bir sürede bu fikirleri savunan pek çok Osmanlı aydınının toplandığı, fikir alış verişinde bulunduğu bir grup haline gelmiştir. Namık Kemal'de gazetede yazılar yazmaya başlamıştır. Yine bu dönemde Ali Süavi de aynı fikirlerle Muhbir'i çıkartmaya başlamıştır. 1865 yılında da bu aydın grup önce "Yurtseverler Birliği" daha sonra da "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adını alan örgütü kurmuşlardır.⁵⁸

1878 yılında II. Abdülhamit tarafından meşrutîyetin kaldırılması sonrasında artan muhalif çalışmalar kısa zamanda kendini göstermiş ve 21 Mayıs 1889 yılında sonradan İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihad-i Osmanî'yi kurmuştur.⁵⁹ Bu gizli cemiyetin ilk kurucuları, Askerî Tıp Okulu öğrencilerinden İbrahim Ethem (Temo), İshak Sukuti, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet ve Hüseyin Zade Ali Bey'dir. Aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin önderi Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurulmuş ve "Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti" adı benimsenmiştir. Yurtiçinde örgütlenen cemiyetin padişah Abdülhamit II'yi tahtan indirme düşüncesinde olduğu saray tarafından öğrenilince, öğrenci olan üyelerin çoğu tutuklandı, Trablusgarp ve Fizan'a sürülmüştür. Cemiyet dış ülkelerde örgütlenmek zorunda kaldı. Bir merkez gibi çalışan Paris'teki şubeden başka Kahire'de, Cenevre'de, Balkanlar ve Kafkasya'da şubeler açılmıştır. Paris'te yayımlanan Meşveret, Cenevre'de Mizan ve Osmanlı, Kahire'de Kanuni esasi ve Hak gazeteleri belli başlı yayın organlarıdır.

1902 yılında Jön Türk hareketinin ileri gelenlerinin de katıldığı bir kongre toplanmış bu kongrede ortaya iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri "İttihat ve Terakki" örgütünün devamı olan Ahmet Rıza'nın başkanlığındaki grup, diğeri ise "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" olarak adlandırılan Prens Sabahattin'in önderliğindeki gruptur.⁶⁰

---

⁵⁸ A.g.e., s. 10-12

⁵⁹ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Arba Yay., İstanbul, 1987, s. 13.

⁶⁰ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 19-20.

20. yüzyılın ilk yıllarında Cemiyet hareketi Rumeli, Selanik ve Manastır'daki subaylar arasında yayılarak harekete askeri güç kazandırılmıştır.⁶¹

1908 yılına kadar da sırası ile *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ve Mustafa Kemal'in de üyesi olduğu *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır.⁶²

Rumeli'deki ordunun ayaklanması sonucunda II. Abdülhamit Anayasayı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır (23 Temmuz 1908).⁶³ Böylece İttihat ve Terakki, ülkenin geleceğinde karar verebilecek bir konuma gelmiştir.⁶⁴

Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ve Aralık ayında yapılan ara seçimleri kazansa da, İttihat ve Terakki, 1912'de yapılan genel seçimlerde tekrar başarılı olmuştur. İttihat Terakki karşıtı hükümet tarafından Londra'da toplanan barış konferansında Edirne'nin gözden çıkarılması kararının alınması üzerine 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki, Babıâli Baskını olarak bilinen darbeyle tekrar iktidara gelmiştir.⁶⁵

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesinin imzalanması sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen ortadan kalkması ile de İttihat Terakki dağılma sürecine girmiştir.

B. Kongreler Dönemi ve Ulusal Direnişin Örgütlenmesi: A-RMHC

Mondros Mütarekesi ile TBMM'nin açılışı arasında kalan dönem Kongreler Dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁶⁶ 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen tarihe gömerken, aslında kalıntıları üzerinde kurulacak yeni devlete giden sürecin de başlangıcıdır.⁶⁷

---

⁶¹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s. 58

⁶² Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 21–22.

⁶³ Ahmet Mumcu, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996, s. 16.

⁶⁴ Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 111.

⁶⁵ Akşin, **a.g.e.**, s. 40.

⁶⁶ Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918–1920)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 110.

⁶⁷ Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet 1919–1926**, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 3.

Bu dönem Türk siyasal tarihi açısından önemlidir. Yakın tarihimizde görülmemiş bir partileşme bu dönemde yaşanmıştır çoğunluğu İstanbul Hükümetini destekleyen otuzdan fazla parti, bu dönemde faaliyet göstermiştir.⁶⁸ Bunların en önemlisi ise Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır.⁶⁹

Tam da bu dönemde, M. Kemal, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na girerken, vatanın bağımsızlık ve özgürlüğünü sağlamak ve ulusal egemenliği kurmak amacıyla, kişisel güven duyduğu üç arkadaşıyla, siyasal düşünce birliği sağladığı düşüncesiyle birlikte hareket etmiştir. Bunlar; Rauf Bey, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşa'lardır.⁷⁰

Anadolu merkezinden bu dört kişi şu bölge ve görevlere geldiler. Rauf Bey; ulusal savaşa serbestçe girebilmek, saltanat yönetiminden resmi bağlarını koparmak için Bahriye Erkânı Harbiye Miralaylığından ayrılarak, M. Kemal'i izlemiş, iç ve kıyı Ege'de oluşacak ulusal güçlerin örgütlemadaki disiplini sağlamak görevini, Ali Fuat Paşa, Merkezi Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanlığı, Kâzım Karabekir ise, Kars ve Ardahan Bölgesi'nde 15. Kolordu Komutanlığı görevlerini üstlenmişlerdir.⁷¹

İşgale karşı mücadele ilk başta, mahalli düzeyde ve birbirinden bağımsız bir şekilde kurulmuş olan çeşitli cemiyetler aracılığıyla başlamıştır.⁷² Sayıları giderek artan bu cemiyetlerin başlıcaları, Edirne'de Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Osmaniyesi (1 Aralık 1918), İzmir Müdafaa-i Hukuk Osmaniyeye Cemiyeti (26 Aralık 1918), İstanbul'da Doğu Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (4 Aralık 1918),

---

⁶⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s. 323 v.d.

⁶⁹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası 1911 yılında, İttihat ve terakki Fırkası karşıtı grupların birleşmesiyle kurulmuş, İttihatçıların 1913 Babıâli Baskını ile ülkede bir parti diktatörlüğü kurmasıyla da Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştır.

⁷⁰ Kâzım Karabekir, M. Kemal ile birlik kurarken neden O'nu önder seçtiklerini şöyle açıklamaktadır: *"Benim amacım milletimizin kurtulması düşüncesinin başarıya ulaşması idi. Yoksa kişisel olarak herhangi bir mevkie çıkmak değil. Bu kararlar M. Kemal'i tutuyordum. Benimle birlikte arkadaşlarımın da bu biçim hareketleriyle başarıya ulaşacağıma kesinlikle emindim. Çünkü ben başa geçersen, aynı güçteki kanımla beni tutacak kimseyi göremiyordum..."* Feridun Kandemir, **Milli Mücadeleye Başlarken M. Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964, s. 87.

⁷¹ Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s. 4,

⁷² Anadolu ve Rumeli'de İstanbul Hükümeti'ne karşı, ulusal kurtuluşu hedefleyen, çok sayıda yerel örgüt ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 58.

Gizli Karakol (1918 yılı sonunda), Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (12 Şubat 1919), Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetidir (5 Aralık 1918).⁷³

Yine bu dönemde İmparatorluğun zor duruma düşmesinin faturasını yüklenen İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendisini feshetmesiyle birlikte birçok üyesi ve lideri de milli mücadele safında yer almıştır.⁷⁴

Birbirinden bağımsız bu yerel örgütlenmelerde, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın toplumsal tabanını da oluşturacak olan iki farklı sosyal grup bulunmaktadır. Birincisi, Osmanlı reform hareketlerinin ürünü olan modern okullardan mezun askerler ve sivil bürokratlar, ikincisi de, ülkenin içinde bulunduğu durumun kendilerini olumsuz etkileyeceğini düşünen mahalli eşraftır.⁷⁵

Bütün bu Müdafaa-i Hukuk Hareketlerinin ortak bazı özellikleri vardır. Bunlar;⁷⁶

- a. Müdafaa-i Hukuk Hareketi, bireysel değildir. Hakların korunması için yapılan bir ihtilal hareketidir.
- b. Müdafaa-i Hukuk Hareketini yürütenler, Türkçü bir milliyet fikrini, siyasi doktrin haline getirmişlerdir.
- c. Müdafaa-i Hukuk Hareketi, siyasi boyutunun yanında, silahlı eylem boyutu da taşımaktadır.
- d. Milli devlet ülküsü ile Osmanlıcı, saltanatçı ve hilafetçi kadrolar dışlanmış, bunlarla mücadeleye girişilmiştir.
- e. Müdafaa-i Hukuk Hareketi, fırkacılığı reddetmektedir.
- f. Milli mücadele, birey merkezli değil, cemiyet merkezlidir.

---

⁷³ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 42-43.

⁷⁴ Öz, **a.g.e.**, s. 72.

⁷⁵ **A.g.e.**, s. 72-73.

⁷⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s. 472-474.

Tüm yurttta oluşan bu dağınık yerel örgütlerin, ulusal kurtuluş amacına ulaşabilmesi için tek bir merkezde toplanması gereğinin ortaya çıkması üzerine yurdun çeşitli yerlerinde kongreler düzenlenmiştir.⁷⁷

İşgale karşı mücadelenin bu kadar dağınık bir biçimde cereyan etmesi, koordineli ve düzenli bir harekete duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Mustafa Kemal, resmi görevle Anadolu'ya geçmesini müteakip, 18 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan 1. Kolordu komutanı Cafer Tayyar Bey'e ülkedeki milli örgütlerin, milli hakların ve bağımsızlığın korunması için birleşmesi gerektiğini ve bunun için Sivas'ta ortak ve güçlü bir heyetin kurulmasının kararlaştırıldığını belirttikten bir direktif gönderir. Bu, aynı zamanda, milli mücadelenin önderliğine aday olduğunun da ilânı anlamına gelmektedir.⁷⁸

22 Haziran 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Tamimi, Anadolu'da bağımsız bir milli hareketin ortaya çıkmasının gerekliliğini ortaya koymakta ve bu amaçla bir milli kongrenin toplanacağını beyan etmektedir. Bu açıdan Amasya Tamimi aslında milli iradeyi örgütlenme hedefine çağıran bir belgedir. Söz konusu Genelge, yerel cemiyetlerin birleştirilmesinin yanı sıra, ulusal egemenliğe vurgu yapması ile de dikkat çekicidir. Genelgenin 1. maddesinde, vatanın bütünlüğünün ve ulusal bağımsızlığın tehlikede olduğuna dikkat çekilmekte, 3. maddesinde ulusun bağımsızlığını yine ulusun kendisinin kurtaracağı vurgulanmaktadır.⁷⁹

C. Mahalli Kongreler:

Yurt çapında yapılan kongreler ve tarihleri de şöyledir.⁸⁰

1. Kars İşlam şurası	5 Kasım 1918
2. Birinci Kars Kongresi	14 Kasım 1918
3. Kars İşlam şurası Büyük Kongresi	30 Kasım- 2 Aralık 1918

⁷⁷ Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 82.

⁷⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s. 73.

⁷⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 1, Ankara, 1989, s. 42.

⁸⁰ Tanör, **Kongre İktidarları**, s. 115.

4. Birinci Ardahan Kongresi	3–5 Ocak 1919
5. İkinci Ardahan Kongresi	7–9 Ocak 1919
6. Büyük Kars Kongresi	17–18 Ocak 1919
7. Birinci Trabzon Kongresi	23 Şubat 1919
8. İzmir Büyük Kongresi	17–19 Mart 1919
9. İkinci Trabzon Kongresi	22 Mayıs 1919
10. Birinci Balıkesir Kongresi	27 Haziran–12 Temmuz 1919
11. ERZURUM KONGRESİ	23 Temmuz–7 Ağustos 1919
12. İkinci Balıkesir Kongresi	26–30 Temmuz 1919
13. Birinci Nazilli Kongresi	6–8 Ağustos 1919
14. Alaşehir Kongresi	16–25 Ağustos 1919
15. Muğla Kongresi	18 Ağustos 1919
16. SİVAS KONGRESİ	4–12 Eylül 1919
17. Üçüncü Balıkesir Kongresi	16–27 Eylül 1919
18. İkinci Nazilli Kongresi	19–20 ya da 23–24 Eylül 1919
19. Üçüncü Nazilli Kongresi	6 Ekim 1919
20. Birinci Edirne Kongresi	16 Ekim 1919
21. Sivas için Muğla Kongresi	20–31 Ekim 1919
22. Dördüncü Balıkesir Kongresi	19–29 Kasım 1919
23. İkinci Edirne Kongresi	15 Ocak 1920
24. Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi	21 Şubat 1920

25. Beşinci Balıkesir Kongresi	10–23 Mart 1920
26. Lüleburgaz Kongresi	31 Mart–2 Nisan 1920
27. Üçüncü Büyük Edirne Kongresi	9–14 Mayıs 1920
28. Afyon Kongresi	2 Ağustos 1920
29. Birinci Pozantı Kongresi	5 Ağustos 1920
30. İkinci Pozantı Kongresi	8 Ekim 1920

Bu kongreler içinde kapsamı, katılanları ve alınan kararlar bakımından en önemli olanları ise hiç şüphe yoktur ki, Erzurum ve Sivas Kongreleridir.

23 Temmuz 1919’da toplanan Erzurum Kongresi, milli mücadelenin kararlılığının ve yeni bir safhaya girişinin bir göstergesidir. Kongre sonunda yayınlanan beyanname, yeni siyasal rejimin ilk işaretlerini taşıması bakımından önemlidir.⁸¹ Erzurum kongresi ile hem bir temsil heyeti oluşturulmuş hem de milli mücadele için gerekli zemin hazırlamıştır.⁸² Ayrıca Mustafa Kemal de Heyet-i Temsiliye’nin başkanı olarak milli mücadelenin başı olma sıfatını pekiştirmiştir.⁸³ Heyet-i Temsiliye Doğu bölgesini kapsayan, yasal bir yönetsel kuruldur. Bununla hedeflenen İstanbul hükümetine karşı yeni bir yürütme organı oluşturarak, ulusal egemenliğe dayalı yeni bir otorite oluşturmaktır.⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa, Padişahın ve itilaf devletlerinin onayı ile Anadolu’ya gönderilmişti. Ancak yaptığı çalışmalar başta İstanbul Hükümeti ve itilaf devletleri üyelerini tedirgin etmeye başlamıştı. Bu gelişmelerin sonucunda Sivas Kongresi için burada bulunduğu sırada Mustafa Kemal geri çağırılmış, bu durum karşısında ise o istifa etmeyi tercih etmişti.⁸⁵ Bu tarihten sonra artık Mustafa Kemal Anadolu hareketinin başında padişah ve İstanbul hükümetine rağmen çalışmalarını sürdürmüştür.

---

⁸¹ Kongrede alınan kararlar için bkz. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s. 114.

⁸² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, Cilt 2, s. 112.

⁸³ Akşin, **Siyasal Tarih**, s. 80.

⁸⁴ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 155.

⁸⁵ Kansu, **a.g.e.**, s. 36.

Erzurum Kongresi'nden sonra toplanan Sivas Kongresi, alınan kararları itibariyle milli mücadelenin tek elden yönetiminin ve hareketin kararlılığının onaylanması anlamına gelir. Kongrede, "Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirilerek, Anadolu ve Rumeli'deki yerel savunma örgütleri bir çatı altında birleştirilmiştir. Bu da birliği oluşturma ve otorite kurma çabalarının bir göstergesidir.⁸⁶ Yine Erzurum Kongresi tüzüğünde yer alan "Heyet-i Temsiliye Doğu Anadolu'nun tamamını temsil eder" hükmü yerine "Heyet-i Temsiliye vatanın bütününe temsil eder" hükmü konmuş ve Kongre yeni bir Heyeti Temsiliye seçimi ile son bulmuştur.⁸⁷

Sivas Kongresi yurt çapında olmasına rağmen, yerel bir kongre olan Erzurum kongresinden daha az vekille toplanmıştır. Kongreye katılımın az olmasının nedenlerinden biride Batı Anadolu'daki yerel örgütlerin ülke çapında birleşmeyi gereksiz görmeleridir. Buda, ülkesel örgütlenme karşısındaki muhalefetin önemini göstermektedir.⁸⁸

Cumhuriyet Halk Partisi sonraki yıllarda söylemlerinde sık sık dile getirdiği "devlet kuran parti" görünümüne de bir yerde bu kongrede kavuşmuştur.⁸⁹

Müdafaa-i Hukukçular, ülkenin yazgısının, halkın temsilcileri tarafından çizilmesi kanısında oldukları için Erzurum Kongresi'nden itibaren seçimlerini yapılarak Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanmasını istemekteydiler. A-RMHC de, kuruluşunu izleyen bir ay boyunca, seçimlerin yapılmasını ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasını sağlamaya çalışmıştır. İstanbul'da bulunan Damat Ferit Paşa Hükümeti ise, ülke kısmen işgal altında olduğu gerekçesi ile seçimlerin İtilaf Devletleri ile barış anlaşması imzalanmasını izleyen dört ay içinde yapılması gerektiğini savunmaktaydılar.⁹⁰

---

⁸⁶ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 151.

⁸⁷ Heyet-i Temsiliye üyeleri için bkz. Kansu, **a.g.e.**, 120.

⁸⁸ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırılma Yayınları, Ankara, 2004, s. 124.

⁸⁹ Hikmet Bila, **CHP (1919-1999)**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 21.

⁹⁰ Sezen, **a.g.e.**, 1994, s. 229.

Heyet-i Temsiliye, 13 Eylül 1919'da ordu ve sivil yöneticilerle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği telgrafta, Türk ulusunun haklarını savunmak ve varlığını korumak için, Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını sağlamanın, bunun için gerekli sürecin kısıtlanmasının o günün en önemli işi olduğunu vurguluyor ve seçime hazır olmalarını belirtmiştir.

Padişah ise 18 Eylül'de Robert Raynaudya'yı huzuruna kabul ederek şunları söylemiştir; "Yunanlıların İzmir'de yerleşmeleri tebaamızın şiddetli kin ve gayzını tahrik etti. İhtilalcilerin kullandıkları vasıtalarla davamızın kutsiyetini lekelememeleri iktiza eder, tebaamızı hali itaatle tutmak hem onların hem de bizim istiklalimizi korumak istiyoruz."⁹¹ Padişah'ın burada belirttiği ihtilalciler Mustafa Kemal ve arkadaşlarıdır. Yani Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'daki faaliyetleri ile ülkeye zarar vermektedir.

A-RMHC bir yandan ulusal eylemi halka indirici çalışmalar yaparken öbür yandan da Müdafaa-i Hukuk karşıtı olan Damat Ferit Paşa hükümetine karşı yoğun bir eyleme girişmiş ve 3 Ekim 1919 tarihinde, Damat Ferit Paşa Hükümetinin istifa ederek bu hükümetin yıkılmasını sağlamıştır. Yerine kurulan ve Müdafaa-i Hukuk hareketine sempati duyan Ali Rıza Paşa Hükümeti, kurulduktan kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan'ın açılmasına karar vermiş, 7 Ekim 1919'da bir seçim kararnamesi yayınlanmıştır. Azınlıklardan yalnızca Musevilerin katıldığı 1919 Seçimlerine, Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmamış, seçime yalnızca A-RMHC yanlıları bağımsız olarak girmişlerdir. Seçim sonucunda A-RMHC'nin seçimleri kazanması ile 12 Ocak 1920 tarihinde Altıncı Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı toplanmış,⁹² ancak çalışmalarını, toplanmasını fındıklı sarayına çevirmiş işgal donanmasının ve kuvvetlerinin tehdidi altında yaklaşık üç ay sürdürebilmiştir.⁹³ Meclisin 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli'yi ilan etmesi üzerine İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal ederek Meclis-i Mebusan'ı dağıtmışlardır.

⁹¹ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile ilgili Belgeler**, (Ç.Cemal Köprülü), Ankara, 1991, s. 141.

⁹² Sezen, **a.g.e.**, 1994, s. 229.

⁹³ Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye 'nin Ankara 'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 127.

Ç. TBMM'nin Kuruluşu

İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine, yeniden yapılacak seçimler sonucunda Anadolu'da yeni bir Meclis toplanması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan 19 Mart 1920 tarihli *Heyet-i Temsiliye Namına İntihab Hakkındaki Tebliğ* yayınlamıştır.⁹⁴ Söz konusu tebliğ ile Ankara'da salâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclisin toplanacağını, bunun için her livadan beşer üyenin seçilmesini, seçimde her parti, zümre ve cemiyetin aday gösterebileceği gibi, bireysel olarak da adaylığın konulabileceğini, seçimlerin gizli oy ve mutlak çoğunluk esasına göre on beş gün içinde Ankara'da çoğunluk sağlanmış olarak toplanmak üzere yapılmasını belirtilmiştir.⁹⁵ Bunun yanında Meclis-i Mebusan üyesi iken, Meclisin kapatılması üzerine Ankara'ya gelecek mebusların da bu Meclisin üyesi sayılacağı, açıklanmıştır. Böylece meclisin tabanı genişletilmiştir.

Yapılan seçimler sonucunda seçilen ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı üyesi olup da çeşitli yollarla Ankara'ya gelebilen üyelerden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi, (TBMM) 23 Nisan 1920'de toplanarak çalışmalarına başlamıştır.⁹⁶ O tarihten itibaren de Türkiye'deki tüm siyasi ve hukuki gelişimin temeli ve kaynağı olmuştur.⁹⁷

D. TBMM'nde Gruplaşmalar

1. Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

23 Nisan 1920'de büyük bir törenle açılıp çalışmalarına başlayan meclis oldukça heterojen (karmaşık) bir yapıya sahipti. Çok farklı mesleklerden ve sosyal kesimlerden gelen, ortak amaçları ulusal bağımsızlığı sağlamak olsa da, bu amaç dışında pek çok konuda farklı dünya görüşüne sahip üyelerin yer aldığı Meclis içinde

⁹⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33.

⁹⁵ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920–1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1985, s. 43.; Atatürk, *Nutuk*, C. 2, s. 563.

⁹⁶ Meclis, İstanbul Meclis-i Mebusan'dan gelen 92, Malta'dan gelen 13, Yunanistan'dan gelen 1, 19 Mart 1920 bildirisine göre seçilmiş 232 olmak üzere toplam 337 mebusan oluşmuştur. Mazıcı, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁷ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Sayı (1–4), 1957, s. 37.

zamanla çeşitli hizipler ortaya çıkmıştır. İttihatçısı, İtilâfçısı, İslamcısı, Osmanlıcısı, liberali, Bolşeviği, çiftçisi, tüccarı, askeri, aşiret reisi, öğretmeni, politikacısı vs. bu mecliste yer almıştı.⁹⁸

Meclisin ilk günlerinde vatan bütünlüğü, bağımsızlık kavramı en çok gündemde bulunan, en küçük yanlış anlaşılmalara yer vermeyen bir yapıdadır. İlk günlerin heyecanlı havası geçtikten ve milletvekilleri birbirlerini daha iyice tanımaya başladıktan sonra ise, yapı olarak bu kadar karmaşık olan Mecliste fikir ayrılıkları da kendini göstermiştir. Meclisin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin âdeta siyasî bir grubu olmasına rağmen “Misak-ı Millî” dışında ortaklığı sağlamak güçleşmiştir⁹⁹. İcra vekillerinin oluşum biçimi ve hükümet programı ile başlayan düşünsel ayrılıklar Mecliste grupların oluşmasına doğru gidişatı başlatmıştır.

2. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kurulması

Anadolu ve Rumei Müdafaa-i Hukuk Grubu (A-RMHG), Birinci TBMM'nde kurulan ilk grup değildir. Atatürk Nutuk'ta oyların dağılmasını önlemek amacıyla, 1920 yazında ve güzünde kurulan bazı grupların adlarını sayar.¹⁰⁰ Bunlardan başka, 1920 sonlarında resmen kurulmuş iki de parti vardır: “Türkiye Komünist Fırkası” ve “Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası.” Fakat bu zümre, grup ve fırkaların hepsi 1921 ilkbaharına kadar ortadan kalkmıştır.¹⁰¹

18 Eylül 1920 günü de İcra Vekilleri Heyeti Meclis Genel Kuruluna, bir “Teşkilât-ı Esasîye Kanunu Lahiyası ” hazırlayarak sundu. Bu lahiya, “Encümen-i Mahsus” isimli özel bir komisyona havale edildi. Komisyon raporunu hazırladı. 18 Kasım 1920'den Teşkilât-ı Esasîye Kanununun kabulüne kadar iki ay sürecek görüşmeler başladı ve 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

---

⁹⁸ Görevlerinden istifa eden ya da görevleri sırasında ölen üyeler hariç, Birinci Dönem TBMM'sinde bulunan 380 üyenin mesleki dağılımları şöyledir: Mevcut 380 üyeden 115'inin değişik derecelerde tahsil görmüş memur ya da emekli, 61'inin hoca, 51'inin asker, 46'sının çiftçi, 37'sinin tüccar, 29'unun avukat, **15'inin** doktor, 8'inin şeyh, 6'sının gazeteci, 5'inin ağa, 5'inin aşiret reisi ve 2'sinin de gazeteci olduğu görülmektedir. Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, 1. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 280.

⁹⁹ Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 793.

¹⁰⁰ Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 795.

¹⁰¹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 34–35.

(1921 Anayasası) kabul edilmiştir.¹⁰² Anayasanın 1. maddesi ile demokrasinin temel taşlarından olan ulusal egemenlik ilkesine geçiş gerçekleştirilmiştir.¹⁰³ Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden beri olgunlaşmış kuvvetlenen ulusal irade ve ulusal egemenlik ilkeleri de böylece 1921 Anayasası ile resmen yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁴

Buna ilk tepki Erzurum Müdafaa-i Hukuk Derneğinden, Raif Efendiden, gelmiştir. Raif Efendi ve onun görüşlerini Mustafa Kemal'e aktaran Kâzım Karabekir Paşa, "Hilâfet ve Padişaha ait hiç bir" kayıt taşımayan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde devletin örgütlenmesinin, kurtuluştan sonra ülkeyi yeni bir yönetim biçimine, Cumhuriyete götüreceğinden kaygı duymuş ve Mustafa Kemal'in bu grubun başında bulunmasını onaylamamıştır.¹⁰⁵

21 Mart 1921 'de tüm vilâyet ve mutasarrıflıklara gönderilen bir genelge ile A-RMHC'nin ülke ve millete yönelik görevlerini daha iyi yapabilmek için, bu örgütlerin Meclis Başkanlığı ile daha iyi ve düzenli ilişki kurmaları istenmiş ve Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetini oluşturan kişilerin Meclis Başkanlığına bildirilmesi istenmiştir.¹⁰⁶ Genelgede ayrıca, BMM'nin aynı zamanda A-RMHC'nin kongresi yetkisine sahip olduğu vurgulanarak, Meclis Başkanlık divanının da Heyet-i Temsiliye'nin yerine geçtiği belirtilmiştir.¹⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa ülkedeki tek örgütlü güç olan A-RMHC ile ilişkileri yoğunlaştırırken, Meclisteki havadan kaygı duyan kimi milletvekili de kendi aralarında toplantılar yapmaya başlamışlardır. Meclis içinde ve dışında gruplaşma eğilimlerinin belirginleşmesiyle birlikte, Mustafa Kemal Paşa'da gruplar üstü

---

¹⁰² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 207.

¹⁰³ "Ergun Özbudun'a göre Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen devrimci üyeler, yeni Anayasanın 1. maddesini çağdaş Cumhuriyete giden yolun temel taşı olarak görürlerken, muhafazakâr üyeler aynı maddeyi, hilâfet ve saltanatın korunmasına yarayacak, en azından Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel otoritesinin güçlenmesini engelleyecek bir araç olarak düşünmüşlerdir." Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 24.

¹⁰⁴ Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, C. I., Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 112-113.

¹⁰⁵ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 918-924.

¹⁰⁶ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 389.

¹⁰⁷ Kâzım Karabekir, **a.g.e.**, s. 878.

politikanın bırakılması gerektiği düşüncesi netleşmiştir.¹⁰⁸ 10 Mayıs 1921 tarihinde 133 üyenin katılımıyla “Müdafaa-i Hukuk Grubu”nu örgütleyen Mustafa Kemal Paşa, bu grup için hazırladığı programda, Misak-ı Milli ilkeleri doğrultusunda bağımsızlık için tüm kaynakların seferber edilmesi gereğine işaret etmiştir. Grubun bir parti grubu gibi örgütlendiği, geleceğe ve yeni bir rejime yönelen bir kuruluş halini aldığı görülmektedir. Grup kendi yönetim kurulu ve bütçesine sahiptir. Grup toplantılarında alınan kararlarda azınlıkta kalanlar çoğunluğun aldığı kararlara uymak zorundadırlar. Grup kararına uymayan üyenin gruptan çıkarıldığı görülmektedir. Böylece grubun geleceğe yönelik düşünceleri de olan bir örgüt olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁹

A-RMHG Meclis içinde oluşan ilk grup değildir. Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu bunlar arasında sayılmaktadır.¹¹⁰

3. İkinci Grubun Ortaya Çıkışı

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının muhaliflerinin de benzer bir örgütlenmeye gittiği görülmektedir. Müdafaa-i Hukuk Grubu karşısında geri planda kalan bu muhalifler, “İkinci Grup” olarak isimlendirilmişlerdir. Birinci Gruba alınmayan Mustafa Kemal karşıtı 123 kişinin oluşturduğu İkinci Grup, meclis içi bir karşıtlar cephesi olarak tanımlanmıştır.¹¹¹ İkinci Grubun temel hareket noktası, Mustafa Kemal’ in şahsi iktidarını engellemek ve kişisel egemenlikler yerine yasal egemenlikleri koymaktır.¹¹² Dolayısıyla, İkinci Grup üyelerinin muhalefeti, Mustafa Kemal Paşa ve yandaşlarına karşı birleşmiştir.¹¹³

---

¹⁰⁸ Öz, a.g.e., s. 84.

¹⁰⁹ Paul Dumont, **Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev**, Çev. Server Tanilli, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 1997, s. 47.

¹¹⁰ Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 795.

¹¹¹ Suna Kili, a.g.e., s. 120–121.

¹¹² Tanık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 538.

¹¹³ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 61.

“Bunun ilk örneği ise, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Derneğinden, Raif Efendiden, gelmiştir. Raif Efendi ve onun görüşlerini Mustafa Kemal’e aktaran Kâzım Karabekir Paşa, “Hilâfet ve Padişaha ait hiç bir” kayıt taşımayan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde devletin örgütlenmesinin, kurtuluştan sonra ülkeyi yeni bir yönetim biçimine, Cumhuriyete götüreceğinden kaygı duymuş ve Mustafa Kemal’in bu grubun başında bulunmasını onaylamamıştır.” Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 918–924.

Tan Gazetesi, grubun yayın organı olarak 19 Ocak 1923'te kurulmuştur. Sorumlu Müdürü İbrahim Hıfzı olan gazete, cumartesi günleri dışında her gün yayınlanmıştır.¹¹⁴

Meclis'teki asıl mücadele, her ikisi de A-RMHC adını arkasına alan, ancak kuruluş tarihleri göz önünde tutularak, Birinci ve ikinci Müdafaa-i Hukuk Grupları adlarıyla anılan bu iktidar ve muhalefet grupları arasında cereyan etmiştir. Particiliğin, Mondros Mütarekesi sonrasında bir yana bırakılmasına, Sivas Kongresi'nde de açıkça reddedilmesine rağmen, bu mücadeleyi oluşum halindeki iki siyasi partinin meclis içindeki mücadelesi olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da “bu iki grup ilk Meclis'in odaklaşmaya başlayan iktidar ve muhalefet partileri gibiydi” demektedir.¹¹⁵

Başkomutanlık yasasının verdiği yetkilere dayanarak Meclis Başkanı'nın ve yakınlarının diktatörlük rejimine karşı durmak isteyen ikinci Grup üyeleri, Misak-ı Milli elde edildikten, saltanat ve hilâfet tutsaklıktan kurtulduktan sonra, yasal bir saltanata gitme düşüncesinde birleşmişlerdir.¹¹⁶

İki Grup arasındaki görüş ayrılıkları, Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra da artarak sürmüştür. Halifelik ve saltanatın devamını, mevcut Osmanlı devlet yapısının korunmasını savunan İkinci Grup üyeleri, Kurtuluş Savaşı sonrasında TBMM'nin kendisini dağıtması gerektiğini savunmuşlardır.¹¹⁷

İkinci Grup'un bir diğer muhalefeti de Musul sorunu ve Lozan Barış Anlaşması üzerine çıkmıştı. Lozan Görüşmelerinde, Türk Heyetinin yetersiz kaldığını ve tatminkâr bir barış yapılamayacağını savunan İkinci Grubun takındığı sert tutum nedeniyle TBMM konuya ilişkin olarak karar alamaz hale gelmiştir. İkinci

---

¹¹⁴ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 61.

¹¹⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 139. “*Velidedeoğlu, Birinci Mecliste tutanakları temize çekme göreviyle memur olarak çalışmıştır.*”

¹¹⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957, s. 29.

¹¹⁷ Konu ile ilgili olarak, bkz. Nutuk, s. 612–622.

Grup ayrıca seçim Yasasında yapılmak istenilen değişiklikle Mustafa Kemal Paşa'nın milletvekilliğinin önüne geçilmek istemiştir.¹¹⁸

İkinci Grup, 27 maddeden oluşan bir program hazırlamıştır.¹¹⁹ Ancak hazırlıklarını tam yapmadan meclis dağılmış, 1923 seçimlerinde hiçbir üyesi aday gösterilmemiş bu nedenle de Meclisin İkinci dönemine katılamamıştır.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin zeminini hazırlayan Birinci Meclis'te bu iki rakip siyasi odak arasında, Türk demokrasi tarihi açısından böylesine önemli bir mücadele yaşanmış olmasına rağmen, bu konu üzerinde yeterince durulmamış, akademik çevreler konuya ilgisiz kalmıştır.¹²¹ Sadece, Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in otoritesine karşı çıkan "dinci ve gerici" bir muhalefetin varlığından söz edilmiştir.¹²² Bizce bu "kestirme bakış açısına" göre, Ahmet Demirel'in belirttiği gibi, "Birinci Grup, çökmüş Osmanlı kurumları ve kültürünü ortadan kaldırıp, yerine modern, laik, demokratik kurumlarla, rasyonel bir ideoloji ve anlayış getirme hedefiyle hareket eden ve sonunda bunu başaran laik, devrimci, demokrat radikallerin grubuydu. İkinci Grup ise sıkıca sarıldığı Osmanlı kurumlarının muhafazasını amaçlamıştı. Bunlar laik, modern bir devletin kurulmasına karşıydılar."

Oysa bu klişeler, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin İkinci Grup hakkında yaptığı değerlendirmelere de ters düşmektedir. Büyük Nutuk'ta İkinci Grup'a sert eleştiriler yöneltmekle birlikte, bu muhalefet hareketini dinci, muhafazakâr, saltanat yanlılarıyla özdeşleştirmemiştir. Gazi, Birinci Grup'la İkinci Grup arasında, ilkesel bir ayrılığın olmadığını, ayrılığın şahsi ve duygusal nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Gazi'nin buna ilişkin açıklamasında; "Şimdi bu ayrılan adamlar, bu

---

¹¹⁸ Yapılacak değişiklikte, milletvekili seçilme şartı olarak, Misak-ı Milli sınırları içerisinde doğmuş olmak, yada Misak-ı Milli sınırları içerisinde bir yerde aralıksız en az beş yıl ikamet etmiş olması şartı getirilmek istenmişti. Bu koşullar da Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden milletvekili seçilmesini engelleyici nitelikte idi. Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 963.

¹¹⁹ Fahri, Çöker, **Türk Parlamento Tarihi TBMM I.Dönem 1. Cilt**, TBMM. Yay., Ankara, 1994, s. 305-307.

¹²⁰ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 538.

¹²¹ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay. İstanbul, 1994, s. 15.

¹²² "Bu klişenin öncülerinden Enver Behnan Şapolyo, 1944'te çok sayıda basılan "Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi" adlı kitabında "Meclis Birinci Grup ve İkinci Grup adıyla ikiye ayrıldı. Birinci Grup Mustafa Kemal'in taraftarı radikaller, İkinci Grup da muhafazakârlar olup, ekseriyeti ulema sınıfı teşkil ediyordu" demektedir." Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944, s. 416.

grup ile öteki grup arasında, hakikatte aramızda bir prensip ihtilafı yoktur. Bu ihtilaf, fikir ve içtihat ihtilafı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir.” demektedir.¹²³

Mustafa Kemal Paşa gruplar arasında ilkesel bir ayrımın bile olmadığını ileri sürmesine karşılık, günümüzde yapılan şematik “laik, devrimci ve ilerici / şeriatçı, saltanat yanlısı, dinci ve gerici” ayrımının genel kabul görmesi birçok nedene bağlanabilir.¹²⁴

Birincisi, Birinci Meclis, aynı zamanda savaş koşullarının meclisi olduğundan, bu meclisteki her türlü muhalif hareket, ulusal direnişe karşı çıkan İstanbul’daki saltanat ve hilafet makamıyla bağlantılı bir hareket olarak algılanmıştır.

İkincisi, İkinci Grup’un muhalefet etliği iktidardaki Birinci Grup’un başında Mustafa Kemal Paşa gibi ulusal direniş hareketini başlatıp, başarıyla sonuçlandıran, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran bir lider bulunmaktadır.

Üçüncüsü, açılıştan itibaren Meclis’in amacı, saltanat ve hilafet makamının, vatan ve milletin kurtarılması olarak tanımlanmış, ancak bu sözde gaye daha sonra İkinci Grup’a maledilmeye çalışılmıştır.

Dördüncüsü, İkinci Grup, resmi tarihte, sonuca bakılarak mahkûm edilmiştir. Birinci Grubun Osmanlı Devleti’nin yıkıntıları üzerinde Türkiye Cumhuriyetini kurmuş olmaları, bu süreç içinde kendilerine yönelik her türlü muhalefet hareketinin eski düzen yanlısı olarak suçlanmasını kolaylaştırmıştır.

Beşincisi, Birinci Meclis’te Birinci ve İkinci Gruptan başka çoğunluğunu hocaların oluşturduğu bağımsız bir grup da vardı. Böyle bağımsız bir grubun da, Birinci Grup’a muhalefet etmiş olması, konuyu daha sonra inceleyenlerin, bu bağımsızlarla İkinci Grup’u özdeşleştirmelerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca grupların üye listelerinin sağlıklı olarak bilinmemesi, araştırmacıları Birinci Grup’un dışındaki tüm mebusları İkinci Grup üyesi sayma yanlılığına düşürmüştür.

---

¹²³ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir -İzmit Konuşmaları**, s. 10. dan naklen, Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s. 17-18.

¹²⁴ **A.g.e.**, s. 18-20.

Altıncısı, İkinci Grup'un örgütlü olarak faaliyeti, bir yılı bile bulmayan kısa bir süreyle sınırlıdır. İkinci Grup'un bu kadar sınırlı bir süre faaliyet göstermesi ve geriye yeterli belge bırakmaması nedeniyle, Grup'un niteliği tam olarak anlaşılammıştır. Bunun yerine Türkiye'de birçok muhalif hareketin başına geldiği gibi, İkinci Grup da "irtica" damgası vurularak kolay yoldan mahkûm edilmiştir.

Yedincisi, Meclis kapandıktan sonra Türk siyaset sahnesinden çekilen İkinci Grup'un lider ve üyeleri, Tek Parti Döneminin ağır baskı koşulları altında, kendilerine yöneltilen suçlamalara, cevap verme imkânı bulamamış, bu yüzden, yöneltilen suçlamaların genel kabul görmesi kolaylaşmıştır.

Sekizincisi, ama önem bakımından belki de birincisi, akademik çevrelerde egemen olan yöntem sorunudur. Türkiye'de akademik çevrelerin ve araştırmacıların bir bölümünde olguları araştırırken, bunları birincil kaynaklardan bakıp doğrulamak yerine, genel kabul gören değerlendirmeleri sorgusuz sualsiz kabul etme ve tekrarlama anlayışı egemendir. İkinci Grup için yapılan yakıştırmalar da kitaptan kitaba olduğu gibi aktarılmıştır. İkinci Grup hakkında şimdiye kadar söylenenlerin oldukça sınırlı kalmasının önemli bir nedeni de budur.

Mustafa Kemal ve arkadaşları Büyük Taarruzun kazanılmasıyla TBMM ve onun yaratıcısı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin görevlerinin de sona erdiğini, Müdafaa-i Hukuk teriminin Kurtuluş Savaşı'ndaki anlamını artık ifade edemeyeceğini düşünmüşler ve yeni dönemde yeni isme, yeni bir programa ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Yeni isim ve yeni programla tam kurtuluş sağlanacaktı. Bunun için de Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi birliğe ihtiyaç vardı. Bunu da ancak bir siyasî parti ile sağlamak mümkün olabilirdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 6 Aralık 1922'de basına verdiği bir demeçte Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını bildirmiştir.¹²⁵

Birinci Grup üyeleri tarafından 1 Nisan 1923'te Aydın mebusu Esat Efendi ve 120 arkadaşının verdikleri ortak önergede "Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu gayeye ulaştığı belirtildikten sonra, ülkenin şimdi mesaili sulhiye ve terakki-i iktisadiye gibi iki mühim mukaddes gayeyi istihdaf

---

¹²⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 11 (1906–1938)** Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 50.

lüzumu kati vardır” deniliyor ve bunun için Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda değişiklik yapılması isteniyordu.¹²⁶ TBMM gündemine getirilen seçim önergesi, İkinci Grup üyeleri tarafından da itiraz edilmeksizin kabul edilmiştir. Böylece İkinci Grup üyeleri, seçimlerden çekinmediklerini göstermek istemişlerdir.¹²⁷ Mecliste oybirliği ile kabul edilen bu öneriden sonra seçim çalışmalarına başlanmıştır.

Seçimlere gidileceğinin kesinleşmesi ile birlikte, 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı “İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun” ile “İntihab-ı Mebusan Yasası” seçmen kitesini genişletmeye yönelik olarak değiştirilmiştir.¹²⁸

Mecliste seçim kararı alındıktan sonra, 8 Nisan 1923’de Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak Dokuz Umde Beyannamesini yayınlamıştır. Beyanname ile mecliste var olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına intikal edeceği, Halk Fırkası’nın halk hâkimiyetine, maddî ve manevî yenileşme esasına dayanan geniş ve olgun bir program yapacağı bu programın Halk Fırkası’nın üyelerinin onayına sunulacağı açıklanmıştır.¹²⁹

A-RMHC’nin tüm şubelerine gönderilen Dokuz Umde ve Halk Fırkasına Dönüştürülme kararı bazı tepkilere de yol açmıştır. Tepkilerden biri, Cemiyetten Fırkaya çevrilmenin, kişisel yönetime gidiş ve cemiyet nizamnamesine aykırı bir uygulama olduğu gerekçesiyle, Trabzon şubesinden gelmiştir.¹³⁰

İkinci Meclis seçimleri Haziran-Temmuz 1923’te yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kendi grubu adına milletvekili adaylarını bizzat belirlemiştir. Tunçay’a göre güdümlü olan seçimlerde, sadece İkinci Grup üyeleri değil eski İttihat ve Terakki üyeleri de varlık gösterememiştir.¹³¹ Birkaç bağımsız aday dışında, Mustafa Kemal Paşanın belirlediği listeler seçimleri kazanmıştır. Bila’ya göre ise 1923 seçimleri

---

¹²⁶ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1972, s. 191–196.

¹²⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 399.

¹²⁸ Sezen, **a.g.e.**, 2000, s. 232.

¹²⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 580–82.

¹³⁰ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s. 74.

¹³¹ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, 1992, s. 56.

partinin kuruluşunda son aşama olarak kabul edilmektedir.¹³² İkinci Dönem Meclisi çalışmalarına 11 Ağustos 1923'te başlamıştır.¹³³

E. Halk Fırkası'nın Kurulması

İkinci Dönem TBMM üyelikleri için yapılan seçimlerin ardından Meclise Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı, çoğunluğu eski Birinci Gruba üye 270 üye girmiştir. Ankara'da toplanan milletvekilleri seçim sonrasında kurulacağı belirtilen Halk Fırkası'nın Nizamnamesi'ni hazırlamaya koyulmuşlardır. 7 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkasına mensup milletvekilleriyle bir toplantı yapmış, toplantıda I. Mecliste partileşmeye yönelik çabaları anlatmış ve Müdafaa-i Hukuk'un Halk Fırkası'na dönüştüğünü söylemiştir.¹³⁴ Halk Fırkası, Cumhuriyet Türkiye'sinde kurulan ilk siyasi partidir.

Hazırlanan Halk Fırkası Nizamnamesini tartışılmak üzere milletvekillerine dağıtmıştır. Bu nizamname üzerinde yapılan tartışmalar Eylül başında sonuçlanmış, A-RMHC Meclis Grubu 9 Eylül 1923'te bu nizamnameyi onaylamış ve 11 Eylül'de de Fırka Başkanlığı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, seçmiştir. Kuruluş dilekçesi 23 Ekim 1923'te Dâhiliye Vekâleti'ne bildirildiğinden, fırkanın resmen kuruluşu bu tarihte gerçekleşmiştir.¹³⁵

Kuruluşunda programsız bir parti olan Halk Fırkası, nizamnamesinin girişinde “Umumi Esaslar” olarak ayrılan bölümde partinin amaçlarından bahsedilmektedir. Buna göre HF, ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için kullanılması, çağdaşlaşma ve hukukun üstünlüğüne dayalı hukuk devleti hedeflerini sıralamaktadır.¹³⁶ Ancak nizamnamede, genel ilkelerin belirlendiği ilk yedi maddedeki demokratik ve özgürlükçü vurgular, günlük yaşama aktarılamamıştır.¹³⁷

---

¹³² Hikmet Bila, **a.g.e.**, s. 39.

¹³³ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 234

¹³⁴ “*Halk Fırkası adı, 1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası'na, 1935'te de Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüştürülmüştür.*” <http://www.chp.org.tr/parti/partitarihi>

¹³⁵ Faruk Alp kaya, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 45.

¹³⁶ Belgenin tamamı için bkz. Mete Tunçay, **a.g.e.**, 2005, s. 375–384.

¹³⁷ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 1992, s. 57.

Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, Türkiye'nin ulusal liderleri, hükümette olmalarına rağmen, bir siyasi parti ile iktidarda bulunma gerekliliğine inanmaktadır. Bu inancın temel nedenlerinin, Partinin siyasi düşünce üretmede ve üretilen düşüncelerin geliştirilmesinde temel organ olarak öngörülmesi ve milletvekillerinin tavır ve davranışlarını belirlerken Partinin genel siyasetine göre hareket etmelerinin sağlanması olduğu söylenebilir. Ayrıca Partinin simge ve ilkelerinin tüm milletvekillerinin genel yaklaşımına yol göstereceği de bir gerçektir. Yani aslında kurulacak siyasi partinin görevine ilişkin olarak Mustafa Kemal Paşa'nın fikri, Partinin bir denetim aracı olduğu, iktidarın Partinin önde gelenlerinde toplanmasına ve partililer üzerinde kontrol sağlanmasına yaradığı yönündedir.¹³⁸

Genel Başkan Vekili İsmet Paşa (İnönü), tüm illerdeki A-RMHC merkezlerine birer talimat göndererek bu merkezlerin buldukları illerde bundan sonra Fırkanın şubesi olarak faaliyet göstereceklerini bildirmiştir. Kurulan Fırkanın eski İttihat ve Terakki Fırkası ile bir ilgisinin bulunmadığı bizzat başkanı tarafından belirtilmiştir.¹³⁹

29 Ekim günü toplanan Halk Fırkası Grubu toplantısında “derhal cumhuriyet ilanı ve Reis-i Cumhur seçimi” kararı verilmiş ve hemen o gün uygulamaya konmuştur. Cumhuriyet'in ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal seçilirken, ilk hükümet kurma görevi de İsmet İnönü' ye verilmiştir.¹⁴⁰

Halk Fırkası, 10 Kasım 1924 tarihinde yaptığı grup toplantısında, isminin başına Cumhuriyet kelimesini eklemiştir.¹⁴¹ Bunun nedeninin kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyet kelimesini kullanacak olacağının anlaşılması olduğu ileri sürülmektedir. Halk Fırkası adı, Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilerek, hem kurulacak partiden önce davranılmış olacak ve hem de

---

¹³⁸ Fehmi Akın, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, **Türkiye’de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)**

¹³⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni: Dün - Bugün -Yarın**, C. I., 11. B., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 361.

¹⁴⁰ Alpkaya, **a.g.e.**, s. 87-101.

¹⁴¹ Uyar, **a.g.e.**, s. 75.

sembolik de olsa Halk Fırkası kendini, cumhuriyet olan rejimin resmi partisi olarak göstermiş olacaktır.¹⁴²

Mustafa Kemal Paşa'nın tüm çabasına karşın, İkinci Meclis de tamamen uyumlu bir meclis olmamış ve doğal olarak her konuda ortak hareket edilmemiştir. Örneğin, bu dönem milletvekilleri son toplantı yılında pasif bir direniş içerisinde hareket etmişlerdir. Hükümet teklifine karşı red oyu vermemekle beraber, oylamalara katılmamışlar, katılanların sayısı, katılmayanlardan daha az olmuştur.¹⁴³

Ülkede Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan tartışmalar, Halifeliğin kaldırılmasından sonra ciddi bir kutuplaşmaya dönüşmüştür. TBMM hükümetinin meşruiyeti tartışılmaktadır. Hakkı Uyar'a göre Hükümet meşruiyetini "Ülkeyi kurtaran Müdafaa-i Hukuk temelinden gelme ve tüm toplumsal kesimleri temsil ediyor olma" temeline oturtmaktadır.¹⁴⁴ Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, toplumsal dönüşümün, yukarıdan aşağıya hızlı ve köklü bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik hamleler yaparken, bu durumdan rahatsız olan Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay) ve Refet Bey (Bele) gibi Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önderleri farklı bir örgütlenmeye gitmişler ve 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Bu arada Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan TpCF'nin oluşumunda ön ayak olanların tümünün Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele döneminde en yakınında bulunan kişilerden meydana gelmesi de dikkat çekicidir.

II. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)

A. Muhalefet

Muhalefet, karşısındaki kuruma, yapıya mekanik olarak sahip çıkarak, uygulama biçim ve düşüncelerine tepki göstermektir. Bu nedenle, iktidar, muhalefet için, muhalefet de iktidar için birbirini tamamlayan ama bütünleşmeyen bir bölünmezdir; denilebilir.¹⁴⁵

---

¹⁴² Öz, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁴³ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s. 221–223;

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, **a.g.e.**

¹⁴⁵ Mazıcı, **a.g.e.**, s. 23.

Mümtaz Soysal, ise muhalefeti tanımlarken, “Muhalefetin görevi muhalefet etmektir” sözü ile anlatmaya çalışmıştır.¹⁴⁶ İlk bakışta aşırı, hatta tehlikeli bir basitleştirme gibi görünen bu tanımlama, aslında iktidar ve muhalefet ilişkilerine hâkim olması gereken temel kuralı göstermektedir. Muhalefet etmek sadece “hayır” demekten ibaret değildir. Niçin hayır dediğini ortaya koymalı ve neye “evet” diyebileceğini belirtmelidir.¹⁴⁷

B. TpCF'nin Kuruluş Nedenleri

1. Liderlerin Fikir Ayrılıkları

Kurtuluş Savaşının sona ermesini izleyen günlerde ortaya çıkan Kurtuluş Savaşının lider kadrosu arasındaki görüş ayrılıkları, Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) isminde muhalif bir partinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Kâzım Karabekir'in Genel Başkanlığında kurulan Fırkanın önde gelen kuruluş nedenlerinden birisi, Kurtuluş Savaşının komuta kademesi arasındaki iktidar mücadelesidir. Bir diğer neden ise Mustafa Kemal Paşa'nın öncelikle, başta dini kurumlar olmak üzere, kimi mevcut ve etkin kurumların nüfuzunu kurmaya yönelik temel devrimleri yapmak gerektiğine inanması ve bu arada demokrasiyi ikincil ve ertelenebilir bir hedef olarak görmesidir. Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay), Adnan (Adivar) gibi isimlere göre ise Türkiye'de bir değişim şart olsa da, bunun Mustafa Kemal Paşa'nın savunduğu gibi çabuk ve devrimci bir çizgide değil, aşamalı ve evrimci bir çizgide olması gerekmektedir.¹⁴⁸

---

¹⁴⁶ Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Mat., Ankara, 1964, s. 261.

¹⁴⁷ Mazıcı, **a.g.e.**, s. 24

¹⁴⁸ Karabekir ve arkadaşları güçlü bir yasama organının yer aldığı Anayasal bir monarşiyi savunarak dinin Birinci Dünya Savaşından önce sahip olduğu konumu pek de farklı olmadan sürdürdüğü bir devlet yapısı planlamışlardır. Yine bu isimler, hükümetin yerel birimlere büyük yetkiler tanıdığı bir sistemi hedefleyerek siyasi partiler arasında uzlaşma isteğinde olduklarını ileri sürmüşlerdir. Tüm bu amaçların ardında, geçmişin gelenek ve göreneklerini yeni rejimde de sürdürmeye çalışan muhafazakâr fikirler olduğu düşünülebilir. Frederic W. Frey, **The Turkish Political Elite**, Massachusetts: M.I.T. Press, Cambridge, 1965, s. 326-335.

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması Rauf (Orbay) tarafından, İkinci Grup saflarına geçecek kadar olmasa da eleştirilmiştir. Saltanatın kaldırılmasını takiben Cumhuriyetin İlanı muhalifleri daha da rahatsız etmiştir.¹⁴⁹

2. Cumhuriyet'in İlanı

Tanınmış birçok milliyetçi önderin hararetli itirazlarına ve Halk Fırkası içinde bir bunalıma yol açan gerçek neden cumhuriyetin ilânı değil, bunun yapılaş tarzıdır. Mustafa Kemal, Osmanlı hanedanına bağlılığı bilinen, bu yüzden de halifenin konumunu tehdit ederken onunkini pekiştirecek olan cumhuriyetin ilânından yana olmayacakları muhtemel tanınmış parti üyeleri kent dışındayken, Cumhuriyetin ilanını sağlamıştır. Cumhuriyet ilan edildiği sırada Rauf Orbay, Refet Bele ve Adnan Adıvar İstanbul'dalardır. Ali Fuat Cebesoy da 29 Ekim günü İstanbul'a varmıştır. Cumhuriyetin ilân edilmesi kararı alınırken bu isimlere danışılmamış ve haber verilmemiştir.¹⁵⁰ Cumhuriyetin İlanı üzerine gazetecilerle bir basın toplantısı yapan Rauf Orbay, oldubittiden duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça dile getirerek, “Cumhuriyetin İlanı ivedi olmuştur. Çünkü yürürlükteki Anayasanın değiştirilmesi, tartışılmadan oldubitti biçiminde yapılmıştır” demektedir.¹⁵¹ Bu oldubitti karşısında Rauf Orbay tedirginliğini, İstanbul gazetelerinden *Vatan ve Tevhid-i Efkâr*'ın 1 Kasım 1923 tarihli nüshalarında yayımlanan söyleşisinde de açıkça dile getirmiştir.¹⁵² Cumhuriyetin İlanını İstanbul basınına değerlendiren Kâzım Karabekir de, konuyla ilgili olarak “*Bunu bize sormadılar*” diyerek serzenişini belirtmiştir.¹⁵³ Ali Fuat Cebesoy' da gazetelerde eleştirel yorumlarını dile getirmiştir.¹⁵⁴ 10 Kasım tarihinde, Birinci Ordu Komutanı olarak resmî bir ziyaret için İstanbul'a gelen Kâzım Karabekir' de geniş ilgi uyandıran bir açıklama yaparak, cumhuriyetten yana

---

¹⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Rauf (Orbay)'ın Kâzım Karabekir'e, “*Cumhuriyetin İlanına engel olabilirsen ülkeye en büyük hizmeti yapmış olursun*” dediğini iddia ederek, bu ifadeyi kullanan Rauf (Orbay)'ın Cumhuriyetçi olduğuna inanmadığını belirtmektedir. Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 1115.

¹⁵⁰ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924–1925**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49.

¹⁵¹ Muzaffer Hacıhasanoğlu, “**Laik Atatürk,**” **Atatürk Bakıyor Bize**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981, s. 62.

¹⁵² Metin için bkz. Cebesoy, **a.g.e.**, 1957, s. 42.

¹⁵³ Dumont, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁵⁴ Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C. II. s. 80.

olduğunu, ancak, yine Mustafa Kemal'in politikalarına üstü örtülü bir gönderme olacak şekilde, kişisel buyurganlığın her türüsüne karşı olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵

Bu açıklamalar üzerine Rauf Orbay, Halk Fırkası meclis grubu tarafından basında yer alan sözlerini açıklamak üzere Ankara'ya çağırılmıştır. Bu çağrı üzerine Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay'ın Ankara'da monarşist olarak mimmendiğini duyduğunu belirterek, kendisini uyarmıştır.¹⁵⁶ Bu durum kanıtlandığı takdirde, Rauf Orbay, Hıyanet-i Vataniye Kanunu değişikliği uyarınca, vatana ihanetle suçlanabilecektir.¹⁵⁷

22 Kasım'da Halk Fırkası meclis grup toplantısında, Rauf Orbay, bir araç olarak Cumhuriyet'i desteklerken, gerçek hedefinin halk egemenliği olduğunu, ayrıca halifenin kişiliğine ve makamına duyduğu bağlılığı dile getirmiştir.¹⁵⁸

Bu dönemde aralarında Yunus Nadi'nin de yer aldığı birçok kimse, Rauf Orbay'ın kendi partisini kuracağını düşünmektedirler. Ancak, Rauf Orbay meclis grubunun çoğunluğu onun iyi niyetine inanmaya ve onunla aynı parti içinde çalışmayı sürdürmeye hazır olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁹

Bununla birlikte, partinin radikal kanadının, Rauf' Orbay'ın çevresinde toplanmış grup ve genelde ılımlılar üzerindeki baskı, daha sonraki birkaç ay içinde giderek artmıştır. Buradaki temel noktalardan ilki, cumhuriyet yapısı içinde hilafetin konumu, ikincisi de basın tutumudur.¹⁶⁰

3. İstanbul İstiklal Mahkemesi

5 Aralık 1923'te bazı İstanbul gazeteleri, Hintli Müslüman liderler Emir Ali ve Ağa Han'ın hilafetin konumunun güçlendirilmesi dileğiyle İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubu daha Ankara'ya ulaşmadan yayımlamışlardır. Mektup İsmet İnönü ve yandaşları tarafından Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak, yayımlayan gazete yöneticileri de vatana ihanet etmiş olarak yorumlanmıştır. Bunun üzerine

---

¹⁵⁵ Cebesoy, **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, s. 54.

¹⁵⁶ **A.g.e.**, s. 44.

¹⁵⁷ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 49.

¹⁵⁸ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 114.

¹⁵⁹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 58.

¹⁶⁰ **Aynı yer.**

İsmet İnönü'nün girişimiyle Meclis, 22'ye karşı 156 oyla İstiklâl Mahkemesi'nin yeniden kurulmasına ve bu konu ile ilgili olarak İstanbul'a gönderilmesine karar vermiştir. Bu olay Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın gelecekteki üyelerinin mecliste hükümete karşı bir blok olarak oy kullandıkları ilk olay olması açısından önemlidir.¹⁶¹

Mahkemenin ne tür davalara bakacağı ve yetkileri ile ilgili de önemli tartışmalar olmuştur. 13 Aralık 1923'te İstiklal Mahakimi Kanununu 3. maddesindeki tüm yetkilerin tanınmasını isteyen önerge, 63 red, 6 çekimser oya karşı, 89 oyla kabul edilmiştir.¹⁶²

İstanbul'a gönderilen İstiklâl Mahkemesi, beş ayrı dava incelemiştir. Bunlar Lütfi Fikri'nin hilafetin konumuna ilişkin açık mektubu, Ağa Han ve Emir Ali'nin İstanbul gazetelerince yayımlanan mektubu, Ekrem Bey davası, İbrahim Ethem Efendi davası ve eski ittihatçılarca yapılan Mustafa Kemal'i katletme planıdır.

Mahkeme sonucunda, Lütfi Fikri, beş yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Gazete yöneticileriyle ilgili olan asıl davada ise mahkeme bir ilerleme kaydedememiştir. En sonunda yargılanan gazete yöneticilerinin her üçü de (Ahmet Cevdet, Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Ebüzziya (Velid) beraat etmişlerdir. Halifenin yaveri olan Ekrem Bey'de, İngilizlerle ilişki kurduğu suçlamasıyla açılan davada, delil yetersizliğinden beraat etmiştir. 20 yaşında bir hafız olan İbrahim Ethem ise, dini siyasete alet ettiği için bir yıl hapse mahkûm edilmiştir. Mustafa Kemal'e suikast ile ilgili davada ise, Ali Osman Reis adlı tutuklu bir yıl hapis cezasına çarptırılmış, diğer suçlananların hepsi serbest bırakılmıştır.¹⁶³ Ancak 1926 İzmir suikastının baş sanıkları olan eski Ankara valisi Abdülkadir ile meclisteki Müdafaa-i Hukuk Grubu eski sekreteri Ziya Hurşit'in adlarının, bu suikast girişiminde de anılması ilginçtir.¹⁶⁴

4. Hilafetin Kaldırılması

Şubat ayına gelindiğinde hilafetin kaldırılması yönünde Meclisteki destek henüz yetersizdir. Bu nedenle Hükümet ve Mustafa Kemal, Basın, Üniversite ve

¹⁶¹ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 59.

¹⁶² Tunçay, *Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 2005 s. 83-84.

¹⁶³ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 2005, s. 85-87.

¹⁶⁴ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 60.

Ordu içinde nabız yoklamaya başlamıştır. Bunun için İzmir’de Şubat ayı içinde sırasıyla basın temsilcileri, üniversite temsilcileri ve Harp Oyunları dolayısıyla komutanlarla görüşmüştür.¹⁶⁵

Tamda bu dönemde, 18 Şubat’ta İstanbul’a gitmek üzere yola çıkan Rauf Orbay ile Kâzım Karabekir de, halifeye bir nezaket ziyaretinde bulunmuşlardır.¹⁶⁶

1 Mart 1924’te yeni yasama yılını açılışını müteakip Mustafa Kemal aldığı izlenimlere de dayanarak 3 Mart 1924 tarihinde hilafet kaldırılmış, Osmanlı hanedanı üyeleri ülkeden kovulmuştur. Aynı zamanda “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile eğitimin birliği sağlanmış ve bütünüyle laikleştirilmiştir.¹⁶⁷

Hilafetin kaldırılmasının hemen ardından basında Halk Fırkası’ndaki bir bölünmeye ve bir muhalefet partisinin kurulacağına ilişkin söylentiler dolaşmaya başlamıştır.¹⁶⁸ O sırada Halk Fırkası içinde, Hilafet olayı üzerine partiden ayrılan tek üye, meclisin kendisini hilafet makamının yetkileriyle onurlandırması gerektiğini düşünenlerden biri olan Halit (Akmansü) olmuştur.¹⁶⁹

5. 1924 Anayasası

Hilafetin kaldırılışını izleyen günlerdeki en önemli olay, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yerine yeni Türk anayasasının kabul edilmesi sürecidir. Aralık 1923’ten beri TBMM Anayasa Komisyonu, Kurtuluş Savaşı gibi olağanüstü bir dönem için kaleme alınmış olan 1921 Anayasasının yerini alacak yeni bir Anayasa oluşturmak için çalışmaktadır. Bu süreçte Mustafa Kemal’in daha radikal yandaşlarıyla ılımlılar arasında kopan kavganın belkemiğini, Cumhurbaşkanı meclisi dağıtma yetkisi veren 25. madde oluşturmuş ve bu madde büyük tartışmalardan sonra reddedilmiştir. Muhalefetin ilk kez olarak mecliste böylesine büyük bir başarı elde edebilmelerinin nedeni, kuşkusuz sorunun doğrudan meclisin yetkileri ile ilgili olmasındandır. Bu sonuçta, kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği

---

¹⁶⁵ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, 1999, s. 89–91.

¹⁶⁶ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 61.

¹⁶⁷ **Aynı yer.**

¹⁶⁸ Orbay, **a.g.e.**, s. 144.

¹⁶⁹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 61.

ilkeleri arasındaki farklılıklar ve tek meclise karşı iki meclisli parlamento çelişkisi de etkili olmuştur.¹⁷⁰

Yine Anayasa tasarısının, “*Kara, deniz ve hava kuvvetleriyle, diğer tüm kuvvetlerin başkomutanı Cumhurbaşkanındır*” şeklindeki 40. maddesi de uzun tartışmalar sonucunda, değiştirilerek kabul edilmiştir.¹⁷¹

Bu değişiklikler sonrasında yeni anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sonuç olarak dönemin belirttiğimiz siyasi olayları, TpCF’nin kuruluş sürecini hızlandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile muhalifleri arasındaki uyuşmazlık, Kurtuluş Savaşından sonra eklenen siyasi görüş farklılıklarıyla daha da artan, ama aslında savaş sırasında da kişisel çekişmeler ve kıskançlıklarla zaten var olan bir uyuşmazlıktır. Bu uyuşmazlık, görünüşteki sözde uyumun altında derin bir çatlak olarak süregelmiştir.¹⁷²

C. TpCF’nin Kuruluşu

TpCF’nin oluşmasına yol açan siyasi olay, 20 Ekim 1924 günü, Menteşe (Muğla) mebusu Esat Efendinin Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet (Bele) Bey’e yönelttiği bir soru önergesidir.¹⁷³ Bu önerge mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmelerinde görülen beceriksizlik ve yolsuzlukları eleştirmekteydi. Lozan Antlaşması uyarınca Yunanistan’dan gelen 400.000 Türk’ün yerleştirilmeleri konusunda, başta ulaşım olanakları ve sağlık hizmetleri olmak üzere büyük sorunlar söz konusuydu. Ayrıca, bu konu ile ilgili olarak yolsuzluk söylentileri de mevcuttu. Başlangıçta niyet, göçmenlerin mübadele edilen Rum nüfusun bıraktığı topraklara ve evlere yerleştirilmeleriydi ancak, göçmenlerin gelmesinden çok önce bu mülklerin hemen hepsi yörede yaşayan Türklerce ele geçirilmişti. Hatta bu yolla Halk Fırkası

¹⁷⁰ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 62.

¹⁷¹ Anayasanın 40. maddesi, şu şekilde düzenlenmiştir: “Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yüce varlığından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Harp kuvvetlerinin komutası barışta özel kanuna göre Genelkurmay Başkanlığına ve seferde Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kimseye verilir.” Süheyl Batum, Necmi Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, 2. B., Beta Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12.

¹⁷² Frey, **a.g.e.**, s. 325.

¹⁷³ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, 2005, s. 105.

içindeki pek çok politikacının kendilerini, ailelerini ve dostlarını zengin ettikleri söyleniyordu.¹⁷⁴

Bir hafta sonra, bakanın verdiği yanıtı yeterli bulmayan meclis, “*soru önergesini*” “*gensoruya*” çevirmiştir.

Ayrıca Paşalar mektuplarının açıldığı, şüphe altında olup, takip edildiklerini ve kendilerine karşı düşmanlık içinde olduğu düşüncesini taşımaktaydılar. İnkılâpların tümüne taraftar olmakla beraber, inkılâpların bir şahıs veya zümreye ayrıcalık sağlamak için değil, halka mal edilmesi gerektiğini düşünen Kâzım Karabekir aynı gün, Ali Fuat Cebesoy ise 30 Ekim’de Ordu Müfettişliği görevinden istifa ederek Meclis’e katılmışlardır.¹⁷⁵

Bunun üzerine Mustafa Kemal’in çok eski bir şahsî arkadaşı olan Ali Fuat Paşa, o akşam Cumhurbaşkanı tarafından eski arkadaşlarıyla aralarında büyüyen uçurumu kapatmak amacıyla, Çankaya’ya davet edilmiştir. Ancak, davet Ali Fuat Paşa’ya ulaşmamış,¹⁷⁶ dolayısıyla Ali Fuat Paşa davete uymayarak Çankaya’ya gitmemiştir. Bu durumu düşmanca bir tutum olarak değerlendiren Mustafa Kemal, Kâzım (Karabekir) ve Ali Fuat (Cebesoy)’un birbirini izleyen istifalarının, eski arkadaşları tarafından kurulmuş bir komplo olduğuna inanmıştır.¹⁷⁷ Sonuçta bu bir yılı aşkın süredir kurulan bir komplodur ve komplocular ordunun desteğini kazanarak iktidarı ele geçirmeye çalışmaktadırlar. Sonuçta da Musul bunalımındaki gelişmeler açısından, ordunun alarında bulunması gereken bir anda, görevlerini terk etmişlerdir.¹⁷⁸

Mustafa Kemal’in bir komplo olarak değerlendirdiği bu gelişmelere karşı tepkisi son derece hızlı ve etkili olmuş, ordu üst düzeyinin kendisine bağlılığından emin olmak için gerekli adımları atmıştır. 30 Ekim akşamı Fevzi (Çakmak)’tan mebus olarak Millet Meclisi’ndeki mevkiinden vazgeçmesini istemiştir. Aynı şeyi

¹⁷⁴ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 76.

¹⁷⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2001, s. 274-275.

¹⁷⁶ Ali Fuat Paşa, bu konu ile ilgili olarak, olayın Mustafa Kemal’in çevresindeki kişilerden kaynaklandığını, olayın en hafif ifade ile suiniet olduğunu belirtmiştir. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 106.

¹⁷⁷ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 245.

¹⁷⁸ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 73.

resmî olarak siyasal görevleri de bulunan tüm ordu ve kolordu komutanlarından istemiştir. Birinci Kolordu (İzmir) Komutanı İzzettin (Çalışlar), İkinci Kolordu (Balıkesir) Komutanı Ali Hikmet, Üçüncü Kolordu (Adana) Komutanı Fahrettin (Altay), bu isteğe hemen uyarak milletvekilliklerinden istifa etmişlerdir. Üçüncü Ordu (Diyarbakır) Komutanı Cevat (Çobanlı) ile Yedinci Kolordu (Diyarbakır) Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) ise, bu talebin nedenlerini öğrenmeyi istediklerini belirten gizli cevaplar göndermişlerdir. Bu durum üzerine, Ankara'ya yaptığı ziyaretten sonra meclisteki görevinden ayrılan Cevat Paşa, Mustafa Kemal'i varlığı muhtemel herhangi bir komployla hiçbir bağlantısı olmadığına ikna etmesine karşın, Cafer Tayyar gibi görevinden alınmıştır.¹⁷⁹

8 Kasım 1924 günü ise hükümet 19 ret oyuna karşın, 148 oyla, güvenoyu almıştır.¹⁸⁰ 41 üye oylamaya katılmamış, bir üye de çekimser kalmıştır. Oluşan bu tablodan sonra, Halk Fırkasından istifalar başlamış, oylamadan hemen sonra Rauf Orbay ve on arkadaşı Halk Fırkası'ndan istifa etmişlerdir.

17 Kasım 1924 tarihinde de Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Adnan Adıvar'ın liderliğini yaptığı bir grup, TpCF'nı kurmuşlardır.¹⁸¹ Yeni fırkanın kurucuları meclis içinde Mustafa Kemal'e karşı birleşen eski İttihatçılar ve Gazi'nin yakın silah arkadaşlarıdır.¹⁸² Yine de Fırkanın kuruluşunun Halk Fırkası'ndan büyük kopmalara neden olmamış, az sayıda Halk Fırkası üyesi küçük gruplar halinde ve yavaş yavaş istifa etmişlerdir. İstifa ve katılımlar bittiğinde TBMM çatısı altında TpCF'nin 29 milletvekili vardır.¹⁸³ Bu milletvekillerinden de hiç biri bir sonraki dönemde Meclise girememiştir.¹⁸⁴

Fırkayı destekleyen kesimlerin başında, Osmanlı Devleti'nin son döneminde İttihatçıların karşısındaki en önemli güç olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının üyeleri,

---

¹⁷⁹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 74.

¹⁸⁰ Gensoru oylamasında karşı oy veren mebuslar, seçim bölgelerine göre şöyledir: Feridun Fikri Düşünsel (Dersim), İhsan (Ergani), Sabit Sağıroğlu (Erzincan), Halet (Erzurum), Raif Dinç (Erzurum), Rüştü (Erzurum), Ziyaeddin (Erzurum), Arif (Eskişehir), Zeki (Gümüşhane), Adnan Adıvar (İstanbul), İsmail Canbolat (İstanbul), Refet Bele (İstanbul), Ahmet Şükrü (İzmit), Halit (Kastamonu), Necip(Mardin), Faik (Ordu), Abidin (Saruhan), Halis Turgut (Sivas), Bekir Sami Kunduh (Tokat). Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 78.

¹⁸¹ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 105.

¹⁸² Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 243–244

¹⁸³ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 101–113.

¹⁸⁴ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 114.

muhafazakârlar, demokratlar, ordunun belli kesimleri ve basının bazı önde gelen yazarları gelmektedir. Fırka kendisine ait bir gazeteye sahip olmamışsa da, İstanbul basını tarafından desteklenmiştir. İstiklal, Son Telgraf, Tanin gibi dönemin önde gelen İstanbul gazeteleri Fırkayı destekleyen yayın organlarının başındaydılar.

TpCF, kurulduğu gün basına açıkladığı fırka beyannamesi ve programı itibarıyla gerek siyasal, gerekse ekonomik açıdan liberal demokrasiyi savunan bir siyasi parti olmuştur.¹⁸⁵

Bölünmenin hemen ardından, meclisteki CHF grubu, parti disiplinini pekiştirmek üzere aşağıdaki önerileri benimsemiştir:

1. Gensorular bundan böyle grubun kapalı oturumlarında ve yalnızca çoğunluğun talebi halinde verilebilecekti.

2. Gensorular ancak grup çoğunluğunun onayıyla meclise götürülebilecekti.

3. Grup çoğunluğunun desteği olmaksızın soru önermeleri bir gensoruya dönüştürülemezdi.

4. Grup üyeleri bundan böyle parti ilkeleri veya kararlarıyla bağdaşmayan yazılı ve sözlü açıklamalarda bulunmayacaktı.

5. Grup üyelerinin tutumlarını izlemek ve üyeler arasındaki kişisel ve siyasal farklılıklara karar vermek üzere bir haysiyet divanı oluşturulacaktı.¹⁸⁶

Bu kararlar incelendiğinde ve meclis çoğunluğu da dikkate alındığında aslında, yasama ve karar alma süreci, meclis oturumlarından, CHF meclis grubu toplantılarına kaydırılmış, muhalefet mebusları bu sürecin tamamen dışında bırakılmışlardır.

20 Kasım 1924 tarihinde İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan istifa etmesi ve yerine TpCF'nin İsmet İnönü'ye göre daha fazla benimsediği bir isim olan Fethi Okyar'ın Başbakan olmasını, TpCF'nin ciddi bir başarısı olarak değerlendirilebilir.

¹⁸⁵ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 108.; Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 15.

¹⁸⁶ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 93.

Fethi Bey hükümetinin ılımlı niteliği güven oylamasında etkisini göstermiş ve yeni hükümet 188 milletvekilinin oybirliği ile güvenoyu almıştır.¹⁸⁷

Kasım ayı boyunca TpCF üyeleri ve onları destekleyen *Tanin* gibi gazetelerin, sürekli olarak, Cumhurbaşkanı'nın CHF genel başkanlığından istifa ederek tarafsız bir tutum alması gerektiği yönünde muhalefetlerine karşın, herhangi bir sonuç alamamışlardır.¹⁸⁸ Cumhurbaşkanı Times muhabiri ile yaptığı söyleşide, siyasi partiler karşısında durumunu netleştirerek, durumunun “tabii” olduğunu, fiilen genel başkanlığını yapmasa da CHF Umumi Reisliği görevini hala yaptığını ve ileriki zamanda da bu görevi sürdüreceğini açıklamıştır.¹⁸⁹

Ç. TpCF'nın Ülke İçinde Örgütlenmesi

Aralık başında Genel Başkanlığa Kâzım Karabekir'in ve Genel Sekreterliğe Ali Fuat Cebesoy'un seçildiği TpCF merkez yönetimi, şu isimlerden oluşuyordu:¹⁹⁰

Dr. Adnan Adıvar	İkinci Başkan,
Hüseyin Rauf Orbay	İkinci Başkan,
Rüştü Paşa	Aza,
İsmail Canbolat	Aza,
Sabit Sağıroğlu	Aza,
Ahmet Şükrü	Aza,
Ahmet Muhtar Cilli	Aza,
Halis Turgut	Aza,
Necati Kurtuluş	Aza,
Faik Günday	Aza.

¹⁸⁷ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 2005, s. 112.

¹⁸⁸ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 85.

¹⁸⁹ Tunçay, *Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 2005, s. 99.

¹⁹⁰ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 96–97.

Partinin ilk şubesi, 28 Ocak 1925'te İstanbul Cağaloğlu'nda açılmıştır. Kuruluşundan iki buçuk ay sonra ise, TpCF İstanbul'da on bir bölgede, Urfa, Trabzon, Sivas, Samsun ve Eskişehir'deki şubelerini kurmuştur. Devlet memurlarının üzerinde iktidar partisinde kalmaları yönündeki baskılardan da çeşitli vesilelerle söz edilmektedir.¹⁹¹ 1925 ilkbaharında sadece İstanbul'da ve Doğu'nun bir dizi taşra merkezinde şubeler kurabilmiş, ulusal çapta bir örgüt oluşturulamamıştır.

Kuruluşundan sonraki üç ay içinde, TpCF'nin faaliyetleri iki noktada yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, ülke çapında oluşturulacak TpCF kitle örgütünün kurulması, diğeri ise Ekim ayında yüksek rütbeli subayların mebusluktan istifa etmeleri sonucu ortaya çıkan İstanbul, İzmir ve Bursa'daki ara seçim zorunluluğudur.

Yapılacak ara seçimler, muhalefetin gücünü ortaya koyacak temel sınav olarak görülmekteydi. Ancak muhalefetin önünde çeşitli engeller vardı. En başta, henüz örgütlenmesi tamamlanmamıştı. İkinci olarak, Türkiye'de o dönemde yürürlükteki seçim sistemi, iki dereceliydi ve ara seçimlerde herkes oy kullanmıyor, ancak ikinci seçmenler oy verebiliyordu. İkinci seçmenler ise 1923'te Mustafa Kemal tarafından belirlendikleri için, TpCF'nin ara seçimlerden herhangi birini kazanması, tümüyle saf değiştirmeye hazır olan CHF'lı ikinci seçmen sayısına bağlıydı. Bu engellerden dolayı da muhalefet, ara seçimlere katılmak konusunda kararsızdı. CHF ise 18 Kasım'da ara seçimler için adaylarını belirlemiştir.¹⁹²

Uzun bir belirsizlik döneminden sonra, TpCF sonuçta İstanbul'dan aday çıkarmamaya karar vermiş, bunun yerine, Mustafa Kemal ve özellikle İsmet İnönü'nün baş düşmanı olan, bağımsız aday, ünlü komutan Ali İhsan (Sabis) Paşayı desteklemişlerdir. Bu şartlar altında 11 Aralık'ta yapılan seçimi, CHF adayı kazanmış ancak, Ali İhsan Paşa'da göz ardı edilemeyecek düzeyde oy toplamıştır.

---

¹⁹¹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 95.

¹⁹² Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 97.

Bursa'da ise, bağımsızlık savaşının bir kahramanı ve dinsel bir tutucu olan bağımsız aday Sakallı Nurettin Paşa, iktidarın tanınmış adayı Operatör Emin Bey'e karşı galip gelmiştir.¹⁹³

İzmir'de iki mebus açığı için yapılan seçimleri ise CHF'nin adayları ezici bir çoğunlukla kazanmışlardır.

Alınan bu sonuçlardan sonra yapılan açıklamalar, TpCF'nin amacının öncelikle ulusal çapta bir örgütlenme oluşturmaya yönelmek, ardından genel seçimleri kazanmak olduğunu göstermektedir.¹⁹⁴

Genel olarak, Kasım ile Şubat başı arasındaki oturumlarda, hükümete değil, hükümetteki demokratik olmayan ve otoriter olarak adlandırdığı eğilimleri (örneğin. Dâhiliye Vekâletine verilen çok geniş yetkiler, gazetelerin kapatılması, hükümet karşıtı bir adayın secimi kazanmasının engellenmesi ve bizzat seçimlere bir bütün olarak hükümet müdahalesi vb.) hedef alan bir muhalefetin varlığı söz konusudur.¹⁹⁵

D. Şeyh Sait İsyanı ve Tavriri Sükûn Kanunu

1. Şeyh Sait İsyanı

13 Ocak 1925 tarihinde, 1925 yılı Bütçesinin TBMM'de görüşülmesi sırasında çıkan tartışmalarda TpCF üyelerinden Halit Bey'in silahla vurularak ölmesi, iki Fırka arasındaki gerginliği doruk noktasına çıkarmıştır.¹⁹⁶

Ülkede siyasi ortamın böylesine gergin olduğu bir anda 13 Şubat 1925 tarihinde Elazığ, Diyarbakır ve Tunceli illerini kapsayan bölgede bir isyan patlak vermiştir. İsyân, hem Kürt ulusçuluğu hem de İslamcı tepki karakterini taşımaktadır ve bir Nakşibendî şeyhi olan Palulu Şeyh Sait tarafından yönetilmiştir. Başlangıçta, isyancılara karşı yerel askerî birlikler ve jandarma güçleri gönderilmiş ancak, kısa bir

---

¹⁹³ Nurettin Paşa'nın Mebusluğu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 124–127.

¹⁹⁴ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 98–102.

¹⁹⁵ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 115.

¹⁹⁶ Füzûzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul?, t.y., 1965?, s. 70.

süre sonra bunların yetersiz kaldığı anlaşılınca, diğer bölgelerden daha büyük askerî birliklerin seferber edilip gönderilmesi için hazırlıklar başlatılmıştır.

İsyanın çıkmasından sonra 25 Şubat günü Fethi Okyar, Meclis'te isyan ve sıkıyönetim ilanı önergesi hakkında bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında İsyanın nasıl çıktığı (bunu 1924 yazındaki Nasturi sorunlarına bağlamaktaydı), kimlerin kışkırttığı ve hareketin niteliği konusunda açıklamalar yapmıştır. İsyancıların üzerinden çıkan propaganda broşürleri ve mektuplar, ayaklanmanın Kürt ulusçuluğu yönünü (ulusal bir Kurt hükümeti talep edilmektedir) ve İslâmî karakterini (şeriatın egemenliği ve hilâfetin yeniden kurulması istenmektedir) ortaya koymuş, Hükümetin, Cumhuriyeti korumak için gereken her türlü önlemi almayı kararlaştırdığını belirtmiştir. Bu genel bilgilerden sonra da Meclisten hükümet önergesinde adı geçen doğu illerinde ve ek olarak Malatya ilinde sıkıyönetim ilânını ve dini siyaset amaçlar doğrultusunda kullanmayı vatana ihanet suçu oluşturan eylemler arasına dâhil eden Hıyanet-i Vataniye Kanunu değişikliğini onaylamasını istemiştir.

Daha sonra Kâzım Karabekir, muhalefet adına konuşmak üzere söz alarak, Hükümeti tamamen desteklediğini ve herhangi bir iç ya da dış tehlikeyle karşılaştığında Türk ulusunun tek vücut olduğunu dile getiren bir konuşma yapmıştır. Ardından sıkıyönetimi ilan eden hükümet önergesi oybirliğiyle kabul edildi.¹⁹⁷

Hemen ardından da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki dinin siyasi amaçlarla suiistimal edilmesini yasaklayan 26.02.1925 tarih ve 556 sayılı "Hıyaneti Vataniye Kanununun Birinci Maddesinin Tadili Hakkında 15.04.1339 tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun" değişiklik önergesi görüşülmüş, Oy birliğiyle olmasa da, bu önerge de kabul edilmiştir. Söz konusu yasa ile Hıyaneti Vataniye Yasasında belirtilen vatana ihanet suçu sayılan haller arasına dini duyguların siyasi amaçlarla kullanılması da eklenmiştir. Gerek bu yasaya gerekse Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geniş bir kesiminde sıkıyönetimin ilan edilmesine TpCF de destek vermiştir.¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 115–117.

¹⁹⁸ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 117–118.

2. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Uygulamaları

25 Şubat'ta alınan kararlar bile radikalleri yumuşatmamıştır. CHF grubunun bir toplantısında, Süreyya, İstanbul basının var sayılan yıkıcı tutumunu ileri sürerek, İstanbul'da da sıkıyönetim ilanını önermiştir. Toplantı sırasında TpCF, doğudaki şubeleri aracılığıyla dinsel propaganda yapmak (bu yüzden vatana ihanet suçu işlemek) ve Şeyh Sait'in İstanbul'daki oğullarından biriyle ilişki kurmuş olmakla suçlanmıştır.¹⁹⁹ Bu grup toplantısında, İsmet İnönü de, hükümete geniş yetkiler vermeyi ve İstiklâl Mahkemelerini yeniden kurmayı önermiştir.

TpCF, CHF grup toplantısında kendisine yöneltilen suçlamalara, basına iki mektup sızdırmak yoluyla tepki göstermiştir. Birincisi, Kâzım Karabekir'in İstanbul'daki parti şubesine yazdığı ve isyancılara karşı hükümetin eylemlerini hararetle destekleyen mektup, diğeri ise, İstanbul şubesi başkanı Kara Vasıf'ın Meclis'e gönderdiği ve TpCF'nin doğudaki şubelerinin dinsel propagandaya karıştığı yolundaki iddiaları hiddetle reddettiği mektuptur.²⁰⁰ Ancak Fethi Okyar, CHF meclis grubu tarafından TpCF'nin ülkenin doğusundaki şubelerinin irticaî eylemler yaptığı gerekçesiyle kapatılması önerisinde bulunmaya zorlanmıştır.²⁰¹

2 Mart 1925'te CHF meclis grubu toplantısında duruma ilişkin iyiden iyiye hararetli bir tartışma yapılmış ve ayaklanmanın bastırılması için çok daha sert önlemlerin alınması istenmiştir. Fethi Okyar ise, gerçekten gerekli olmadığını düşündüğü bu son derece sert önlemleri reddetmiştir. Bunun üzerine on sekiz üye tarafından verilen önergeyi, Fethi Okyar bir güvensizlik oyu olarak yorumlamıştır.²⁰² Daha sonra, Mustafa Kemal de daha sert önlemlerin alınmasını tavsiye ettiği bir saatlik bir konuşma yapmıştır. Müteakiben yapılan güven oylamasını Hükümet 60'a karşı 92 oyla kaybetmiştir.

4 Mart sabahı, CHF grubu, İsmet İnönü'nün yeni hükümeti kurmasını ve programını onaylamak için yeniden toplanmış, Yeni hükümet ve programı, TpCF'lilerin karşı oyuna rağmen, 23'e karşı 153 oyla güvenoyu almayı başarmıştır.

¹⁹⁹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 118.

²⁰⁰ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 119.

²⁰¹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 119.

²⁰² Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 368.

Yine aynı gün Takrir-i Sükûn Kanunu, mevcut tüm TpCF üyelerinin olumsuz oylarına karşın, 22'ye karşı 122 oyla kabul edilmiştir. Yalnızca üç maddeden oluşan 4 Mart 1925 tarih ve 578 sayılı Takriri Sükûn Yasasının ilk maddesi uzun bir süre tek başına tüm muhalif örgütlenmeler üzerinde sınırsız denetime olanak sağlamıştır. Bu maddeye göre, “*İrtica ve isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale yönelik tüm teşkilat, tahrikât, teşvik, teşebbüs ve yayını hükümet, Cumhurbaşkanının onayıyla kendiliğinden yasaklamaya yetkilidir.*”²⁰³ Bu da aslında Takrir-i Sükûn Kanununun, hükümete iki yıllık bir süre için, ülkenin her yanında geçerli, sınırsız yetkiler verdiği manasına gelmektedir.²⁰⁴

TpCF üyelerinin yasayla ilgili genel eleştirisi, yasanın ulusal egemenlik ilkesine aykırı olduğu ve ulusun temel Anayasal haklarının bu yasayla çiğnendiği yönünde olmuştur. TpCF’li Feridun Fikri (Düşünsel) yaptığı konuşmada, “Kanunun Fransız devriminde yüzlerce, binlerce suçsuz kişinin canına kıyan Kuşkulular Yasasından bir farkı olmadığını” ileri sürerek, “Yarın bizde de savunma hakkından yoksun birtakım suçsuz vatandaşlar, bir kuşku ya da bir iftira üzerine Fransa’da olduğu gibi, yığın yığın yük arabalarına bindirilerek darağaçlarına götürülecektir” demiştir.²⁰⁵

Müteakiben, biri doğu illerinde, diğeri de ülkenin geri kalan yerleri için Ankara’da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi’nin yeniden kurulması da onaylanmıştır. Ardından, hepsi de Mustafa Kemal’in yakın takipçileri olarak tanınan bir dizi aşırı uca mensup mebus, mahkeme üyeliklerine seçilmişlerdir.²⁰⁶

Yasanın gerekliliği, daha sonra Mustafa Kemal tarafından Nutuk’ta şöyle savunulmuştur; “Biz, olağanüstü alınan önlemleri hiçbir şekilde hiçbir zaman kanunun üstüne çıkmak için kullanmadık. Tam aksine, ülkede huzur ve güvenliğin

---

²⁰³ Abdi İpekçi, **İnönü, Atatürk’ü Anlatıyor**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 84.

²⁰⁴ Yasanın iki yıl yürürlükte kalması öngörülmüşse de, 1927 yılında yürürlük süresi iki yıl daha uzatılmıştır. Böylece yasa 4 Mart 1929’a kadar yürürlükte kalacaktır.

²⁰⁵ **TBMM 2. İhtihap Devresi 2. İctima Yılı Zabıt Ceridesi**, C. XV, Ankara, TBMM Matbaası, 1976, s. 131 v.d. Buna karşılık yasayı savunan Hükümete göre, Şeyh Said İsyanı geniş bir karşı devrim girişiminin ancak bir aşamasıdır. Rejimi devirmeye yönelik ülke çapında bir fesat hareketinin yok edilmesi ve devrimi tamamlayacak atılımların yapılabilmesi için gerekli koşulları yaratacak en sert tedbirler alınmalıdır. Muzaffer Sencer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971, s. 136.

²⁰⁶ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 123.

gerçekleşmesi için uyguladık. Devletin yaşamı ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri ulusun, uygarlık ve toplumsal yücelmesinde yararlı kıldık. Taktirî Sükûn Kanununun yürürlükte olduğu ve İstiklal Mahkemelerinin eylemde bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, bunların Meclisin ve ulusun güvenlik ve güvencesinin, tamamen yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.”²⁰⁷

Yasaya dayanan Hükümetin sıkıyönetim mahkemelerinde verilen idam cezalarının, ilgili bölgelerdeki ordu komutanlıkları tarafından Ankara’ya bildirilmeksizin, temyiz yolu kapalı olarak ve derhal infazını mümkün kılan bir önergesine karşı TpCF’nin direnişi de sonuçsuz kalmıştır. Böylece hükümet ve İstiklal Mahkemeleri, faaliyetlerinde tamamen serbest kalmışlardır.

Sonuç olarak, söz konusu yasanın kabulü ile uzun yıllar, Hükümetin uygun görmediği bir muhalefet hareketinin ortaya çıkmasını engelleyecek yasal düzenleme yapılmıştır.

7 Mart’ta ulusa, orduya ve devlet memurlarına yönelik bildirisinde Mustafa Kemal, orduyu ve devlet memurlarını tüm güçleriyle yasanın uygulanmasını sağlamaya ve halkı da bu yolda onları desteklemeye çağırarak, yasanın yalnız cezalandırmaya yönelik değil, caydırıcı önlem olmayı amaçladığını da dile getirmiştir.²⁰⁸

Bu arada kurulduğundan beri TpCF’ye yakın duran İstanbul basını da yasadan olumsuz yönde etkilenmiştir. Yasanın yürürlüğe girmesinden iki gün sonra İstanbul’da çıkan Tevhidi Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat adlı gazete ve dergiler, Taktir-i Sükûn Kanunu’nun birinci maddesini ihlâl ettikleri gerekçesi ile kapatılmıştır. Kapatılan gazete ve dergilere daha sonraki günlerde yenileri de eklendiği gibi,²⁰⁹ Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Hüseyin Cahit

---

²⁰⁷ Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 1191.

²⁰⁸ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 123.

²⁰⁹ 11 Ağustos’ta Vatan gazetesi, 12 Ağustos’ta da Vakit gazetesi kapatılmıştır. Tunçay, **Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, 2005, s. 149.

(Yalçın) gibi bazı gazeteciler hakkında Şeyh Sait İsyanını kışkırttıkları gerekçesiyle tutuklama kararı da verilmiştir.²¹⁰

Yeni kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde siyasi nedenlerle ilk yargılananlar TpCF üyeleri değil, aşırı solcular olmuştur. Otuz üç sosyalist ve komünist, tutuklanarak mahkemeye çıkarılmış²¹¹ Bunlardan on ikisi altı ila on yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmıştır. Sovyetler Birliği'ne kaçmış olan genç şair Nâzım Hikmet de gıyabında on beş yıla mahkûm edilmiştir.²¹²

Yasama döneminin geriye kalan kısmında, Doğu illerindeki sıkıyönetim 23 Mart'ta bir aylığına, 20 Nisan'da da yedi aylığına uzatılmıştır. Her iki uzatma da, mecliste her iki tarafça da tartışılmaksızın kabul edilmiştir.

Bu arada, meclis dışında muhalefet üzerindeki baskı, dahada artmıştır. Doğu illerinde, aralarında en tanınmışları TpCF parti örgütünü kurmak üzere doğuya gönderilen eski Urfa valisi Fethi Bey olmak üzere, çok sayıda TpCF üyesi tutuklanmıştır. 13 Nisan'da İstanbul'daki TpCF binasında arama yapılmış ve bulunan evraka el konulmuştur.²¹³ Rauf Orbay da parti adına hemen, hükümetin her cemiyeti teftiş etmeye hakkı olduğunu ve TpCFnin de saklayacak hiçbir şeyi olmadığını belirten bir bildiri yayınlamıştır. Partinin Genel Sekreteri olan Ali Fuat Cebesoy da, partisinin irtica ya da gizli faaliyetlerle hiçbir ilgisinin bulunmadığını vurgulayarak, partinin yasalar çerçevesinde etkinlik göstermeye devam edeceğini söylemiştir.²¹⁴

Binalarının aranması haberini verirken, polisin eylemi için “baskın” terimini kullanarak haber yapan Tanin gazetesi kapatılmış, yazı işleri müdürü Hüseyin Cahit Yalçın tutuklanarak, 18 Nisan'da İstiklâl Mahkemesine çıkarılmak üzere Ankara'ya götürülmüş ve 7 Mayıs'ta ömür boyu Çorumda sürgün cezasına çarptırılmıştır.

İktidarın, uygulamada denetlenmesi mümkün olmayan yetkilere sahip olduğu otoriter sistemin oluşturulması süreci, sonunda 20 Nisan 1925'te tamamlanmıştır.

---

²¹⁰ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 124.; Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 149.

²¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XV, s. 349–350.

²¹² Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 125.

²¹³ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 152.

²¹⁴ Her iki bildiri için bkz. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**.

Refik Koraltan ve Saffet Arıkan, mebusların dinlenmeleri ve incelemelerde bulunmaları için seçim bölgelerine girmelerine imkân tanınması gerekçesiyle, 22 Nisan'da ikinci yasama yılının tatil edilmesini önermişlerdir. Aynı gün başvekil de, Meclis genel kuruluna, dört ayrı önerge sunmuştur. Bunlardan ilki, İstiklâl Mahkemelerinin faaliyet süresinin altı ay, ikincisi, doğu illerindeki sıkıyönetimin süresinin yedi ay daha uzatılmasına, üçüncüsü, Ankara'daki İstiklâl Mahkemesi'ne meclisin kapalı olduğu süre içinde de ölüm cezalarını infaz etme yetkisinin verilmesine ve dördüncüsü de, gene tatil döneminde hükümete ayaklanma bölgesindeki idarî organizasyonu değiştirme yetkisi verilmesine ilişkindir. TpCF, bu önergelerden yine sıkıyönetimin uzatılması dışında hepsine karşı çıkmış ancak dört teklifte genel kurulda kabul edilmiştir. Bu noktada Kürt ayaklanmasının ezilmiş olduğu gerçeği de hatırdan tutulmalıdır. Ayaklanmacılar üzerine kesin taarruz 27 Mart'ta başlatılmış ve bizzat Şeyh Sait, sonunda 15 Nisan'da teslim olmuştur.

E. TpCF'nin Kapatılması

1923–1925 devresinde üç fikir Cumhuriyetin temel prensipleri olarak belirlenmişti: Milliyetçilik, Laiklik ve Halkçılık. Bunlardan Milliyetçilik rejimin temeli sayılmaktaydı. Laiklik ise milliyetçiliğin gayeleri sayılan modern, milli egemenliğe dayanan, milli bir devleti, Türkiye Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmek için yegâne yol olarak görülmekteydi.²¹⁵ Bu prensiplerin şekillendirdiği böyle bir dönemde Şeyh Sait Ayaklanması vesilesi ile Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan yararlanılarak girişilen genel sindirme eylemi içinde, TBMM'nde temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin de ortadan kaldırılacağı belliydi.²¹⁶

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Şeyh Sait İsyanına katkıları olduğu gerekçesiyle kendi yetki alanındaki tüm TpCF şubelerini kapatmış, aynı günlerde Ankara İstiklal Mahkemesi de, dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle yargılanan Salih Başo ve arkadaşları ile ilgili dava dolayısıyla, Fırkanın tüm şubelerinde arama

---

²¹⁵ Yeşil, **a.g.e.**, s. 16.

²¹⁶ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 152.; Bu konu ile ilgili olarak Ali Fuat Cebesoy anılarında, daha Takrir-i Sükun Kanunu çıkmadan önce, Başvekil Fethi Bey'in TpCF ileri gelenlerine (belli ki Reiscumhurdan aldığı bir talimat uyarınca) kendi kendilerini fesh etmelerini önerdiğini, fakat bunu kabul etmediklerini yazmıştır. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C. II, s. 143.

yapılması kararlaştırılmıştır.²¹⁷ Böylece irticayı desteklediği iddiasıyla TpCF'nin kapatılmasını savunan CHF'nin radikal kanadı, İstiklal Mahkemelerinin TpCF aleyhine verdiği yukarıda belirtilen kararlarının, bu Fırkaya karşı harekete geçmek için gerekli hukuki meşruiyeti de sağladığını ileri sürerek, Hükümet üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Nihayet Hükümet, Takriri Sükûn Kanununa dayanarak 3 Haziran 1925'te TpCF'nin kapatılmasına karar vermiştir.²¹⁸ Hükümet gerekçesinde Hıyaneti Vataniye Yasasına atıfta bulunularak, yasa ile dini duyguların siyasi amaçlarla kullanımının yasaklandığı belirtilerek, TpCF programının 6. maddesindeki, “*Fırka, dini inançlara saygılıdır*” hükmünün bu yasaya aykırılık teşkil ettiği belirtmektedir.²¹⁹ Fırka üyelerinden altısı 1926'da idam edilmiş, kalanların büyük bir kısmı Türkiye dışına çıkmak zorunda kalmıştır.²²⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın TpCF'ye gösterdiği tepkinin temel nedeni ile ilgili olarak Frey tarafından yapılan yorum bizce de gerçeğe uygundur. TCF'nin CHF'na potansiyel olarak çok tehlikeli bir rakip olmasının nedeni, birbirinden çok farklı toplumsal grupları ya da CHF'nin dayandığı ideolojiye tümüyle karşıt bir ideolojiyi temsil etmesinden değil, tamamen CHF'nin de içinden çıkmış olduğu ulusal hareketin nüvesini oluşturan aynı gruplarca oluşturulmasından kaynaklanmasındır. Bu hareket, CHF ile aynı köklerden aydınlardan, bürokratlardan ve özellikle askerlerden destek görmeyi başarmıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa açısından kendi fikirlerini baltalamaya yönelik belki de en ciddi hareket olarak görülmüş olmasını doğal karşılamak gerekir. TpCF bu nedenle tasfiyeye maruz kalmış, sonuç olarak Kemalizm'in temel dayanak noktalarına dayanarak O'na karşı muhalefet yapmaya çalışan bir harekete devlet mekanizmasında yer olmadığı kesin olarak anlaşılmıştır.²²¹

TpCF'nin kapatılmasına rağmen, TpCF kapatılınca bağımsız kalan milletvekillerine karşı CHF'nin saldırıları devam etmiş, Anayasa ve seçim yasaları

---

²¹⁷ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, 1923-1927, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1979, s. 159 vd.

²¹⁸ Bu kararın tam metni için bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 621–622.

²¹⁹ Koçak, bu sırada 1924 Anayasasının 2. maddesinin henüz değiştirilmediğine, dolayısıyla devletin resmi dininin İslam olduğunun Anayasada açıkça yer aldığına işaret ederek, Fırka programının 6. maddesinde yasalara aykırı bir nokta bulmanın güç olduğunu belirtmektedir. Koçak, **a.g.e.**, s. 156.

²²⁰ Frey, **a.g.e.**, s. 334.

²²¹ **A.g.e.**, s. 335.

olanak vermediği halde, Ekim ayında ikinci seçmenlerden imza toplanarak, bu milletvekillerinin milletvekilliklerinin kaldırılması istenmiştir.²²²

TpCF'nin kapatılmasıyla tamamen Tek Parti yönetimine dönüşen TBMM'nde artık demokratik bir idarenin olmadığı ifade edilmektedir. Ali Fuat Cebesoy anılarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin idaresinin, İtalya'da mevcut bulunan totaliter rejimin aynı olduğunu belirtmektedir.²²³ Bu konu ile ilgili olarak yine Fethi Okyar'da anılarında, TpCF'nin kapatılmasıyla başlayan Tek Parti döneminde, ülkedeki politik hayatın seçimden seçime, ikinci seçmenlerin ellerine verilen isimlerin sayılmasından ibaret olduğunu yazmıştır.²²⁴

Sonuç olarak, Şeyh Said ayaklanmasıyla muhalefetin bir kısmı ortadan kaldırılmıştır. Muhalefetin kalanı da Haziran 1926'da Mustafa Kemal'e karşı girişilen İzmir'deki suikast girişimi bahane edilerek temizlenmiştir.²²⁵ TpCF önder kadrosu da Mustafa Kemal'e düzenlenmek istenen İzmir suikastı yargılamalarında tasfiye edilmişlerdir. Tutuklanan TpCF milletvekillerinden 6'sı idam edildi. Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşalar beraat etmekle beraber siyasi yaşamın dışına çıkarıldılar. Yurtdışında bulunan ve gıyaben yargılanan Rauf Bey ise, 10 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmiştir.²²⁶ Artık aleni bir muhalefet kalmamış, tüm siyasi hâkimiyet Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçmiştir.²²⁷ Refet ve Ali Fuat Paşalar, ancak 1931'den sonra, Mustafa Kemal'in izniyle TBMM'ye bağımsız milletvekili olarak girebilmişlerdir. Kâzım Karabekir ve Rauf Bey ise, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, İnönü'nün muhaliflerle barışma politikası çerçevesinde TBMM'ye girmişlerdir.

F. Takrir-i Sükûn Dönemindeki Gelişmeler

TBMM rejiminin kurulduğu 1920 yılından 1925 yılına kadar 5 yıllık süre, büyük ölçüde siyasal reformlarla geçmiştir. Yunanlıların kesin bir şekilde yenilgiye uğratılmasından sonra, Saltanatın kaldırılması, Lozan, yeni başkentin belirlenmesi,

---

²²² Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 154.

²²³ Aynı yer.

²²⁴ Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, s. 531.

²²⁵ Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 30.

²²⁶ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s. 117.

²²⁷ Karatepe, **a.g.e.**, s. 32.

Cumhuriyetin ilanı, hilâfetin kaldırılması gibi yeniden yapılanma sürecinin siyasal yönü ana çizgilerle de olsa tamamlanmıştır. 1925 yılından itibaren ise, toplumsal ve kültürel ilişkilerin yeniden düzenlenmesine yönelik reformları içeren dönem başlamıştır.²²⁸

İlk uygulamalardan biri, Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasıdır. Şark İstiklâl Mahkemesi, 29 Haziran 1925’de Şeyh Sait ve arkadaşlarıyla ilgili verdiği kararda, birer fitne ve fesat yuvası olarak gördüğü için bölgesinde bulunan bütün tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngörmüştü. 30 Kasım 1925 tarihinde de 677 sayılı Kanun çıkarılarak, bu tür kuruluşlar ülke çapında yasaklanmıştır.²²⁹

25 Kasım 1925’de 671 sayılı kanunla kılık, kıyafet reformu,²³⁰ 26 Kasım’da saat ve takvim değişikliği yapılır. Bunları daha sonra, toplumsal ve kültürel hayatı düzenleyen lâik kanunların (1 Mart 1926 tarihinde Ceza Kanunu, 29 Haziran 1926 tarihli Ticaret Kanunu, 4 Ekim 1926 tarihli Medeni ve Borçlar Kanunları) yürürlüğe konması izlemiştir.²³¹

1927 sonbaharına gelinirken ise, 1923 senesinde iki yıl için seçilen ancak 1924 Anayasası ile görev süresi dört yıla çıkartılan 2. Dönemin görev süresi dolmaktadır. CHF Büyük Kongresi ise ilgili tüzük hükmüne karşın üç yıldır yapılamamıştı. İstiklal Mahkemeleri kaldırılmış, Takrir-i Sükûn Kanunu ise yürürlükte olmasına karşın, kullanılmamaktadır.²³²

Bu dönemde, mebuslar arasında başlayan pasif muhalif davranışlar devam etmekteydi. Açık oylamalarda, oylamaya katılmayanların sayıları, genellikle katılanlardan daha çok oluyordu. Bu pasif direniş ortamında, Haziran ayında yapılan dokuz birleşimde, tam yüz kanun çıkarılmıştır.²³³ Bu yasama faaliyetlerinden sonra, 26 Haziran günü TBMM tatile girme kararı aldı.

---

²²⁸ Öz, **a.g.e.**, s. 98.

²²⁹ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, 2005, s. 157.

²³⁰ **A.g.e.**, s. 156.

²³¹ Öz, **a.g.e.**, s. 98.

²³² Tunçay, **Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, 2005, s. 180.

²³³ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 221–223.

İkinci meclisin dağılmasından önce 26 Haziran 1927 günü CHF Grubu önemli bir tüzük değişikliği yapmıştır. Buna göre, Parti Büyük Divan'ının İdare Heyetleriyle yazışarak milletvekillerini saptama yöntemi, tek başına Parti Genel Başkanına bırakılmıştır.²³⁴ Bu durumda aslında iktidarın tekelleşmesinin açık bir ifadesidir.²³⁵

Bu şartlar altında 30 Temmuz–5 Ağustos 1927 tarihleri arasında ikinci seçmen seçimleri yapılmıştır. 2 Eylül 1927'de de belirlenen adayların tamamı (316 kişi) milletvekili seçilmişlerdir.²³⁶ İkinci seçmenlerin tamamı CHF adayları olduğundan aslında yapılan, seçimden çok bir onaylama olmuştur.²³⁷

G. CHF İkinci Kongresi:

Seçimlerden sonra 15 Ekim 1927' de toplanan kongre, Mustafa Kemal tarafından Büyük Nutuk'un okunduğu kongredir. Tek partili bir yönetimin kurumsallaşması yönündeki eğilim de bu kongrede belirginleşmiş, parti otoriter yönetim biçimine doğru giden ilk düzenlemeleri de yapmıştır.²³⁸

1927 yılında yapılan bu kongrede de ayrı bir program hazırlanmamış, ancak program niteliği de taşıyan CHF Nizamnamesi yayınlanmıştır.²³⁹

Laikleşme süreci ile ilgili olarak, 10 Nisan 1928'de 122 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişikliğinde, resmin din (Madde 2) ile birlikte milletvekillerinin (Madde 16) ve Cumhurbaşkanı'nın (Madde 38) ant içme formüllerindeki dinsel öğeler kaldırılmıştır.²⁴⁰ Yine bu kapsamda 26 Aralık 1925 tarih ve 697 ve 698 sayılı Kanunlar ile 1 Ocak 1926'dan itibaren "Beynelmile" adı altında Miladi takvim ve Alafranga saatin kabulü, 1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı Kanun ile Latin alfabesi

---

²³⁴ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 180.

²³⁵ Öz, **a.g.e.**, s. 99.

²³⁶ Kazım, Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM 3.Dönem I.Cilt**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 36.

²³⁷ Öz, **a.g.e.**, s. 100.

²³⁸ **A.g.e.**, s. 100–101.

²³⁹ Nizamnamenin tam metni için bkz. Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 398–412.

²⁴⁰ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 228.

kabul edilmiştir. 28 Mayıs 1928 tarih ve 1233 sayılı Kanun ile ise Beynelmielel Erkâmın Kabulü hakkındaki kanun değiştirilmiştir.²⁴¹

1929 yılında ise yönetim, artık Takrir-i Sükûn Kanunu'na ihtiyaç duymayarak, başka bir deyişle kendini bu kanunu yürürlükten kaldırmıştır.²⁴²

III. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

A. SCF'nin Kuruluş Nedenleri

Cumhuriyet tarihinde ilk denemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile başarısız olan ve ülkede sancılı günler yaşanması ile sonlanan çok partili demokrasiye geçişin ikinci denemesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yapılmıştır.

SCF'nin kuruluşunun iç nedenlerinden en belli başlısı, TpCF'nin kapatıldığı 1925 yılından 1930 yılına kadar beş yıl boyunca CHP iktidarının denetimsizliğinin hem ülke içinde, hem de CHP içinde yarattığı rahatsızlıktır. Ülkede siyaset ve sosyoekonomik yapıdaki köklü değişimin yarattığı kendine özgü sıkıntılar mevcuttu. Osmanlı'nın katı monarşik yapısı yıkılmış, cumhuriyet kurum ve kurallarıyla toplumda yerleştirilmeye çalışılıyordu. Devrim kadroları, bu yeni yapının hem kökleşmesi için çaba harcıyorlardı, hem de toplumsal yapıdan kaynaklanan muhalefete karşı, devrimin yerleşmesi için uğraşıyorlardı. İlk çok parti denemesi üzerinden yaklaşık beş yıl geçmişti. Eleştirinin kaldırılması, basının susturulması, meclis muhalefetine imkân vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yok etmeye faydası olmamış, denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk giderek büyümüş ve ekonomik sıkıntılar gittikçe artmıştı.²⁴³ Toplumda bu sıkıntılardan kaynaklanan muhalefet kendiliğinden oluşmuştu. TBMM'nin denetim görevini yerine getiremediği ve halkın parti tabanı ve partinin yerel örgütleri aracılığı ile taleplerini parti üst yönetimine iletemediği dile getirilmekteydi.²⁴⁴ Aslında parti

---

²⁴¹ A.g.e., s. 230.

²⁴² Öz, a.g.e., s. 101.

²⁴³ Goloğlu, a.g.e., s. 274.

²⁴⁴ Öz, a.g.e., s. 103.

örgütü ve hükümetin yetersizliğine ilişkin eleştiriler, TpCF'nin kapatılmasının hemen ertesinde (1926) başlamıştı.²⁴⁵

SCF'nin kuruluş nedenleri arasında, M. Kemal'in SCF'ni kurdurarak, CHP içinde ve ülkede gittikçe güçlenen İsmet Paşa'yı, Fethi Bey'le dengelemek istemesi de sayılmaktadır.²⁴⁶ Ayrıca, yıllardan beri biriken ve artan toplumsal muhalefet potansiyelini kontrol edebilir ve rejim karşıtı olmayan bir partiye (SCF'na) yönlendirmek de muhalif partinin kuruluş nedenlerinden biri olarak görülebilir.²⁴⁷ Sonuçta Cumhuriyetin en belirgin nitelikleri olan halk egemenliğine ve laikliğe bağlı kalma koşuluyla, ılımlı ve güvenilir kişilerin öncülüğünde kurulacak ikinci bir partinin kimi sıkıntıları gidereceği ve CHF'nin olduğu kadar, hükümetin de daha etkin olarak denetleneceği düşünülüyordu.²⁴⁸

Bir başka nedense ekonomik nedenlerdir. 1923 İzmir İktisat Kongresi sonrasında, alınan kararlar gereği ülkede ekonominin gelişimi için bir takım düzenlemeler yapılmıştı. 1924'te Zirai Birlikler ve Zirai Kredi Kooperatifler yasaları çıkarıldı. Ziraat Bankasının sermayesi artırılarak halka verilen tarım kredileri yükseltildi. Devlet arazileri, topraksız köylülere dağıtıldı. Tarımda makineleşme adına çiftçiye önemli kolaylıklar sağlandı. Yurtdışından alınan tarım makineleri, gümrüksüz olarak Ziraat Bankası Kredileriyle çiftçilere satıldı.²⁴⁹ Ancak 1930'lara gelindiğinde İzmir İktisat Kongresi sonrasında uygulanan bu ekonomik politikalar, halka ve ülkeye beklenen refahı getirememiştir. Buna 1929 ekonomik buhranının özellikle tarım kesimine getirdiği sıkıntılar da eklenince, ülkede tek parti iktidarına karşı bir muhalefet kendiliğinden meydana çıkmıştır. Bizce müdahale edilmediği takdirde, siyaset sahnesinde kontrolsüz bir şekilde mutlak yerini alacak olan bu muhalefet, henüz tamamlanmamış olan yeni ulus devleti oluşturma çabalarını sıkıntıya sokabilirdi. Dolayısıyla, o dönemde etkili olan dünya çapındaki 1929

---

²⁴⁵ Bu konuda Ahmet Ağaoğlu'nun hazırladığı bir rapor mevcuttur. Bkz. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 141-148.

²⁴⁶ Öz, **a.g.e.**, s. 103.

²⁴⁷ Tefik Çavdar, "**Serbest Fırka**", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, s. 2052-2059.

²⁴⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yay., İstanbul, 1995, s. 292.

²⁴⁹ Muhittin Gül, **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara, 1995, s. 316-318.

ekonomik kriz ortamının da, Mustafa Kemal'in çok partili bir hayatı yeniden denemeye karar vermesinde etkili olduğu düşünülebilir.²⁵⁰

CHF'nın başında bulunan İsmet İnönü devletçi karakteri ağır basan bir liderdi. Buna karşın, Fethi Okyar, liberal bir ekonomi politikası taraftarı olan bir liderdi.²⁵¹ Böylece Mustafa Kemal, her ikisine de güvendiği iki siyasi parti liderine dayanarak Mecliste ılımlı ve demokratik bir ortamın yaratılabileceğini umuyordu.²⁵² Böylece tüm dünyaya, iyi işleyen bir demokrasinin varlığı da gösterilebilecekti. Dolayısıyla SCF'nın kurulması yurt dışından Türkiye'ye yönelik yapılan eleştirilere de bir yanıt niteliği taşımaktadır. SCF Genel Başkanı olan Fethi Bey'in Okyar Paris'te büyükelçi olması da (bir Avrupa başkentinde) bu açıdan önemlidir.

B. SCF'nın Kuruluşu

TpCF'nin kapatılmasından beş yıl sonra, Mustafa Kemal kurulacak yeni bir muhalefet partisiyle tekrar çok partili sistem denemesine girişmiştir. Eski Başbakanı ve arkadaşlarından Fethi Okyar ile birkaç mektuplaşmadan sonra²⁵³ Fethi Okyar Fransa'daki büyükelçilik görevinden çağrılarak kendisine Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurma görevi verilmiştir. Mustafa Kemal ile görüşmesini anlatan Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in ikinci bir parti kurup başına geçmesi konusunda ısrar ettiğini, O'nun devletin dış dünyada bir diktatörlük olarak görülmesinden ve tek parti iktidarından kaynaklanan denetimsizlikten bıktığı için bu yola başvurduğunu belirtmektedir.²⁵⁴

Böylece SCF, daha baştan Tpcf'ndan farklı bir zeminde gelişmiştir. Tunaya'ya göre *“Tpcf'nin liderleri, Gazi'nin muhalifleriyken, SCF'nun liderleri,*

---

²⁵⁰ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 247 v.d.

²⁵¹ Tökin, **a.g.e.**, s. 72.

²⁵² Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 2005, s. 255–256.

²⁵³ Bu mektuplardan birinde Mustafa Kemal şöyle demektedir: “Gençliğimden beri, dürüst kişi ve siyasi partilerin ülkenin çıkarları için fikirlerini mecliste ya da millet önünde özgürce tartıştıkları bir sistemin destekçisi oldum” Frey, **a.g.e.**, s. 339., Mustafa Kemal'e gönderdiği mektuplarda Fethi Bey, özetle Hükümeti mali ve ekonomik konularda yanlış politika gütmekle suçlamakta ve tüm sorunların kaynağında TBMM'de tek bir parti bulunmasını göstermektedir. John Grew, **İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları: Atatürk ve İnönü**, çev. Muzaffer Aşkın, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2000, s. 125.

²⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. I, 9. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. 382.

O'nun adamlarıydı” denilebilir.²⁵⁵ Sonuç olarak SCF, Atatürk'ün yönlendirmesiyle, güdümlü olarak kurulan bir parti irdelemesinden kurtulamamıştır.²⁵⁶ Yani oluşum aslında yapay girişimdir.²⁵⁷

Kısaca, SCF'nın kuruluşunda izlenen yöntem, siyasi partilerin kuruluşunda izlenen klasik yoldan ayrılmaktadır. Bu Parti, belirli görüşteki kişi, kuruluş ya da örgütlerin kendiliğinden bir araya gelerek bir siyasi parti kurmaya karar vermeleri sonucunda varlık kazanmış değildir. İkinci bir partinin kurulması Mustafa Kemal tarafından düşünülüp kararlaştırılmış ve Fethi (Okyar) bu kararı uygulamakla görevlendirilmiştir. Kaldı ki, Fırkanın diğer kurucularını ve bazı üyelerini de Mustafa Kemal bizzat seçmiştir.²⁵⁸

22 Temmuz 1930'da Paris'ten İstanbul'a dönen Fethi Okyar, Yalova'da Atatürk ile bir görüşme yapmış, bu görüşmede gelen öneriyi; “*Rica ederim beni İsmet Paşa ile Karşı karşıya getirmeyiniz*” diyerek kabul etmek istememiştir.²⁵⁹ Ancak Gazi, kendisini İsmet Paşa ile de görüştürmüş ve sonunda Ali Fethi Bey'de iktidar partisinin karşısında bir muhalefet partisinin gerekliliğini vurgulayarak, bu yeni role soyunmayı kabul etmiştir.²⁶⁰

Bu koşullar altında SCF, eski Başbakan, TBMM Başkanı, Paris Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'ın liderliğinde, 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulmuştur. Kütahya milletvekili Nuri Conker'in genel kâtipliğini üstlendiği, lideri milletvekili olmayan partinin kurucu üyeleri 13 milletvekilini kapsıyordu. Kısa sürede Ege Bölgesinde, doğuda ve değişik illerde partinin şubeleri açılarak üye sayısı hızla arttı. İzmir Örgütünün başına Dr. Ekrem Hayri Üstündağ İstanbul örgütünün başına Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu getirildi. Üyeleri arasında Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanımefendi de vardı.²⁶¹

---

²⁵⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s. 624.

²⁵⁶ Cem Ermence, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 25.

²⁵⁷ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 247.

²⁵⁸ Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi : Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, 2. B., Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 39.

²⁵⁹ Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi**, İstanbul, 1987, s. 12. Fethi Okyar aynı sayfada, İsmet Paşa'nın samimiyetine de itimat etmediğini ifade etmektedir.

²⁶⁰ Okyar, **a.g.e.**, s. 13.

²⁶¹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 346.

Serbest Cumhuriyet Fırka çatısı altında toplanan gruplar ise şunlardan oluşmaktadır,²⁶²

1. Temelinde CHF'lı fakat İsmet Paşa'ya karşı olanlar,
2. Tüccar, sanayici ve yerel eşraf arasında Fırkanın kararlarına karşı olanlar,
3. Cumhuriyete karşı olanlar,
4. Laik uygulamalara karşı olanlar,
5. Demokratik özlemlerle daha sivil bir toplumun hayata geçilmesini isteyen aydınlar.

Fırkanın kuruluş günlerinde dönemin önde gelen gazetelerinden Yarın'da Fırkaya katılacak milletvekillerinin isimlerini gösteren listeyi yayımlamıştır. 11 maddelik Fırka programındaysa, hemen hemen CHF'nın kendi programında belirttiği konuların tümüne aynen değinilmiştir.²⁶³ Fırkanın kuruluşu sırasında Fethi Okyar'ın, *“Teşkil edeceğim Fırkanın çehresi, tam laiklik ve samimi Cumhuriyetçiliktir”* şeklinde demeç vermesi, de SCF'nın devletin temel ilkeleri hususunda CHF ile uzlaştığını göstermektedir.²⁶⁴

C. SCF'nın Faaliyetleri

SCF'nın kurulduğu günlerde, çok partili bir siyasi hayatın kalıcı olarak yerleşebileceği düşüncesiyle başka bazı Fırkaların daha kurulduğu görülmektedir. Başta, 26 Eylül 1930 tarihinde Adana'da kurulan “Ahali Cumhuriyet Fırkası” olmak üzere, kurulan bu Fırkalar siyasi hayatta tutunamayarak kısa süre içinde siyaset sahnesinden çekilmişlerdir.²⁶⁵

²⁶² Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995, s. 293.

²⁶³ Fırka programı için Bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s. 633 v.d.

²⁶⁴ Feridun Kandemir, **Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s. 54-55.

²⁶⁵ Siyasi hayatı boyunca yalnızca Adana'daki belediye seçimlerine katılan ve onda da başarılı olamayan Ahali Cumhuriyet Fırkası, 21 Ocak 1931 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır. Tunaya, **a.g.e.**, s. 661.

SCF, doğal bir gelişmenin ürünü olmamasına ve tüm güdümlü görüntüsüne rağmen, hızlı bir şekilde gelişti ve halktan büyük ilgi gördü. Bu ilgi CHP’de tedirginlik yaratırken, SCF Genel Başkanı Fethi Bey’in daha ilk günlerde iktidara aday olduklarına yönelik açıklaması, yeni partiye karşı CHP’deki rahatsızlığı arttırdı. Çünkü CHP ileri gelenleri, SCF’ni hiçbir zaman iktidara aday bir parti olarak düşünmemişlerdi. Onlar için SCF, yurtiçi ve yurtdışı kamuoyunda yukarıda saydığımız amaçları sağlayacak kontrollü bir muhalefet partisi olarak TBMM’de bulunacak ve yumuşak ve çok aykırı olmayan eleştirilerle yetinecekti. Bu eleştirileri yapabilmesi içinde SCF’na gerekli milletvekilleri CHF tarafından verilecekti. Hatta SCF’nın TBMM’de eleştirilerde bulunabilmesi, muhalefet yapabilmesi için yapılacak olan milletvekili seçimlerinde CHP tarafından SCF için milletvekili kontenjanı ayrılacaktı.²⁶⁶ Bu da aslında CHF’nın SCF’nın mevcudiyetinden ne beklediğinin açık bir göstergesidir.

CHF’na duyulan tepkiler ve SCF’nın hızla güçlenmesinde iki temel etken önemli rol oynamıştır: Birincisi, Kurtuluş Savaşından sonra tüm müttefiklerini ortadan kaldıran seçkinlerin savaş sırasındaki yardımları için eşrafa borçlarını ödemeye başlamalarıdır. Dolayısıyla CHF kırsal kesimlerde mütegalibenin gücünü artırma partisi olarak görülmüş; partili olmak demek, gelecekte bir şeyler bekleyen insan demekle bir tutulmuştur. 1927’deki Üçüncü Dönem TBMM seçimlerine katılımın %23 gibi düşük bir oranda kalmasını değerlendiren Oran bu tutumu, “*halkın kendini sistemden çekmesi, ona yabancılaşması*” olarak görmektedir.²⁶⁷ Toplumun eğilimleri hiç dikkate alınmadan, seçkinlerin eğilimlerine göre yapılan devrimlerin üzerine bir de Anadolu halkını zaten yüzyıllardır sömüren ağaların CHF ile bütünleşmesi eklenince, halk doğal olarak tepki göstermiştir. CHF’nın halkın partisi haline gelemediği, halkın dışında dar bir bürokrat hiziple, bu hizbe ancak seçim ve çıkarları nedeniyle bağlı olan dar bir taşralı yandaşlar kadrosundan oluştuğu söylenebilir.²⁶⁸ 1930 yılına gelindiğinde devlet bürokrasisi de, CHF örgütü de her

---

²⁶⁶ 1931 yılında yapılacak seçimler için İsmet Paşa 50 milletvekili önerirken, Fethi Bey 120 milletvekili istemişti ve sonunda 70 milletvekilinde anlaşmışlardı. Bkz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar’ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

²⁶⁷ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, 4. B., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s. 228.

²⁶⁸ A.g.e. s. 230.

türlü ülküden uzak, küçük çıkarların peşinden koşan, halktan kopmuş bir çıkar şirketi haline gelmiş gibidir ve halk bu nedenle CHF'den uzaklaşmıştır.²⁶⁹ Konuya değinen Özbudun da CHF'nin bütün tek parti yılları boyunca, bir kadro partisi, bir elit örgütü olarak kaldığını, kendi sosyal temelini genişletmeye, köylü kitlelerini üye yapmaya çalışmadığını belirtmektedir.²⁷⁰

SCF'nin güçlenmesindeki ikinci önemli etken, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'yi de etkilemeye başlaması olmuştur. Üstelik Kurtuluş Savaşından yoksul ve yıkıntı içinde çıkan, 1929 Dünya ekonomik krizinden ciddi biçimde etkilenmiş olan ülkede halkın zaten mevcut olan sıkıntıları daha da çoğalmıştır.²⁷¹ Halk da doğal olarak, bu sıkıntı ve yokluklardan dolayı CHF'nı sorumlu tutarak SCF'na sempatiyle yaklaşmıştır.

SCF ile CHF arasındaki ilişkiler, SCF ve TpCF'nin kuruluş koşulları çok farklı olsa da, tıpkı TpCF-CHF ilişkileri gibi gergin olmuş, özellikle SCF'nin hızla güçlenmesi nedeniyle daha da kötüleşmiştir. Türk siyasetine damgasını vurmuş olan kişisel rekabetler, burada da etkisini göstermiş ve her iki taraftan önemli kimseleri etkilemiştir. CHF'lılar arasında, muhafazakâr ve rejim düşmanı unsurların SCF'na sızarak tekrar su yüzüne çıkmaya başladıkları kanısının oluşmaya başlaması, devrimlerin bir kez daha tehlikede olduğu kuşkusunu uyandırmıştır. Hükümet, SCF'nin ülke içinde anarşik bir durum yaratarak gericilerin ayaklanmasına yol açabilecek bir Fırka olduğu gerekçesiyle bu Fırkaya karşı sert bir tavır takınma yolunu seçmiştir. O dönem yapılan belediye seçimlerini değerlendirirken seçimlerde hileye başvurulduğunu, halka baskı yapıldığını iddia eden SCF Genel Başkanı Fethi (Okyar)'a göre ise; *“İyi bir demokraside prensip, siyasi rüştün yüksek olduğu memleketlerde reye iştirak adedinin de yüksek olmasıdır. 1930 belediye seçiminde Türkiye’de bu hadise müşahede edilmiştir. Fakat bu hal bazı iktidar partizanlarını*

²⁶⁹ Necdet Ekinci, **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1. B., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s. 77.

²⁷⁰ Ergun Özbudun, **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 37.

²⁷¹ Kriz ortamında buğdayın okka fiyatı iki kuruşa dek düşecek, destek alımıyla buğday fiyatını biraz olsun yükseltme önerileri şehirlerde yaşayanların ekmeği pahalı yemelerine neden olacağı gerekçesiyle reddedilecektir. Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 83 - 85’ten naklen Oran, **a.g.e.**, s. 228.

kızdırmış, reylerin arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabiyet ziyadeleşmiştir.”²⁷²

Gerçi belirtilen belediye seçimlerinde SCF, 502 seçim çevresinden Samsun başta olmak üzere, 22 seçim çevresinde seçimleri kazanmayı başarmıştır. Ancak Fırkanın kuruluşuyla seçimler arasında yalnızca bir aylık bir zaman farkı olduğu ve üstelik seçim bölgelerinde sivil ve askeri bürokrasinin baskısı ve CHF'nın bu yöndeki çabaları da dikkate alınırca, bunu yine de bir başarı olarak değerlendirmek mümkündür.²⁷³

SCF basında da kendisine birçok destek bulmuştur. İstanbul'daki Yarın ve Son Posta gazeteleriyle İzmir'deki Yeni Asır gazetesi SCF'ni desteklemişlerdir. Bu gazetelerden başka doğrudan SCF'ni desteklemek amacıyla İzmir'de “Serbest Cumhuriyet” yayınlanmaya başlamıştır.²⁷⁴

Belediye seçimlerinden sonra da taraflar arasındaki ilişkilerin gerginliğini koruduğu görülmektedir. CHF'lılara göre SCF, ülkede irticayı yeniden cesaretlendirmiştir. Fırkanın kurucuları bunu açıkça yapmamışlarsa da, irticacı kişilere karşı enerjik bir biçimde direnmediklerinden sorumludurlar. Bu fırkaya giren gerici ve tutucu kimseler, koyu bir din propagandasına girşerek fesin yeniden giyileceğini, tekkelerin tekrar açılacağını, eskisi gibi Arap harflerinin kullanılacağını söylemeye başlamışlardır.²⁷⁵ CHF'lıların eleştirilerini zaman zaman kişiselleştirdikleri de görülmektedir.²⁷⁶

SCF yöneticileri ise Fırkanın tabanını oluşturanlara yöneltilen bu suçlamaları asla kabul etmemişlerdir. Tam tersine, bu suçlamaların haksız olduğunu, SCF'ni destekleyenlerin gerçek demokratik düzen içinde maddi sıkıntılarını çözümlenmeye

---

²⁷² Tunaya, **a.g.e.**, s. 626 - 627.

²⁷³ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 269-271.

²⁷⁴ Hakkı Uyar, **a.g.e.**, s. 120.

²⁷⁵ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 294.

²⁷⁶ CHF Afyon Milletvekili Ali Bey SCF Genel Başkanı Fethi Bey ile Başbakan İsmet Paşa'yı karşılaştırırken, önce Fethi Bey'i sonra İsmet Paşa'yı kastederek; "İşte Mondros Mütarekesi'nin timsali; İşte Mudanya Mütarekesi'nin timsali. Bunun takdirini çok necip, çok asil milletimize havale ediyorum" demektedir. Ahmet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 103.

çalışanlardan oluştuğunu, kurtuluş yolunu SCF’nda görmüş olduklarını savunmuşlardır.²⁷⁷

Bu arada Fırka ileri gelenlerinin daha ilk günlerden iktidara aday olduklarını açıkça ilan etmeleri ve Fethi Okyar’ın İzmir gezisinde halktan büyük ilgi görmesinin de iktidarı ürküttüğünü ifade etmek gerekir.²⁷⁸

Ç. SCF’nın Kapanışı

Halkın Fırka’ya karşı gösterdiği büyük ilgi Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir gezisinde tüm açıklığı ile ortaya çıkmıştır. Coşkulu ve büyük bir kitle tarafından karşılandıktan sonra Fethi Bey yaptığı konuşmada CHF’na ciddi suçlamalarda bulunmuştur.

Ertesi gün ise olaylar, sabahın erken saatlerinde başlamıştır. Denizli milletvekili Haydar Rüştü Bey’in “Anadolu” isimli gazetesinde Serbest Fırka aleyhine yazdığı bir yazı bardağı taşıran damla olmuştur. Halk CHF binasının ve “Anadolu” gazetesinin matbaasının önünde karşı gösteride bulunmuş, Polisin olaya müdahalesi sonucunda on iki yaşındaki bir çocuk ölmüş, on beş kişi yaralanmıştır.²⁷⁹

Fethi Okyar’ın İzmir Gezisinde, CHF İl Binasının taşlanması, bu Fırkanın İzmir’deki yayın organı olan Anadolu Gazetesinin binası önünde gösteriler yapılması gibi olaylar, SCF’nın sona ermesinde etkili olmuştur.²⁸⁰

Sonuç olarak, dönemin yönetici kadrosu, çok partili siyasi hayatı ikinci kez ertelemek yoluna gitmiştir. SCF yöneticileri, kuruluşundan 99 gün sonra Fırkayı feshetmeye ikna edilmiş ve Aydemir’in aslında Fırka olarak bile görülmemesi gerektiğini belirttiği²⁸¹ SCF, 18 Aralık 1930 tarihinde kendisini feshetmiştir.

---

²⁷⁷ Yetkin, **a.g.e.**, s. 118.

²⁷⁸ Mustafa Kemal, Fethi (Okyar)a şunları söylemiştir: “Ben tarafsızlık sözümde duruyorum. Fakat benim üzerimde bir de memleketi emniyet ve huzur içinde tutmak mesuliyetim var. siz hemen birkaç içinde iktidara gelmek istiyorsunuz. Hiç beklemeye tahammül göstermiyorsunuz. Bugün iktidardakileri düşürüp yerine geçecek olsanız, bu memleketi emniyet ve huzur içinde ayakta tutabilecek misiniz? Bana bir kere bu kanaati vermelisiniz.” Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine ait Hatıralar ve Tetkikler**, İstanbul, Vakit Matbaası, 1964, s. 142.

²⁷⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s. 294-295

²⁸⁰ Muzaffer Sencer, **Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, s. 146.

²⁸¹ Aydemir, **Tek Adam**, C. III, s. 382.

SCF'luların sosyal yapı itibariyle CHF'na benzemelerinin temel nedeni, Mustafa Kemal'in bu Fırkaya kendi güvendiği arkadaşlarını yerleştirmesidir. Böylece Mecliste CHF'nın karşısında, TpCF'ye göre SCF'nın çok daha uysal bir biçimde konumlanması sağlanmıştır. Ancak yine de SCF'nın CHF karşısında zayıf bir muhalefet hareketi olmamıştır. Hatta SCF muhalefeti, TpCF'ndan bile etkili sayılabilir. TpCF ile SCF'nı kıyaslayan Frey de buna işaret ederek şöyle demektedir: *“TpCF, hayatının sonlarına yaklaşmış bir Cheshire Kedisi gibi büyük kafası olan ama vücudu son derece ufak kalan bir varlıktı. Bu kedinin derhal fark edilebilen sivri dişleri, rakiplerini yok etmeye hazırды. Buna karşılık SCF, hızla büyüyen bir vücut ve kuyruk üzerinde yapay ve çelimsiz bir kafa taşıyan bir varlık gibiydi. Doğrudan bir tehdit olmayıp, gücü daha azdı. Ülkenin modern sahil kesimlerinde yaşayan, CHF'na mesafeli yaklaşan, giderek büyüyen ve huzursuzlaşan, başta ticaret kesimi olmak üzere kimi sosyal kesimlerinden beslenen bu varlık, SCF'nın feshine rağmen gelişimini sürdürmesini bilerek 1950'de 27 yıllık CHP tek parti iktidarını sona erdirmesini bilecektir.”*²⁸²

TpCF'ndan bile kısa ömürlü olan SCF, faaliyette bulunduğu sürede herhangi bir genel ya da ara seçime girememiştir. Fırkanın kısa ömründe TBMM'deki muhalefeti de verimli olmaktan uzaktır. Mecliste on dört sandalye sahibi olan Fırka, toplam on üç oturuma katılabılmış ve yalnız birinde etkili muhalefet yapabirmiştir. Ancak Fırkanın ülke genelinde, Meclistekine göre daha olumlu karşılandığı görülmektedir.²⁸³

Son olarak her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, SCF girişiminin çok önemli bir özelliğinin de, bu girişimin Mustafa Kemal'in otoriter bir rejimden yana olmadığını kanıtlaması olduğunu ifade etmek gerekir.²⁸⁴

---

²⁸² Frey, **a.g.e.**, s. 343.

²⁸³ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 210.

²⁸⁴ Yetkin, **a.g.e.**, s. 248.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ SİYASİ PARTİ PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

I. İçerik Analizinin Program Metinlerine Uygulanması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen iki çok partili hayata geçiş denemesi incelendiğinde, tek kökenden yani A-RMHC'nden gelen milletvekillerinden oluşan meclisin, ortak ülkü olan ulusal kurtuluş sağlandıktan sonra, kısa zamanda kutuplaşmaya başladığı görülür. Peki, Cumhuriyet'in daha ilk yıllarında başlayan ve demokrasinin de temel taşlarından olan bu fikir ayrılıkları parti programlarına nasıl yansımış, partiler kendilerini halka nasıl anlatmaya çalışmışlardır? Ayrılıkları noktalar nelerdir?

Bu bölümde bu ve benzeri soruların cevaplarını bulabilmek için daha önce ayrıntıları ile incelenen, Atatürk döneminde kurulmuş Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın parti programı niteliğinde olan Dokuz Umde Beyannamesi ve 14 Mayıs 1931 tarihli Parti Program Metninin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Aslında yine Atatürk döneminde kurulmuş olan bir parti daha vardır; Ahali Cumhuriyet Fırkası. Ancak bu parti, bu günkü manada bir siyasi parti anlayışı olmadığından, yazılı bir program belirlememiş ve takip etmemiştir. Dolayısıyla bu parti ile ilgili bir analiz yapma şansında kalmamıştır.

Çalışma yalnızca program metinleri üzerinde yapılmış, partilerin diğer yazılı resmi metinleri ile parti başkan ve yöneticilerinin gerek mecliste, gerekse basında yaptığı farklı açıklamalar ile görüşleri, analiz kapsamında dikkate alınmamıştır.

A. Analizi Gerektiren Problemin Belirlenmesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan “Çok Partili Hayat” a geçiş denemeleri incelendiğinde, bu partileri kuranların daha birkaç yıl öncesine kadar, bağımsızlık mücadelesinde omuz omuza savaştıkları görülür. Ancak ortak ülkü olan bağımsızlık sağlandıktan sonra, kısa zamanda hükümette olmayanlar hükümete, yöntem ve

icraatlarına karşı ciddi muhalefet hareketleri oluşmaya başlamıştır. Meclis çatısı altında yeşeren bu muhalefet hareketleri, çok partili hayata geçiş sürecinde netleşmiş ve siyasi bir hal almıştır. Kurulan Siyasi Partilerin birtakım gerekçelerle kapatılmasına kadar giden bu sürecin anlaşılmasında, sürecin yazılı resmi belgelerinden olan Parti Program metinlerinin ayrıldıkları ve birleştikleri noktaların tespiti bizce faydalı olacaktır.

Bu karşılaştırmayı yapmak için, ilk bölümde üzerinde durulan içerik analizi yöntemi seçilmiş, öncelikle bir takım problemlerin belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Program Metinlerinin *analiz alt gruplarının* neler olduğu ilk problemdir. Sonraki problem ise analizin yapılmasını sağlayacak olan *kelime, kavram ve kelime gruplarının* belirlenerek hangi metinde bulunduğu ya da bulunmadığı, bulunuyor ise frekansının ne olduğu olmuştur.

B. Analiz Alt Gruplarının Belirlenmesi

Bu grupların belirlenmesinde de aşılması gereken bir problemle karşılaşmıştır. Karşılaşılan problem, program metinlerinin benzer kalıplarda olmamasıdır. Bir program metninde kullanılan ana alt başlık, diğerinde kullanılmayabilmiş, konulması gereken ana alt başlıkların bazıları metinlere konulmamıştır. Bizce bunun sebebi, dönem itibariyle olgunlaşmış bir siyasi kültür ve standardın bulunmayışıdır. Bu sorun ile ilgili olarak ta karşılaştırılacak olan program metinleri içerisinde tarih olarak en son hazırlanan, dolayısıyla da en kapsamlı olan ve siyasi anlayış ve standartlar bakımından, günümüz parti programlarına daha yakın bir kalıpta hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılı program metni esas alınmıştır. Yapılacak karşılaştırma için kullanılacak olan tablo başlıkları yani analiz alt grupları bu metne göre belirlenmiştir. Buna göre *Hukuk, Ekonomi ve Maliye, Eğitim ve Öğretim, Toplumsal ve Sosyal İçerikli, Devlet İdaresi ve Siyasi İçerikli*, son olarak ta *Askeri* kelime, kavram ve kelime grupları ile ilgili tablolar oluşturulmuştur. Ayrıca bu tablolara, program metinlerinde kullanılan *Türklük, Vatan, Millet (Halk)* ile ilgili kelime, kavram ve kelime gruplarının analizini yapmak için faydalanılacak olan tablo ilave edilmiştir.

C. Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Belirlenmesi

Yapılacak analiz için yol gösterici olacak olan tabloların yani analiz alt gruplarının içeriğini dolduracak kelime, kavram ve kelime gruplarının belirlenmesi aşamasında da bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır. Bunlardan ilki kuşkusuz incelenecek olan metinlerin 1920'lerin dili ile yazılmış olması, günümüz Türkçesinden farklı çok fazla kelime içeriyor olmasıdır. Bu sorun karşısında uygulanabilecek iki seçenek vardır. Analizin orijinal metinler üzerinden yapılması, ya da metinlerin günümüz Türkçesine çevrilerek analiz edilmesi. Tezin daha kolay anlaşılabilir olması ve farklı dallardan duyulabilecek ihtiyaçlara da cevap verme kaygısı ile zor ve ilave çalışma gerektiren ikinci seçenek tercih edilmiş, öncelikle program metinleri günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Çeviri esnasında farklı Osmanlıca sözlükler kullanılmış, cümlelerin anlam bütünlükleri dikkate alınmış, gereksiz ve abartılı kelime tercihlerinden kaçınılmış, noktalama hataları ve eksiklikleri aynen muhafaza edilerek hakikî metinlere mümkün olduğunca sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Karşılaşılan ikinci problem ise yukarıda açıklandığı gibi program metinlerinin benzer kalıplarda olmamasından kaynaklanmaktadır. Bazı kelime, kavram veya kelime grupları, farklı metinlerde farklı başlıklar altında ya da cümle aralarında gizlenmiş bir şekilde kullanılmıştır. Bu da aranan kelimenin bulunmasını güçleştirmiştir.

Diğer bir sorun ise program metinlerinin birbirinden çok farklı uzunlukta olmasıdır. Dokuz Umde Beyannamesi, Giriş bölümünü takip eden Dokuz Umdeden ve altı yüz otuz yedi (637) kelimedenden, TpCF Programı ise yedi ana alt başlık altında toplam elli sekiz madde ve bin iki yüz atmış sekiz (1268) kelimedenden, SCF Programı, toplam on bir madde (bu sayı da daha farklı yorumlanabilir) ve iki yüz atmış sekiz (268) kelimedenden, CHF Programı ise sekiz kısım altında, yetmiş iki madde ve bin altı yüz yetmiş iki (1672) kelimedenden oluşmuştur. Farklı dört metnin karşılaştırılması ve metinlerin birbirinden çok farklı uzunlukta olması dolayısıyla frekans analizi bakımından karşılaştırma yapmak çok da sağlıklı olmayacaktır. Bu aşamada belirlenen kelime, kavram ve kelime gruplarının, metinlerin tamamına kullanım oranları dikkate alınarak bir analiz yapılabileceği de düşünülebilir. Kelime ve kelime

grupları için düşünölebilecek bu yöntemin, kavramların, farklı sayılarda kelimeler kullanılarak açıklandığı düşünöldüğünde, çok ta somut ve doğru bir değer vermeyeceği açıktır. Dolayısıyla yapılacak olan analiz, kelime, kavram ve kelime gruplarının, kullanım sıklığı referans alınarak değil, bir kavramın kullanılıp kullanılmadığı üzerine yapılmaya çalışılacaktır.

Ç. Program Metinlerinin Hazırladıkları Dönem

Analizi yapılacak olan metinler birbirlerinden farklı tarihlerde hazırlanan metinlerdir. Bu dört metnin hazırlandığı tarihleri kapsayan dönem, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, her alanda inkılâplarla sürekli bir değişim ve gelişim içinde olduğu, siyasi bir kültürün henüz olgunlaşmadığı, Tek Parti hatta Tek Adam yönetiminin egemen olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla bu dinamik süreç içerisinde birbirinden farklı tarihlerde hazırlanan bu metinler, farklı dönemsel etkiler içermektedir. Şöyle ki, HF Dokuz Umde Beyannamesinin yayınlandığı 8 Nisan 1923 tarihinde Saltanat kaldırılmış ama Cumhuriyet henüz ilan edilmemiş, Hilafet makamı İstanbul'da bulunmakta idi. TpCF Programının yayınlandığı 18 Kasım 1924 tarihinde ise Cumhuriyet ilan edilmiş, Halifelik yeni kaldırılmıştı. SCF Programı yayımlandığı 12 Ağustos 1930 tarihinde ise, TpCF ile gerçekleşen ilk çok parti denemesinin başarısızlığının oluşturduğu ve devam eden Tek Parti iktidarının yarattığı siyasi ortam içinde inkılâpların yapılmasına devam ediyordu. Örneğin "Laiklik" kavramı henüz Anayasaya girmemişti. CHF Programının yayımlandığı tarih olan 14 Mayıs 1931 tarihinde ise iki çok parti denemesinin sonlandığı, Menemen Olayı²⁸⁵ gibi gerici bir olayın küllerinin havada uçtuğu, cumhuriyetin iktidarda bulunan kurucuları tarafından sahiplenildiği ve Tek Parti iktidarının iyiden iyiye güçlendiği bir siyasi ortamda bulunuluyordu. Dolayısıyla birbirinden çok farklı dönemlerde hazırlanan bu metinlerin, aynı kaygı ve güven duyguları, aynı öncelikler ile yazılmadığı çok açıktır. Bu durum yapılan analizlerde göz ardı edilmemeye çalışılmıştır.

Ayrıca analizin somut birtakım veriler vermesi için, günümüzün mevcut siyasi anlayış ve gereklilikleri ihmal edilerek yalnızca bu dört metnin

---

²⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 303–305.

karşılaştırılmasına gayret edilmiş, ortaya konulan benzerlikler ve farklılıklar ile de partilerin ve parti liderlerinin siyasi görüşlerinin birleştiği ve ayrıldığı noktalar somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

D. Program Metinleri

Ayrıntıları sonraki bölümlerde açıklanacak olan program metinleri şunlardır:

1. Halk Fırkası Dokuz Umde Beyannamesi

1 Nisan 1923'te TBMM'nde oybirliği ile alınan seçimlerin yenilenmesi kararı üzerine, 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa A-RMHD dernek başkanı sıfatıyla, Meclisteki Grubunun Halk Fırkasına dönüşeceğini açıklayan Dokuz Umde Bildirisini (Ziya Gökalp, Dokuz Umde Programının gerçekte 38 umde içerdiğini tespit etmiştir) yayımlamıştır.²⁸⁶ Kurulacak olan Halk Fırkası'nın programı niteliğinde olan bu bildirinin girişinde, TBMM'nin ulustan aldığı yetki ile milletin egemenliğini tesis ettiğini ve seçimlerden sonraki dönemde barışın yerleştirilmesi ile ekonomik kalkınma hedefi belirtilmektedir. Devamında da hedefin gerçekleşmesini temin edecek olan Meclis çoğunluğunu sağlamak ve milli egemenlik dairesinde siyasi bir teşkilat oluşturmak için bir Halk Fırkası kurulacağı, A-RMHG'nun da bu fırkaya intikal edeceği ve Grubun belirtilen Dokuz Umdeyle, yeni seçimlere katılma kararı ifade edilmektedir. Giriş bölümünün devamında ise belirlenen "Dokuz Umde" sıra ile ifade edilmiş ve metin, milli, iktisadî, idarî bağımsızlığımızı tesis etmeyen barış antlaşmasının kabul olunmayacağını ifade edildiği "Barış Hakkındaki Görüşlerimiz" kısmı ile tamamlanmıştır.

2. TpCF Programı

TpCF Programı, partinin kurulduğu 17 Kasım 1924 günü halka sunulmuştur. HF Dokuz Umde Beyannamesine göre daha uzun ve daha ayrıntılı bir metin olan program, Esaslar, Siyaset-i Dâhiliye, İktisadiyat, İtibar, Maliye, Siyaset-i Maarif, Siyaset-i İçtimaiye olmak üzere yedi başlık altındaki toplam elli sekiz maddeden oluşmaktadır. Metnin büyük bölümü ekonomi ve maliye ile idari örgütlenme konularındaki hedeflerin açıklandığı bölümlerden oluşmaktadır.

---

²⁸⁶ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 44.

3. SCF Programı

12 Ağustos 1930'da kurulan SCF'nin programı herhangi bir ana alt başlık bulunmayan, toplam on bir maddeden oluşan kısa bir metindir. Bu konu programa yönelik eleştirilerin de kaynağıdır. Kısa olan program metninin toplam altı maddesi ekonomi ve mali hükümlerden oluşmaktadır.

4. CHF Programı

CHF Programı, CHF'nin 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan Üçüncü Büyük Kongresinde 13-14 Mayıs günü toplantısında kabul edilmiştir. Program, Başlangıç kısmını takip eden sekiz kısımdan (Programın Esasları, CHF'nin Ana Vasıfları, İktisat, Maliye, Millî talim ve terbiye, İçtimâî hayat ve umumî sıhhat, Vatan müdafaası) ve III-VIII. Kısımlar altındaki otuz altı maddeden oluşmaktadır.

II. Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının, Belirlenen Analiz Alt Gruplarında Karşılaştırmalı Analizi

A. Türklük, Vatan, Millet (Halk) ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi (Tablo 1)

Bu başlık altında belirlenen kelime, kavram ve kelime grupları, her dört program metninde de farklı başlıklar altında dağılmış olan, farklı ilkelerin açıklamasında kullanılan kelime, kavram ve kelime gruplarıdır. Yeni Türk Devleti, farklı milletlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sonrasında, tüm yurttan oluşturulan “*milli mücadele*” bilinci ile verilen, ulusal kurtuluş savaşı sonrasında kurulmuştur. Bu tablonun oluşturulmasındaki amaç, işte bu bilinçle kurulan yeni devlette, bu bilinci yerleştirmenin ve yüceltmenin ne derece önemsendiğini tespit etmektir. Bu başlık altında toplam kırk iki kelime, kavram ve kelime grubu belirlenmiştir. Bunlardan on dört tanesi toplam kırk yedi defa CHF Dokuz Umde Beyannamesinde, on iki tanesi toplam otuz beş defa TpCF Programında, yalnızca altı tanesi toplam on defa SCF Programında ve tam otuz sekiz tanesi ise toplam yüz on beş defa CHF Programında çeşitli başlıklar altında kullanılmıştır. Bu başlık altında belirlenen kelime, kavram ve kelime grupları üzerine madde yazılan kavramlardan çok, program metinlerin herhangi bir bölümünde başka

bir kavramı açıklamakta kullanılmışlardır. Bu sebeple yalnızca bu tablo için frekans analizi de yapılmıştır. Buna göre belirlenen kelime, kavram ve kelime gruplarının kullanımının, tüm metnin kelime sayısına oranı bakımından en fazlası HF'nın Dokuz Umdesi ve CHF Programıdır. Diğer iki parti programında bu kelime, kavram ve kelime grupları bu iki program metnin yaklaşık yarısı oranında kullanılmıştır.²⁸⁷

Tabloda değerlendirilen kelime, kavram ve kelime gruplarından “*Halk*”, “*Memleket*”, “*Millet*”, “*Yurt*”, “*Vatan*” ve “*Vatandaş*” kelimeleri tüm program metinlerinde bulunan ve en çok kullanılan kelimelerdir. Aynı anlamı taşıyan Arapça kökenli “*Memleket*” ve Türkçe kökenli “*Yurt*” kelimeleri²⁸⁸ Dokuz Umde Beyannamesi içinde toplam on bir kez (9+2), TpCF Programında on dört kez (13+1), SCF Programı içinde dört kez (3+1), CHF Programı içinde ise on kez (6+4) kullanılmıştır. Arapça kökenli “*Vatan*” kelimesi de sadece CHF Programı içinde altı kez (6) kullanılmıştır. Programların hazırlandığı tarih itibariyle Türkçe kökenli Yurt kelimesi yerine diğer iki kelimenin kullanılması, Türk Dil Kurumu'nun 12 Temmuz 1932'de kurulduğu düşünülünce bizce çok manidar değildir. Yine Arapça kökenli “*Halk, Millet ve Vatandaş*” kelimeleri de Dokuz Umde Beyannamesinde on yedi kez (7+9+1), TpCF Programında dokuz kez (4+3+2), SCF Programında dört kez (3+1), CHF Programında da kırk bir kez (6+20+15) kullanılmıştır. Bu kelimelerin karşılığı olarak kullanılabilir olan “*Yurttaş*” kelimesi ise hiçbir Program metninde bulunmamaktadır.

“*Millet / Halk / Millet'in Egemenliği*” kavramına, “*Cumhuriyetçilik*” kavramı ile birlikte Dokuz Umde Beyannamesinde yedi kez, TpCF Programında iki kez, CHF Programında sekiz kez yer verilirken, SCF Programında bu kavramın ifade edildiği açık bir madde yoktur. SCF, sadece programının ilk maddesi ile Cumhuriyetçiliğini yani mili egemenliğe bağlılığını ifade etmektedir.²⁸⁹ Bu kavram aynı zamanda Devlet İdaresi ve Siyasi İçerikli kelime, kavram ve kelime grupları içinde de yer aldığından, yinelemeyi önlemek maksadıyla bu önemli kavram ile ilgili düşünceler bu bölümde ifade edilmemiştir.

---

²⁸⁷ Bkz. Tablo 1.

²⁸⁸ Kelimelerin kökenleri ile ilgili bilgi, Türk Dil Kurumu'nun <http://www.tdk.gov.tr> adresinden alınmıştır.

²⁸⁹ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 1-2., TpCF Programı, Mad. 1., SCF Programı, Mad. 1., CHF Programı, Birinci Kısım, Mad. 3. ve İkinci Kısım, Mad. 1-A.

“*Milli*” kelimesi ile birlikte kullanılan kelime grupları açısından parti program metinleri karşılaştırıldığında ise ortaya daha net bir görüntü çıkmaktadır. Tablo 1 de belirlenen, “*Milli*” kelimesi ile başlayan on beş kelime grubu bulunmaktadır. Bu kelime gruplarından dört adedi Dokuz Umde Beyannamesi içinde, üç adedi TpCF Parti Programı içinde, on iki adedi de CHF Programı içinde farklı tekrarlarla kullanılmıştır. SCF Parti Programı içinde ise bu kelime gruplarından hiç biri kullanılmamıştır.

Aynı şekilde “*Türk*” kelimesi ile birlikte kullanılan kelime grupları açısından Parti Program Metinleri karşılaştırıldığında da ortaya yine benzer bir görüntü çıkmaktadır. Tablo 1 de belirlenen, “*Türk*” kelimesi ile başlayan on beş kelime grubu bulunmaktadır.²⁹⁰ Bu kelime gruplarından iki adedi Dokuz Umde Beyannamesi içinde, bir adedi SCF Programı içinde, on üç adedi de CHF Programı içinde farklı tekrarlarla kullanılmıştır. TpCF Programı içinde ise bu kelime gruplarından hiç biri kullanılmamıştır.

Metinlerdeki münferit kullanımlar açısından bir analiz yapmaya çalışırsak; “*Milli İhtiyaçlar*”, “*Milli Mukadderat*”, “*Türkiye Halkı*” kelime grupları yalnızca HF Dokuz Umde Beyannamesi içinde kullanılmıştır. İlk Umde içinde, egemenliğin millete ait olduğunu ifade ederken “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam milli mukadderata hâkim olamaz” cümlesi içinde kullanılan “*Milli Mukadderat*”, Sivas Kongresi kararlarında ifade edilen, “*Milletin Kendi Kaderi*” ifadesi ile aynı manadadır. Aslında A-RMHC’nin Halk Fırkası’na intikal edeceğinin bildirisi olan bir metinde, 1921 Anayasasında “Halkın Mukadderatı” şeklinde ifade edilmekte olan bu anayasal kavramın, Cumhuriyet’in de ilan edilmediği düşünüldüğünde ifadesi bizce önemlidir. Saltanatın barış sonrası geri getirilmesi düşüncesinde olanların seslerinin halen yükselebildiği bir dönemde bu konu özellikle vurgulanmıştır.

“*Milli Para*” ise yalnızca TpCF Programında kullanılan tek kelime grubudur. Programının büyük bölümü Ekonomik ve Mali Hükümler içerdiği düşünüldüğünde bu kelime grubunun kullanılıyor olması ve program metninde önemle yabancı para

---

²⁹⁰ Tabloda bulunan TBMM, Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Devleti bu analize dâhil edilmemiştir.

karşısında değerinin belirlenmesi gerekliliğinin ifade edilmesi bizce önemlidir. Ayrıca ekonomi bilimi açısından da maddenin önemi ortadadır.

“*Türk Kadını*” ifadesi de sadece SCF Programı içinde geçmekte olan tek kelime grubudur. Siyasi hukukun kadınları da kapsamının ifade edildiği 11. Madde, kadınlara seçme ve seçilme hakkının, 5 Aralık 1934 Anayasa değişikliği²⁹¹ ile verildiği düşünüldüğünde kısa bir program metninde bulunuyor olması bakımından değerlidir.

Yeni bir ulus yaratma çabasını 1931’lerde de taşıyan CHF ise pek çok kavrama Millilik, Türklük açısından yaklaşmıştır. “*Milli Dil*”, “*Milli Asayiş*”, “*Milli İrade*”, “*Milli Servet*”, “*Milli Tarih*”, “*Milli Ülkü*”, “*Milli Varlık*”, “*Türk İşçisi*”, “*Türk Camiası*”, “*Türk Ordusu*”, “*Türk Sosyal Hayatı*”, “*Türk Toplumunu*”, “*Türk Varlığı*”, “*Türk Vatandaşı*”, “*Türk Tarihi*”, “*Türkiye Cumhuriyeti Halkı*”, “*Türkün Derin Tarihi*”, “*Türkün Kudreti*”, “*Ülkü Birliği*” sadece CHF Programında bulunan kelime gruplarıdır. Çok sıradan kavramları bile bu şekilde ifade etmek, bizce bu çabanın somut bir göstergesidir.

“*TBMM*” kavramı da yalnızca CHF metinlerinde kullanılmıştır. Dokuz Umde beyannamesinde tam beş kez kullanılan kavram, 1931 programında ise bir kez ifade edilmiştir. Bu da bizce, en büyük eseri Cumhuriyet olan kadronun, bunu sahiplenmesi ve yüceltme çabasının bir göstergesidir.

Sonuç olarak CHF, milli mücadelenin ve yeni devletin kurucusu sıfatı ile milli birliğin tesisi ve yerleşmesi için bu önemli kavramların üzerinde durmayı, ülke genelinde yurttaşlar arasında bu kavramları yerleştirmeyi ilke edinerek parti programına dâhil etmiştir. Yapılan ve yapılacak olan inkılâpların kalıcı olması için millet tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Aksi halde inkılâpların kalıcı olmayacağı, bugün şapka giyen halkın, yarın tekrar fes giyeceği kesindir. Yapılmakta olan şey altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğunun ümmet anlayışı yerine millet olma, yurttaşlık bilincini yerleştirme, yeni ve modern bir ulus yaratma çabasıdır. Bu ülkü için yapılması gereken de bu konuların üzerine planlı ve programlı bir şekilde

---

²⁹¹ Bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek-metin.htm>

gitmektedir. Diğer program metinlerinde ise bu çabayı bu kadar net bir şekilde görmek mümkün değildir.

Türklük, Vatan ve Millet ile ilgili kelime, kavram ve kelime grupları ile ilgili yapılan karşılaştırmada, CHF'nın hem Dokuz Umde Beyannamesinde, hem de 1931 yılı programında daha hassas olduğu görülür. Bu tür kavramların kullanımının çokluğu da bizce, CHF'nın bu konudaki yeni bir *devlet*, yeni bir *ulus* inşa etmede ki kararlılığının ve Cumhuriyetin bekası için Fırka olarak üzerlerinde gördükleri ve kabul ettikleri sorumluluğun bir işaretidir.

B. Hukuk ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi (Tablo 2)

Bu başlık altında toplam on dokuz kelime, kavram ve kelime grubu belirlenmiştir. Bunlardan altı tanesi toplam on altı defa HF Dokuz Umde Beyannamesinde, on iki tanesi toplam otuz defa TpCF Programında, on tanesi toplam on üç defa SCF Programında ve on üç tanesi ise toplam otuz bir defa CHF Programında çeşitli başlıklar altında kullanılmıştır.

En çok kullanılan kelime “*Kanun*” kelimesi olup HF Dokuz Umde Beyannamesinde dokuz defa, SCF Programında üç defa ve TpCF Programı ve CHF Programında da on üçer defa kullanılmıştır.

Tüm Parti Programlarının üzerinde önemle durduğu tek kavramda, “*Adli Sistemde yapılması öngörülen düzenlemelerdir*”.²⁹² Yine tüm Parti Programları yapılacak olan bu düzenlemelerin “*seri ve süratle*” yapılmasını öngörmektedir. 8 Nisan 1924 yılında Şer'iyeh Mahkemelerinin kaldırılması, 1926 yılı içinde Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Ticaret Kanununun kabul edilmesi²⁹³ ile devam eden çeviri yasalara rağmen bu değişikliklerin gerekliliği bizce iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi ve asıl önemlisi, hukuk alanında yapılan reformlar ithal reformlar olduğundan (Osmanlı hukuk sistemi dâhil olmak üzere) zamanla ortaya çıkan toplumsal yapı ile kanunlar arasındaki uyum sorunudur. İkincisi ise hukukun

---

²⁹² CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 4.; TpCF Programı, Mad. 13.; SCF Programı, Mad. 9.; CHF Programı, Yedinci Kısım Mad. 2.

²⁹³ Tunçay, a.g.e., 2005, s. 176 v.d.

kendisinin bizzat dinamik bir yapıda olmasıdır. Programların yapıldığı dönemin katı ve büyük çağdaşlaşma süreci olduğu düşünüldüğünde, bu kadar hızlı bir toplumsal değişim karşısında, hukuk kurallarının yetersiz kalması doğaldır. Değişen toplumsal ihtiyaçlar, siyasal ve sosyal yapı, hukuk alanında da sürekli bir değişim ve gelişimi zorunlu kılmıştır.

“Anayasa / Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” kavramları ise TpCF Programında üç, SCF ve CHF Programlarında ise birer defa kullanılmıştır. Dokuz Umde Beyannamesinde ise kavram hiç kullanılmamıştır. Programı son derece kısa olan SCF açısından bu durum normal kabul edilebilir. Ancak durum CHF açısından biraz farklıdır. Teşkilât-ı Esasiye’ye Birinci Kısım, “Özgürlük, eşitlik, masuniyet, mülkiyet hakkı” başlığı altında atıfta bulunan CHF, programın İkinci Kısım, CHF’nin ana vasıfları bölümünde, 10 Aralık 1937 tarih ve 3115 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunuyla²⁹⁴ anayasaya girecek olan, Türkiye Devleti’nin niteliklerini, Fırkanın ana vasıfları olarak sıralamaktadır.

“Ferdî ve Toplumsal Özgürlüklerin Korunması” ile ilgili olarak ta TpCF, genel özgürlüklerin ancak Anayasa ile kısıtlanabileceğini,²⁹⁵ bunun yanında da Anayasanın ancak halktan alınacak açık vekâlet ile değiştirilebileceğini²⁹⁶ belirterek anayasanın üstünlüğünü vurgulamaktadır. SCF Programı da, “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’ndaki özgürlük ve masuniyet haklarını istisnasız herkes için işler tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.” cümlesi ile bu konuda ki hassasiyetini belirtmiştir.²⁹⁷ CHF Programı ise ferdi ve toplumsal özgürlükler ile ilgili Teşkilât-ı Esasiye Kanununun verdiği hakların²⁹⁸ korunacağını vurgulamıştır.²⁹⁹

“Eşitlik” ilkesi CHF Programında, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na dayandırılarak partinin önem verdiği esaslardan olduğu açık bir şekilde

---

²⁹⁴ Bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>

²⁹⁵ TpCF Programı, Mad. 4.

²⁹⁶ TpCF Programı, Mad. 5.

²⁹⁷ SCF Programı, Mad. 1.

²⁹⁸ 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Madde 70- Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındandır.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Madde 75- Hiçbir kimse felsefi inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir. Bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek-metin.htm>

²⁹⁹ CHF Programı, Birinci Kısım Mad. 5.

belirtirirken³⁰⁰, TpCF ve SCF Programlarında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki genel özgürlüklerin uygulanmasına önem verileceği maddeleri ile zeri kapalı olarak bu konu ifade edilmektedir.³⁰¹

Metinlerdeki münferit kullanımlar açısından bir analiz yapmaya çalışırsak;

“*Hukuk Bilimi*” kavramı, yalnızca Dokuz Umde Beyannamesinde ifade edilmiştir. Temelde aynı kadro ve zihniyet tarafından hazırlanan 1931 programında bu kavramın kullanılmamış olması bizce, geçen bu süre zarfında hukuk alanında yapılan yeniliklerle, belli bir aşamaya gelinmiş olmasındandır.

“*Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*” kavramı açık bir şekilde sadece TpCF Programında ifade edilmiştir.³⁰² Ancak hatırlanacağı üzere, dönemin Hükümeti TpCF'nin kapatılmasında gerekçe olarak, bu maddenin Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na aykırı olduğunu ifade etmektedir.

Yine TpCF Programı, Adli Mahkemeler dışında *İdari Mahkemeler* kurulmasını ve bunların teşkilât, görev ve çalışma usullerinin belirlenmesi için kanunlar yapılmasını öngörmektedir.³⁰³ TpCF Programının hâkimlerin mesleki haklarının “*Anayasa*” ile güvence altına alınacağını belirtmesi de adalet sisteminin işlerliğinin artırılması konusundaki Parti hassasiyetinin bir göstergesidir.³⁰⁴ Bizce bu iki madde ile aynı zamanda kuvvetler ayrılığı prensibinin yasal dayanağının oluşturulmasına çalışılmaktadır.

“*Rüşvet ve Suiistimallerle Mücadele*” ise yalnızca SCF programında, hükümet dairelerindeki işlerin kolaylaştırılması ifade edilirken kullanılmıştır.³⁰⁵ Bağımsızlığın üzerinden yaklaşık yedi yıl geçtikten sonra, tek parti yönetimine muhalif olarak kurulan bir partinin, kısa programında, bir yerde iktidarı suçlayıcı bu tür bir ifade kullanması, dikkate değerdir.

---

³⁰⁰ CHF Programı, Birinci Kısım Mad. 4.

³⁰¹ TpCF Programı, Mad. 4., SCF Programı, Mad. 1.

³⁰² TpCF Programı, Mad. 6.

³⁰³ TpCF Programı, Mad. 11.

³⁰⁴ TpCF Programı, Mad. 10.

³⁰⁵ SCF Programı, Mad. 8.

“Eşitlik” ve “İnkılâp / İnkılâpçılık” kavramları da sadece CHF 1931 Programında bulunan kavramlardır. Teşkilat-ı Esasiye Kanununa atıfta bulunarak korunacağı ifade edilen³⁰⁶ ve Halkçılığın tanımı yapılırken³⁰⁷ kullanılan *eşitlik* kavramının özellikle o dönemde, muhalif partiler tarafından değil, tek parti yönetimi tarafından ifade edilmesi son derece ilginçtir. Anayasal ilke haline gelecek olan *İnkılâpçılık* ve *İnkılâp* kavramlarının kullanılmış olması ise, çağdaşlaşma hedefindeki kararlılığın ve bu hedef yolunda yapılması gerekenlerin hiç bitmeyeceğinin idrakinin bir ifadesi gibidir.

C. Ekonomi ve Maliye ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi (Tablo 3)

Bu başlık altında toplam atmış dokuz kelime, kavram ve kelime grubu belirlenmiştir. Bunlardan yirmi dört tanesi toplam otuz defa CHF Dokuz Umde Beyannamesinde, kırk üç tanesi toplam yetmiş bir defa TpCF Programında, on dört tanesi toplam on yedi defa SCF Programında ve kırk iki tanesi ise toplam seksen dokuz defa CHF Programında çeşitli başlıklar altında kullanılmıştır. “Çiftçi”, “Bayındırlık ve İmar İşleri”, “Sanayinin Geliştirilmesi”, “Devlet Teşebbüsü”, “Vergi Sistemi ile İlgili Düzenleme” ve “Ziraat Bankası” kavramları tüm program metinlerinde bulunmaktadır.³⁰⁸

Savaş sonrasında en önemli konulardan birini ülkenin zayıf ekonomik ve sanayi yapısını kalkındırma çareleri oluşturmaktaydı. Bu nedenle 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de ülkenin biç çok yerinden gelen, toplumu oluşturan sınıfları ve/veya grupları temsil eden 1135 kişinin katılımıyla toplanan “Birinci İzmir İktisat Kongresi” düzenlenerek ülkenin acil ekonomik yapısına yön vermeye çalışılmıştır. Kongrede liberal ekonomi benimsenerek tarım, sanayi, ticaret ve el emeği konularında önemli kararlar alınmıştır.³⁰⁹ İzmir İktisat Kongresi kararları arasında ormancılık, hayvancılığın geliştirilmesi, tütün ve tarım ticaretinin serbest bırakılması, Ziraat Bankası’nın yeniden düzenlenmesi, ipekçilik ile pancar ve kendir üretiminin geliştirilmesi, tarımda makineleşmeye gidilmesi, gümrük

³⁰⁶ CHF Programı, 1. Kısım, Mad. 3.

³⁰⁷ CHF Programı, 2. Kısım, Mad. 1-C.

³⁰⁸ Bkz. Tablo 3.

³⁰⁹ Afet İnan, *Türkiye İktisat Kongresi*, TTK Yay., Ankara, 1982, s. 12.

politikalarının tarımı geliştirecek şekilde olması, Aşar Vergisinin kaldırılması gibi daha çok tarımı düzenleyen önemli kararlar alınmıştır.³¹⁰

Bu kongreden hemen sonra yayımlanan Dokuz Umde Beyannamesi ile, yaklaşık bir buçuk yıl sonra yayımlanan TıCF Programının, çok önemli kararlar alınan İzmir İktisat Kongresinin etkisinde kaldığı söylenebilir.

“Devlet Teşebbüsü” ya da “Devletçilik” kavramı dört program metninde de ifade edilen önemli ekonomik kavramlardan birisidir. Ancak kavram, Dokuz Umde Beyannamesinde devletçe alınacak tedbirlere ilave olarak özel teşebbüsün himayesi şeklinde ifade edilirken, diğer metinlerde, özel teşebbüs yetersiz kaldığı alanlarda devletin gerekli ekonomik faaliyetleri yerine getirmesi ilkesi şeklinde ifade edilmektedir.³¹¹

Ancak uygulama birtakım nedenlerden dolayı bundan farklı olmuştur. Devletin, 1929 yılına kadar gümrük vergileri üzerindeki otonomisi ertelendiği için, dış rekabete karşı milli sanayiye koruma olanağı yoktu. Gümrük vergilerinin yükseltilme olanağının bulunmaması devleti önemli bir gelirden mahrum bırakırken, düşük vergilerden yararlanmak isteyen ithalatçılar da 1929 öncesi yatırım yapmak yerine geniş ölçüde ithalat yapmışlardır. Bu da Teşvik-i Sanayi Kanununa rağmen ekonomi alanında özel sektörün yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu durum 1923’den beri sürekli açık veren dış ticaret dengesindeki açığın daha da büyümesine yol açmıştır.

Merkez Bankasının olmaması, bu işlevi yabancı bir banka olan Osmanlı Bankasının yürütmesi de devletin tutarlı bir para politikası izlemesine ve döviz işlemleri üzerindeki kontrolüne olanak vermemiştir.

---

³¹⁰ Afet İnan, **a.g.e.**, s. 24-31.

³¹¹ Bu kavram Dokuz Umde Beyannamesi 9. Umde’de “memleketin kalkınması devletçe gerekli tedbirlerin alınacağı, ancak özel teşebbüsünde teşvik edileceği” şeklinde, TCF Programı’nda 9. Madde’de “Devlet görevleri, en aza indirilecektir”, 38. Madde’de de “mühim imar işlerinin özel şirketlerle yapılmasına taraftar olmakla beraber, devletin alakalı olup ta yapmak için talip olmayan işlerin hükümetçe yapılması hedefimizdir”. SCF Programında 5. Madde’de “Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde, fertlerin gücü yetersiz görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.” şeklinde, CHF Programı’nda İkinci Kısım, Ç) Maddesinde Devletçilik başlığı altında “Özel teşebbüsü esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milletin refaha ulaşması ve memleketin kalkınması için, bilhassa iktisadi alanda - Devleti fiilen devreye sokmak mühim esaslarımızdandır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Aşar vergisinin kaldırılması da Devleti önemli bir vergi gelirinden mahrum bırakarak ekonomiyi yönlendirmedeki hareket alanını kısıtlamıştır.³¹²

Sonuçta tüm bu gelişmeler, devleti iktisadi alanda faaliyette bulunmaya zorladı. Devlet, TL'nin değer kaybını önlemek için Türk Parasının Değerini Koruma Kanununu çıkardı, tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşü engellemek için tarım sektörüne doğrudan müdahalelerde bulunmaya başladı, ödemeler bilânçosu açığını kapatabilmek için de gümrük tarifelerini yükseltti, dış ticareti ikili anlaşmalara bağladı, ithalatta miktar kısıtlamalarına gitti. Büyük buhran, kapitalist Batı ülkelerini büyük ölçüde yıkıma uğrattırırken, Rusya gibi merkezî planla yönetilen ülkelerde fazla hissedilmeyerek liberal sisteme duyulan güveni sarstı.³¹³

“Çiftçiliğin Geliştirilmesi” ve “Ziraat Bankası” kavramları, tüm program metinlerinin ortak konularından olan iki maddedir. Bu kavramlar, 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de “Birinci İzmir İktisat Kongresi” kararlarındandır. CHF Dokuz Umde Beyannamesi bu konu ile ilgili olarak “çiftçilere kolay kredi verilmesini, Ziraat Bankası’nın sermayesinin artırılarak çiftçiye daha kapsamlı yardım edilmesini ve çiftçinin yurt dışından ithal edilecek zirai alet ve edevattan kolaylıkla istifade etmelerini sağlamayı” hedef belirlemiştir.³¹⁴ TpCF ise “Ziraatta ilk hedef olarak ülkenin kendi kendine yeter hale gelmesini” hedef olarak belirlemiş, bu hedefe ulaşılması içinde “Çiftçinin Ziraat Bankası ve Ziraat kooperatiflerince desteklenmesini” gerekli görmektedir.³¹⁵ Bunlara ilave olarak ta “Ziraat Odalarının ihtiyaç nispetinde artırılmasını”³¹⁶ ilke olarak benimsemiştir.

“Bayındırlık ve İmar İşleri” de tüm program metinlerinde, yapılması gereken işler olarak ifade edilmiştir.³¹⁷ Yalnız SCF kendisine “büyük bayındırlık işlerinin tek

---

³¹² Okan H. AKTAN, **Atatürk’ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1998, s. 34.

³¹³ Aytekin Altıparmak, **Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayin Gelişimi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13, 2002, s. 35.

³¹⁴ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad. 3–5.

³¹⁵ TpCF Programı, Mad. 30, 42.

³¹⁶ TpCF Programı, Mad. 39.

³¹⁷ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 9., TpCF Programı, Mad. 38, 40., CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 8.

bir nesle yüklenmemesi gereği, bunun yanında devlet gelirinun verimli bir şekilde kullanılması” gibi farklı bir ilke belirlemiştir.³¹⁸

“*Dış Ticaret*” kavramı da TpCF ve CHF Programlarında geliştirilmesi hedeflenen kavramlardan biri olarak ifade edilmiştir.³¹⁹

Günümüzde de Parti Programlarına bir ilke olarak konulan “*Denk Bütçe*” kavramı CHF tarafından Maliyede esas alınarak Parti Programı’na dahi edilmiştir.³²⁰

“*İthalat-İhracat Dengesi*” CHF Programında “*Ödemeler Dengesinin gerçekleşmesi için zaruri*” olarak görülmektedir.³²¹ Bu madde aslında günümüz ekonomilerinde sıkça kullanılan “*Cari Denge*” kavramını ifade etmektedir.³²² Gerçektende o dönem için ülke ekonomisinin tarıma dayalı olduğu düşünöldüğünde, her alanda üretimin artırılıp, bu sayede ülke ihtiyacı olan ürünlerin ithalatının azaltılması, bu ürünlerin ihtiyaç fazlalarının da ihraç edilerek ülkeye girdi sağlanması gerekmektedir.

Bu konularla ilgili olarak yine CHF Programı, Ekonomi ile ilgili bölümün ilk maddesinde de, Ekonominin geliştirilmesi için iki önemli ilkenin “*İş gücü ve tasarruf bilincini artırmak*” olduğunu ifade etmektedir.

Yine bu kapsamda değerlendirilebilecek olan ve İzmir İktisat Kongresinde de benimsenen bir diğer konu da “*Hammaddesi yurt içinde mevcut olan ürünlerin yurt içinde üretiminin teşviki*” ve “*Yerli malının himayesi*” konularıdır. CHF Dokuz Umde Beyannamesi, bu ürünleri yurt içinde üretmek için “teşvik, himaye ve

---

³¹⁸ SCF Programı, Mad. 3.

³¹⁹ TpCF Programı, Mad. 32., CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 7.

³²⁰ CHF Programı, Dördüncü Kısım, Mad. 1.

³²¹ CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 3.

³²² Cari denge kendi içinde dört alt dengeden oluşur: Mal dengesi (bir ülkenin yurtdışına sattığı mallardan elde ettiği döviz gelirleri ile yurtdışından aldığı mallara ödediği döviz bedelleri arasındaki farkı gösterir), hizmetler dengesi (bir ülkenin yurtdışına sağladığı nakliye, sigorta, turizm vb. gibi hizmetlerden elde ettiği döviz gelirleri ile yurtdışından aldığı benzeri hizmetlere karşılık ödediği döviz bedelleri arasındaki farkı gösterir), yatırım gelirleri dengesi (bir ülkenin yurtdışında yaptığı doğrudan sermaye yatırımları karşılığında elde ettiği kârlar, portföy yatırımları karşılığında elde ettiği faizler vb. ile yabancıların o ülkede yaptığı benzer yatırımlar karşılığında elde ettiği kâr ve faiz biçimindeki döviz gelirleri arasındaki farkı gösterir) ve cari transferler (yurtdışındaki işçilerden sağlanan döviz girdilerini gösterir). O halde cari dengeyi şöylece formüle edebiliriz: Cari denge = Mal Dengesi + Hizmetler Dengesi + Yatırım Gelirleri Dengesi + Cari Transferler. Bu toplamın sonucu artı ise cari denge fazlası, eksi ise cari denge açığı söz konusu demektir.

mükâfat” verilmesini öngörmektedir.³²³ TpCF da Programında ithalatın azaltılması ve yabancı piyasalarla rekabeti sağlayabilmek için “yurdumuzda mevcut hammaddeleri işleyebilecek sanayinin geliştirilmesini” hedef almıştır.³²⁴ SCF ise “Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerini” sağlayacak tedbirler alınmasını ilke kabul etmektedir.³²⁵ CHF Programında ise “Dış Ticaretin ve Sanayinin” geliştirilmesi ile ilgili maddeler genel bir takım ifadeler içerdiği için bu konuyu da kapsadığı değerlendirilebilirse de program metninde bu konu ile ilgili açık, net bir ifade bulunmamaktadır.

“*Vergi Sistemi*” ile ilgili olarak ise CHF Dokuz Umde Beyannamesi, daha sonra kaldırılacak olan “*Aşar Vergisi*” ile ilgili olarak halkın rahatsızlıklarını giderici düzenlemeler yapılacağı taahhüt edilmektedir.³²⁶ TpCF da “Sanayinin himayesi ve gelişimi için gümrük vergisinin”³²⁷ ve “Zorunlu ihtiyaçlara ait tüketim vergisinin”³²⁸ azaltılmasını öngörmektedir. Ayrıca “*Vergi Sistemi*”³²⁹ ve “*Tütün Vergisi*”³³⁰ ile ilgili genel bir düzenleme de öngörmektedir. SCF ise “Vergilerin hafifletilmesini, yapılacak düzenlemelerle yolsuzlukların azaltılmasını” öngörmektedir.³³¹ CHF ise 1931 Programında “*Vergi matrahını* milletın ödeme gücüne göre ayarlayacak düzenlemelerin yapılmasını”³³² ve “*Gümrük tarifelerinin ülkenin çıkarına göre düzenlenmesini*”³³³ öngörmektedir.

“*Sanayinin Geliştirilmesi*” kavramı da tüm metinlerde yer almış esaslardandır. Bu konuda CHF, Dokuz Umde Beyannamesinde “*Kolay kredi verecek mali müesseselerin artırılmasını*” gerekli görmüştür.³³⁴ TpCF ise “*Yabancı piyasalarla rekabet edecek zirai hammaddelerin işleneceği sanayinin*

---

³²³ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad. 6.

³²⁴ TpCF Programı, Mad. 31.

³²⁵ SCF Programı, Mad. 7.

³²⁶ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad. 1.

Aşar Vergisi, 1 Mart'ta yürürlüğe giren 17 Şubat 1341 tarih ve 552 sayılı, “Aşar'ın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun” ile kaldırılmıştır. Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 195.

³²⁷ TpCF Programı, Mad. 33.

³²⁸ TpCF Programı, Mad. 48.

³²⁹ TpCF Programı, Mad. 45.

³³⁰ TpCF Programı, Mad. 47.

³³¹ SCF Programı, Mad. 2.

³³² CHF Programı, Dördüncü Kısım, Mad. 2.

³³³ CHF Programı, Dördüncü Kısım, Mad. 3.

³³⁴ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad. 3.

geliştirilmesini”³³⁵, “Sanayinin gelişimi için gümrük vergilerinin düzenlenmesini”³³⁶ ve “Sanayi odaları kurulmasını”³³⁷ ilke olarak benimsemiştir. SCF da “Teşvik-i Sanayi Kanununu bihakkın tatbik etmeyi” ve “Sanayi ve Madencilik Bankasının kabiliyet ve faaliyetlerini artırmayı”³³⁸ hedeflemiştir. CHF ise 1931 Programı ile “Küçük ve büyük sanayinin himayesini ve Sanayi ve Madencilik Bankasının faaliyetlerini artırmayı”³³⁹ öngörmektedir.

“*Yabancı Sermaye*” konusu da program metinlerinde konu edilen önemli konulardandır. TpCF “yabancı sermayeye kolaylık sağlayarak”³⁴⁰ ülkenin kalkınmasını çabuklaştırmayı öngörmektedir. Ayrıca yabancı sermaye girişine mani olarak gördüğü “kambiyo” değişimine son vererek milli paranın istikrar kazanacağını da savunmaktadır.³⁴¹ SCF’ da bu konuda aynı görüştedir. Parti, “paramızın kıymetini biran evvel tespitle yabancı sermayeye yol açmayı” hedeflemektedir.³⁴²

“*Demiryollarının geliştirilmesi*” düşüncesi açık bir şekilde sadece CHP Programlarında görülmektedir.³⁴³ Bunun sonucunda da Tek Parti İktidarı döneminde 1940 yılına kadar (II. Dünya Savaşı Öncesi) toplam 3208 km. demiryolu inşa edilmiştir.³⁴⁴ Demiryolu politikasının yanında CHF Programına “Deniz, Kara, Hava Taşımacılığının geliştirilmesi” ile ilgili maddeleri de almıştır.³⁴⁵

CHF Dokuz Umde Beyannamesi dışında her üç parti programı da “*limanlar*” konusuna değinmiştir. TpCF, “Ticaretin bütün limanlarda maruz kaldığı sorunları giderecek düzenlemeler yapacaklarını”,³⁴⁶ SCF, “Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için nakliyat ve liman tarifelerini

---

³³⁵ TpCF Programı, Mad. 31.

³³⁶ TpCF Programı, Mad. 33.

³³⁷ TpCF Programı, Mad. 39.

³³⁸ SCF Programı, Mad. 7.

³³⁹ CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 5.

³⁴⁰ TpCF Programı, Mad. 40.

³⁴¹ TpCF Programı, Mad. 41.

³⁴² SCF Programı, Mad. 4.

³⁴³ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad. 7.; CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 10.

³⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tcdd.gov.tr/genel/tarihce.htm>

³⁴⁵ CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 11.

³⁴⁶ TpCF Programı, Mad. 32.

düzenleyeceklerini”,³⁴⁷ ancak bir başka maddede de “Liman ayrıcalıklarını kaldıracaklarını”,³⁴⁸ CHF da “limanların inşaatına başlanacağını”³⁴⁹ taahhüt etmiştir.

Ekonomi ile ilgili kelime, kavram ve kelime grupları ile ilgili yapılan karşılaştırmada, tüm metinlerin, İzmir İktisat Kongresi kararlarından etkilendiği görülmektedir. Üzerinden yedi yıldan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen SCF ve CHF Programlarında da bu kararların izlerine rastlanmasında, muhakkak ki 1929 Dünya Ekonomik buhranının da önemli etkisi mevcuttur. İzmir İktisat Kongresi kararlarından olan Çiftçinin ve sanayinin desteklenmesi, Ziraat Bankasının faaliyetlerinin artırılması, hammaddesi ülkede mevcut alanlara yatırım yapılmasının sağlanması, dört metinde birden ifade edilmiştir. Devletçilik kavramı ile ilgili olarak ise, Dokuz Umde Beyannamesinde devletçe alınacak tedbirlere ilave olarak özel teşebbüsün himayesi şeklinde ifade edilirken, diğer metinler kavramı özel teşebbüs yetersiz kaldığı alanlarda devletin gerekli ekonomik faaliyetleri yerine getirmesi ilkesi şeklinde, daha liberal bir şekilde ifade etmektedir.

Ç. Eğitim ve Öğretim İle İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi (Tablo 4)

Bu başlık altında toplam yirmi dört kelime, kavram ve kelime grubu belirlenmiştir. Bunlardan dört tanesi toplam altı defa CHF Dokuz Umde Beyannamesinde, altı tanesi toplam dokuz defa TpCF Programında ve yirmi iki tanesi ise toplam otuz dokuz defa CHF Programında kullanılmıştır. SCF Programı ise bu konu ile ilgili herhangi bir ilkeyi Parti Programına dâhil etmemiştir.³⁵⁰

“Eğitim”, kavramı, SCF Programı hariç, her üç programda da kullanılan tek kavramdır. HF Dokuz Umde Beyannamesinde bu konu ile ilgili tek maddede, “İlköğretimde eğitimin birliği ilkesini ve eğitim sisteminin iyileştirilmesini” hedeflediklerini taahhüt etmiştir.³⁵¹ “*Bilim*” kavramı ise “hukuk alanında yapılacak olan düzenlemelerin nitelikleri” açıklanırken³⁵² ve “ormanlardan istifade” ederken

---

³⁴⁷ SCF Programı, Mad. 7.

³⁴⁸ SCF Programı, Mad. 5.

³⁴⁹ CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 9.

³⁵⁰ Bkz. Tablo 4.

³⁵¹ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad. 8.

³⁵² CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 4.

dikkat edilecek esasları belirlemede³⁵³ başvurulacak kavram olarak programa dâhil edilmiştir. Ancak partinin eğitime verdiği önemin beklide en somut ve önemli göstergesi ise “okuma yazma bilenlerin ve orduda okuyup yazma öğrenenlerin” hizmet sürelerinin azaltılacağıının belirtilmesidir.³⁵⁴

TpCF ve CHF ise “*Eğitim ve Öğretim*” hedeflerini program metinlerinde ana alt bölümler ile belirtmişlerdir.

TpCF, programında “Eğitim ve Öğretim Siyaseti” başlığı altında toplam altı madde ile “*Eğitim ve Öğretim*” hedef ve ilkelerini açıklamıştır.³⁵⁵ Bunlardan ilkinde, “ilköğretimde eğitimin birliğini” ilke olarak benimsediğini açıkça ifade etmektedir.³⁵⁶ Bu maddenin devamında ise, programın bu konu ile ilgili beklide en ilginç maddesi ile “ilköğretim okullarının idarelerinin bölgelerine bırakılacağı” ilkesini ifade etmiştir.³⁵⁷ İlköğretimde eğitimin birliği ilkesini benimsediğini ifade eden partinin, ilköğretim okullarının idarelerini kendi bölgelerine bırakarak, oluşacak olan uygulama farklılıklarına yasal zemin hazırlamayı düşünmesi, açık bir çelişkidir. Ancak parti ömrünün kısa olması ve iktidarda bulunamaması dolayısıyla bu konudaki gerçek görüşünün hangisi olduğunu anlamak mümkün olmamıştır. Sonraki maddelerde ise sırasıyla, “Gerçek hayata yönelik milli eğitim verilmesi” ve aslında yine bu amaca hizmet edecek olan “teknik ve meslek okullarının önemli olduğu” ilkesini ifade etmiştir.³⁵⁸ Bu konu ile ilgili son olarak ta “yetimlerin ücretsiz eğitimi ve hatta subay çocuklarının askeri okullara yerleştirilmesini ve yetimhanelerin ıslahı edilerek yetimlerin memlekete faydalı hale getirilmelerini” ilke olarak belirlediğini ifade etmiştir.³⁵⁹

CHF programında ise Beşinci Kısım “Milli eğitim ve öğretim” başlığı altında yedi madde ve on iki alt madde ile “*Eğitim ve Öğretim*” hedef ve ilkelerini açıklamıştır.³⁶⁰ Program, ilk olarak “cehaletin giderilmesi, eğitimin

³⁵³ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad.10.

³⁵⁴ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 6.

³⁵⁵ TpCF Programı, Mad. 49–54.

³⁵⁶ TpCF Programı, Mad. 49.

³⁵⁷ TpCF Programı, Mad. 52.

³⁵⁸ TpCF Programı, Mad. 50–51.

³⁵⁹ TpCF Programı, Mad. 53–54

³⁶⁰ Bkz. CHF Programı, Beşinci Kısım.

yaygınlaştırılması” hedefini ifade etmektedir.³⁶¹ Bunun devamında ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun “Türkiye Devletinin nitelikleri”³⁶² olarak ifade edilen kavramlardan “cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâik” kavramlarına uygun vatandaş yetiştirme hedefi ifade edilmiştir.³⁶³ Eğitimin vasıfları ifade edilirken ise “yabancı fikirden uzak, milli eğitim kavramı” ifade edilmektedir. Program “Türk tarihinin bilinmesi” konusunu da özel önem ile hedeflemiştir.³⁶⁴ Daha sonra, program metninde eğitim ve öğretim kurumlarının her kademesi ile ilgili ifadeler yer almaktadır. “İlkokullar” ile ilgili olarak “gerekirse yatılı okullar açılmasını ve ilkokullarda sağlık, yaşayış ve bölgesi ile ilgili ziraat ve sanat fikirlerinin verilmesini”, “meslek ve sanat okullarının artırılması”, “her ilde ortaokul kurulması”, “liselerin de üniversite öncesi yeterli eğitim verebilmesi” hedefleri belirlenmiştir. Üniversite³⁶⁵ ile ilgili olarak ta “üniversitenin ıslah edilmesi, yüksekokulların iyileştirilmesi” hedeflemiştir.³⁶⁶ “Güzel Sanatlar” ve “Müze, Tarihi Eser” kavramları da program metnindeki alt başlıklardan olup bu kavramlara verilen önem ifade edilmektedir.³⁶⁷ “Türk dilinin milli, mükemmel ve düzgün bir dil haline gelmesi”³⁶⁸ de partinin önem verdiği hedeflerdendir.³⁶⁹ CHF programında “eğitimin birliği” ilkesi ile ilgili açık herhangi bir ifade kullanmamıştır. Ancak “Tevhid-i Tedrisat” kanununun yürürlükte olduğu ve kanunun CHF Tek Parti Hükümeti tarafından hazırlandığı düşünüldüğünde, bu durumun çokta önemli olmadığı görülür.³⁷⁰

³⁶¹ CHF Programı, Birinci Kısım, Mad. 1-A.

³⁶² 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Birinci Bölüm, Mad.2. Bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek-metin.htm>

³⁶³ CHF Programı, Birinci Kısım, Mad. 1-B.

³⁶⁴ CHF Programı, Beşinci Kısım, Mad. 1-F.

³⁶⁵ O yıllarda tek üniversite, 1933 yılında İstanbul Üniversitesi’ne dönüştürülen Darülfünûn’dur.

³⁶⁶ CHF Programı, Beşinci Kısım, Mad. 2.

³⁶⁷ CHF Programı, Beşinci Kısım, Mad. 3-4.

³⁶⁸ CHF Programı, Beşinci Kısım, Mad. 5.

³⁶⁹ Nitekim Türk Dil Kurumu, **Türk Dili Tetkik Cemiyeti** adıyla 12 Temmuz 1932’de Atatürk’ün talimatıyla kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tdk.gov.tr>

³⁷⁰ 3 Mart 1924 günü Mecliste kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birliği bir sistem olarak benimsenmiş bulunmaktadır. Bu kanunla, mahalle mektepleri ve medreseler kapatılırken, Tanzimat okulları geliştirilmiş ve yabancı okullar Milli Eğitim Bakanlığının gözetimi ve denetimi altına verilmiştir. Yani Milli Eğitim Bakanlığı bütün eğitim ve öğretim işlerinin tek yetkili ve sorumlu mercii haline gelmiştir. Reşat Genç, **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 19.

Kanunun tam metni için bkz. **Tevhidi Tedrisat Kanunu**

Yayın: Resmi Gazete Yayın Tarihi ve Sayısı: 06/03/1340 – 63

Numarası: 430

“Spor kulüplerinin faaliyetlerinin desteklenmesi” de hem TpCF ve CHF tarafından önemle üzerinde durulacağı ifade edilen ilkelere dendir.³⁷¹

Sosyal İçerikli Kelime, Kavram Ve Kelime Grupları içerisinde değerlendireceğimiz “*Basın*” kavramı da TpCF tarafından “Eğitim Siyaseti” başlığı altında değerlendirilmiş ve “halkın medeniyetini ve yaşam kalitesini artıracak bir unsur” olarak kabul edilmiştir.³⁷²

Eğitim ile ilgili kelime, kavram ve kelime grupları ile ilgili yapılan karşılaştırmada, Eğitimin birliği kavramı, Dokuz Umde Beyannamesi ve TpCF Programı tarafından ifade edilmiştir. Ancak diğer iki metinde 1 Mart 1924 tarihi itibarıyla yürürlükte olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na muhalif herhangi madde bulunmadığından, tarafımızca tüm metinlerin bu konuda aynı kanaatte olduğu düşünülmektedir. Kısa bir metin olmasına rağmen, bu kadar önemli bir konuda herhangi bir maddenin SCF tarafından ifade edilmemesi ise ilginçtir.

D. Toplumsal ve Sosyal İçerikli Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi (Tablo 5)

Bu başlık altında toplam otuz bir kelime, kavram ve kelime grubu belirlenmiştir. Bunlardan sekiz tanesi toplam dokuz defa CHF Dokuz Umde Beyannamesinde, on dokuz tanesi toplam yirmi altı defa TpCF Programında ve yirmi bir tanesi ise toplam yirmi dokuz defa CHF Programında kullanılmıştır. SCF Programında bu başlık altında belirlenen kelime, kavram ve kelime grubundan hiç biri bulunmamaktadır.³⁷³

TpCF Programı “*Toplumsal Siyaset*” başlığı altında toplam dört madde ile³⁷⁴ CHF Programı ise “*Sosyal hayat ve genel sağlık*” başlığı altında toplam altı madde ile bu konudaki politikalarını belirtmiştir. SCF Programında bu konu ile ilgili herhangi bir ilke belirtilmediği için, bu başlık altındaki analiz diğer üç metin üzerinden yapılacaktır.

---

³⁷¹ TpCF Programı, Mad. 57, CHF Programı, Beşinci Kısım, Mad. 7.

³⁷² TpCF Programı, Mad. 58.

³⁷³ Bkz. Tablo 5.

³⁷⁴ TpCF Programı, Mad. 55–58.

“Halkın İhtiyacı / Yararı / Refahı”, “İhtiyar / Yaşlı”, “Sağlık”, “Toplumsal Düzen / Asayiş / Emniyet”, “Yetim / Kimsesiz Çocuk” kavramları her üç metinde kullanılan kavramlardır.

“Halkın İhtiyacı / Yararı / Refahı” kavramı, CHF Dokuz Umde Beyannamesinde, “asayiş ve güvenliğin bu esas ile sağlanacağını”³⁷⁵ ifade ederken kullanılmış, TpCF Programında, “Esaslar” başlığı altında “kanunların hazırlanmasında göz önünde bulundurulacak kavramlar”³⁷⁶ arasında ve “genel hürriyetlerin sınırlandırılmasını gerektirecek kavramlar”³⁷⁷ arasında, gösterilmiştir. CHF Programında ise “İç, adli, dış siyaset, memurlar, serbest meslek erbabı” ana alt başlığı altında, “Adliyede mahkemelerin teşkili kanununun hazırlanmasında ki esas”³⁷⁸ olarak ve “Devletçilik” ilkesini anlatırken, bu ilkenin amacı olarak “milletin refahı” kavramına değinilmiştir.³⁷⁹

Her üç metinde yine “İhtiyar / Yaşlı”, “Yetim / Kimsesiz Çocuk” kavramları ile ilgili güvenceler vermişlerdir. CHF, Dokuz Umde Beyannamesinde, “Yurt savunması ve milletin bağımsızlığı uğrunda harp malûlü kalan ordu mensuplarını ve vatandaşlar ile genellikle yaşlı ve dul ve yetimlerin ihtiyaçlarını, karşılamayı”³⁸⁰ taahhüt etmektedir. TpCF ise Programında “Toplumsal Siyaset” başlığı altında, “Çok çocuklu ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malûllere, muhtaç hastalara, kazazedelere yardım etmek, ucuz ev inşa etmek, muhtaçlara ücretsiz ilaç vermekle görevli olan dayanışma, fayda ve sigorta müesseselerinin gerek Devlet yardımı ile gerek şahsi teşebbüslerle gelişimine”³⁸¹ çalışılacağını ifade etmektedir. Ayrıca “Eğitim Siyaseti” başlığı altında da “Yetimlerin eğitilmelerinin ücretsiz sağlanacağını”, bir sonraki madde ile de “Yetimhanelere verilen önemi” belirtmektedir.³⁸² CHP, Programında da “Sosyal hayat ve genel sağlık” ana alt başlığı

³⁷⁵ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 3.

³⁷⁶ TpCF Programı, Mad. 3.

³⁷⁷ TpCF Programı, Mad. 4.

³⁷⁸ CHF Programı, Yedinci Kısım, Mad. 2.

³⁷⁹ CHF Programı, İkinci Kısım, Mad. 1-Ç.

³⁸⁰ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 7.

³⁸¹ TpCF Programı, Mad. 56.

³⁸² TpCF Programı, Mad. 53–54.

altında “Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve özürülülerin” milletin koruması altında olduğunu belirtmiştir.³⁸³

“Sağlık” kavramı ile ilgili olarak ise CHF, Dokuz Umde Beyannamesinde, “genel sağlık ve sosyal yardım müesseselerinin çoğaltılmasını”,³⁸⁴ hedef olarak belirlemiştir. TpCF ise “ferdin hayat ve sağlığının korunmasını en büyük gaye” olarak kabul etmiş³⁸⁵ ve “Sağlık hizmetlerinin Belediyeler, mahalli idareler ve hükümet arasında nasıl koordine edileceği” ile ilgili kanuni düzenlemeleri yapmayı taahhüt etmiştir.³⁸⁶ CHF da “Sosyal hayat ve genel sağlık” ana alt başlığı altında “Sağlık işleri” başlığıyla bu konuya verdikleri önemi açıkça ifade etmektedir.³⁸⁷ Bunun yanında aynı ana alt başlık altında “Çocuk sağlığı” başlığıyla bu konuya özel önem verdiğini göstermiş, “doğumevi ve kreş sayısını artırmayı” hedeflemiştir.³⁸⁸

“Toplumsal Düzen / Asayiş / Emniyet” konusu da her üç programda da özellikle belirtilen önemli konulardandır. CHF, Dokuz Umde Beyannamesinde, bizce, savaş sonrası yeni kurulan ve henüz devam eden siyasi boşluk dolayısıyla “emniyet ve asayişin korunmasını” en mühim vazife olarak belirtmektedir.³⁸⁹ TpCF ise “asayişin temini” kavramını ülkenin mali itibarını artırmanın ön şartı olarak görmektedir. İtibarın artmasını da yabancı sermaye girişinin ön koşulu olarak gören parti bu sayede önemli imar işlerinin yapılacağını ve ülkenin bu sayede kalkınacağını düşünmektedir.³⁹⁰ Günümüz ekonomisinde de artan teknoloji, iletişim ve para akışı vasıtasıyla, siyasi istikrarın ivme kaybettiği dönemlerde meydana gelen ekonomik krizler göz önüne alındığında, seçilen hedefin ne denli doğru ve gerçekçi olduğu ortaya çıkmaktadır. CHF ise programında “İç, adli, dış siyaset, memurlar, serbest meslek erbabı” ana alt bölümü altında, “Emniyet, milli düzen ve asayiş” başlığı ile “milli asayiş ve düzeni koruyan” hükümet otoritesini tesis etmek hedefi belirlenmiştir.³⁹¹

---

³⁸³ CHF Programı, Altıncı Kısım, Mad. 4.

³⁸⁴ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 5, Mad. 9.

³⁸⁵ TpCF Programı, Mad. 19.

³⁸⁶ TpCF Programı, Mad. 20.

³⁸⁷ CHF Programı, Altıncı Kısım, Mad. 5.

³⁸⁸ CHF Programı, Altıncı Kısım, Mad. 3.

³⁸⁹ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 3.

³⁹⁰ TpCF Programı, Mad. 40.

³⁹¹ CHF Programı, Yedinci Kısım, Mad. 1.

Üç metinde de kullanılan ortak kelime, kavram ve kelime grupları dışında, yalnızca TpCF ve CHF Programlarında kullanılan, sosyal devlet anlayışını yansıtan kavramlarda mevcuttur. “*Ailenin Korunması*” kavramı, bunların belki de en önemlisidir.³⁹² Bu kavram daha sonra, 1961 ve 1982 Anayasalarında anayasal güvenceye altına alınmıştır.³⁹³ “*Nüfusun Artırılması*” kavramı da bu iki metinde üzerinde önemle durulan konulardır.³⁹⁴ Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşından yeni çıkan bir ülke için nüfusun artırılması elbette önemliydi. O dönem itibariyle ekonominin insan gücüne dayalı olduğu düşünüldüğünde, kalkınmak için nüfusun artması şarttı.³⁹⁵

“*Spor Kulüplerinin Desteklenmesi*” ilkesi de her iki parti programında görülmektedir.³⁹⁶ Buna göre CHF, spor kulüplerini “milletin kuvvetli ve iradeli tutulması bakımından” son derece önemli kabul etmektedir.

“*Basın*” konusu ise yalnızca TpCF Programında değinilen önemli bir konudur. Metin, “basında, genel ahlakı bozacak yayınlara izin verilmeyeceğini” belirttikten sonra başka bir madde ile “Halkın medeniyetini ve yaşam kalitesini yükseltmek” hedefi için önem verilecek bir kavram olarak ifade edilmektedir.³⁹⁷

“*Halkın Sınıfsızlığı*” kavramı da yalnızca CHF Programında değerlendirilen, bizzat önemli kavramlardan olup “*Halkçılık*” kavramı ile birlikte düşünülebilecek bir kavramdır. “Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate ayrıcalık tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz”³⁹⁸ ifadesi ile Halkçılığı tanımlayan parti, ilke olarak halkı “toplumsal hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif çalışma alanlarına ayrılmış bir toplum” olarak düşündüğünü belirtmektedir.³⁹⁹ Hiç kimsenin, bir başkasına, yaptığı

---

³⁹² TpCF Programı, Mad.56.; CHF Programı, Altıncı Kısım, Mad. 1.

³⁹³ 1961 Anayasası, Mad. 35.; 1982 Anayasası, Mad.41. Anayasa metinleri için bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/>

³⁹⁴ TpCF Programı, Mad. 19.; CHF Programı, Altıncı Kısım, Mad. 2.

³⁹⁵ 20 Ekim 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu yalnızca 13.648.270 tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.belgenet.com/arsiv/nufus.html>

³⁹⁶ TpCF Programı, Mad. 57.; CHF Programı, Beşinci Kısım, Mad. 7.

³⁹⁷ TpCF Programı, Mad. 27–58.

³⁹⁸ CHF Programı, İkinci Kısım, Mad. 1-C.

³⁹⁹ CHF Programı, İkinci Kısım, Mad. 2.

işten dolayı bir üstünlüğü yoktur. Toplumsal iş bölümü, toplumun geleceği için mecburidir.

Toplumsal ve Sosyal içerikli kelime, kavram ve kelime grupları ile ilgili yapılan karşılaştırmada da, SCF, programında herhangi bir ilke veya hedef belirtmemiştir. Diğer üç metin ise, kamu yararı, asayiş ve diğer sosyal içerikli konularda birbirine benzer ilke ve hedefler içermektedir.

E. Devlet İdaresi ve Siyasi İçerikli Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi (Tablo 6)

Bu başlık altında toplam otuz kelime, kavram ve kelime grubu belirlenmiştir. Bunlardan on iki tanesi toplam otuz bir defa CHF Dokuz Umde Beyannamesinde, yirmi tanesi toplam otuz yedi defa TpCF Programında, on üç tanesi on beş defa SCF Programında ve on dokuz tanesi ise toplam elli üç defa CHF Programında kullanılmıştır. Bu kelime, kavram ve kelime gruplarından “*Bürokrasinin Azaltılması (Devlet İdaresinin / Hükümet Dairelerindeki İşlerin Sadeleştirilmesi)*”, “*Devlet*”, “*Devletçilik*”, “*Hükümet*”, “*Millet / Halk / Milletın Egemenliği*” “*Cumhuriyetçilik*” kavramları, her dört program metninde de kullanılmıştır.

“*Millet / Halk / Milletın Egemenliği*” ile “*Cumhuriyetçilik*” kavramları kuşkusuz bu kavramlar içinde en önemli olanlarıdır. Dokuz Umde Beyannamesinin yayınlandığı dönemde yürürlükte olan 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile diğer üç Parti Programının yayınlandığı tarihte yürürlükte olan 1924 Anayasa’sının bu konu ile ilgili açık hükümlere sahip olduğu göz önüne alındığında,⁴⁰⁰ Anayasa’da açık bir şekilde mevcut olan anayasal bir ilkenin, anayasada kullanıldığı şekliyle parti programlarında bulunması manidardır. Saltanatın 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılması⁴⁰¹ ve Cumhuriyetin ilanı ile resmen yıkılan altı yüz yıllık Osmanlı geleneği üzerinde yeni bir ulus kurulmaktadır. A-RMHG, siyasal kurumları henüz tümüyle oluşturulmamış olan yeni Cumhuriyetin kurucusu ve dolayısıyla da koruyucusu olarak, kurulan yeni Devlet şeklinin temel ilkesi olan bu anayasal ilkeyi

⁴⁰⁰ “ Hakimiyet bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.” **1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu**, Mad. 1.; “Egemenlik kayıtsız şartsız Milletindir.” **1924 Anayasası**, Mad. 3.; Anayasa metinleri için bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/>

⁴⁰¹ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 4. B., Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s. 33.

Dokuz Umde Beyannamesine dâhil etmiştir. TpCF için ise durumun hassasiyeti, CHF içindeki muhalefetlerini yeni parti kurarak tam da bu sırada göstermiş olmalarından gelmektedir. Partilerine yapılan eleştiriler, Osmanlıcı ve muhafazakâr eğilimde oldukları yönündedir. Gerçekte saltanatımı istemektedirler, yoksa onlarda cumhuriyeti benimsemişler midir? TpCF’ni kapatmaya kadar götüren bu şüphe dolayısıyla TpCF’nin, program metnine bu ilkeyi dâhil etmesi, bizce, Dokuz Umdede bu ilkenin bulunması kadar doğaldır. Sonuçta CHF’na muhalif olarak kurulan TpCF, Cumhuriyeti kuran partiye muhalefetinin, mevcut rejimin devamını engellemeyeceğinin güvencesini, bu anayasal ilkeyi parti programına dâhil ederek vermek istemiştir. SCF ise zaten güdümlü bir muhalefet partisi olarak kurulmuştu ve Cumhuriyetçilik olarak ifade ettiği bu ilkeyle ilgili olarak herhangi bir farklı düşünceye sahip değildi. Sonuç olarak kavram dört metinde de kendine yer bulmuştur.⁴⁰² CHF ise iki çok partili yaşama geçiş denemesinin başarısızlığının ardından, Tek Adam, Tek Parti diktatörlüğü peşinde olmadığını, muhaliflerine bizce bu anayasal hükmü, parti programında, Fırkanın ana vasıflarından biri olarak ifade ederek göstermiştir.

Ekonomi ile ilgili kelime, kavram ve kelime grupları başlığı altında ayrıntılı bir şekilde incelenen “*Devletçilik*” ilkesi de tüm parti programlarında ilke olarak kabul edilen önemli kavramlardan biridir. Ancak kavram sadece CHF Programında bu kelime ile ifade edilmektedir. Diğer üç metinde de açıkça ifade edilen kavram, ülkenin kalkınması için gerekli görülmüştür.⁴⁰³

“*Bürokrasinin Azaltılması (Devlet İdaresinin / Hükümet Dairelerindeki İşlerin Sadeleştirilmesi)*” kavramı ile ilgili olarak CHF, Dokuz Umde Beyannamesinde, “Halk işlerinin azamî süratle sonuçlanması” için, güçlü, düzgün bir memuriyet sisteminin kurulmasını ve devlet dairelerinin sürekli denetimini gerekli görmektedir.⁴⁰⁴ TpCF da “Devlet idaresi düzenlenecek, bütün işlemler sadeleştirilecektir” maddesi ile bu sorunun düzeltileceğini açık bir şekilde ifade

---

⁴⁰² CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 1-2., TpCF Programı, Mad. 1., SCF Programı, Mad. 1., CHF Programı, Birinci Kısım, Mad. 3. ve İkinci Kısım, Mad. 1-A.

⁴⁰³ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 9., TpCF Programı, Mad. 38., SCF Programı, Mad. 5., CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 1-Ç.

⁴⁰⁴ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 8.

etmiştir.⁴⁰⁵ Bir diğer madde ile de “Devlet teşkilâtında, özellikle iktisadi durum dikkate alınmak üzere, bir inceleme yapılarak, Devlet idaresinin dağılımının ıslah ve tanzimi” öngörülmektedir.⁴⁰⁶ SCF ise halkın hükümet dairelerindeki işlerinin süratle ve kolaylıkla gördürüleceğini taahhüt etmiş, Rüşvet ve suiistimallerle mücadele edileceğini belirtmiştir.⁴⁰⁷ CHF da programında “Ekonomi” ana alt başlığı altında “*Devlet işlerinde milli ekonomi*” başlığı ile bu konuya değinmiş ve devlet işlerinin karlı ve faydalı olmasını, bu içinden eskiden kalmış kuralların değiştirilmesini hedef göstermiştir.⁴⁰⁸

“*Devlet*” ve “*Hükümet*” kelimeleri de tüm metinlerde en çok kullanılan kelime olarak göze çarpmaktadır.⁴⁰⁹ Bu da tüm metinler açısından, bu siyasi kavramları, henüz Cumhuriyet ve demokrasi kültürü bakımından gelişmekte olan bir ülkede, kurumsallaştırma çabasının ifadesi gibidir.

“*Tek Dereceli Seçim Usulü*” ilkesi de üç partinin programlarında ilke olarak belirlenen siyasi kavramlardan önemli bir tanesidir.⁴¹⁰ Ancak bu ilke 1946 yılı genel seçimlerine kadar uygulanamamış,⁴¹¹ seçimler iki dereceli seçim usulüne göre gerçekleştirilmiştir.⁴¹² İktidar partisi ve liderinin, parti içi muhalefeti kontrol altında tutmasına olanak veren bu sistem, devam eden ulus kurma çabalarının ivmesinin kaybedilmemesi adına, daha demokratik olan Tek Dereceli Seçim Usulüne uzun yıllar tercih edilmiştir.

---

⁴⁰⁵ TpCF Programı, Mad. 22.

⁴⁰⁶ TpCF Programı, Mad. 17.

⁴⁰⁷ SCF Programı, Mad. 8.

⁴⁰⁸ CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 13.

⁴⁰⁹ Bkz. Tablo 6.

⁴¹⁰ TpCF Programı, Mad. 8., SCF Programı, Mad. 11., CHF Programı, Birinci Kısım, Mad. 4.

⁴¹¹ Erol, Tuncer, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler**, TESAV, Ankara, 2003.

⁴¹² İki dereceli seçim sisteminde birinci seçmenler ikinci seçmenleri, ikinci seçmenler de milletvekillerini seçerler. İki dereceli seçim sistemi, genel oya duyulan güvensizliği yansıtır. Genellikle halkın doğrudan milletvekili seçmesi için yeterli “olgunluğa” ulaşmadığı, dolayısıyla karar verirken hata yapabileceği düşünülür. Bu nedenle, önce genel oyla ikincil seçmenler seçilir. Ardından sayıları sınırlı ikinci seçmenler de milletvekillerini seçerler. Bu sistemin Türkiye’deki savunucuları birinci seçmenlerin milletvekillerini tanımadıkları için doğru tercih yapamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle birinci seçmenler, kendi çevrelerinde bildikleri, az çok tanıdıkları ikinci seçmenleri ve ikinci seçmenlerin de milletvekillerini seçmelerinin daha isabetli olacağını ileri sürmüşlerdir. Açıkça iki dereceli seçimleri, eğitim seviyesi düşük toplumların layık olduğu seçim sistemi olarak ifade etmişlerdir. Türkiye’de Tek-parti Dönemi boyunca tek dereceli seçim sistemine sıcak bakılmadığı görülür.

5 Aralık 1934 Anayasa değişikliği ile gerçekleşen⁴¹³ “*Türk Kadınının Siyasi Hakları*” ile ilgili olarak program metinlerine baktığımızda sadece iki metnin bu konu üzerinde durduğu görülür. SCF, siyasi hukukun Türk kadınına da kapsamını taahhüt ederken, CHF ise “Kadınların milletvekili seçimi” başlığı altında, siyasi haklar noktasında cinsiyet farkı gözetmeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹⁴

TpCF Programında, Cumhurbaşkanının milletvekilliğinin düşeceğine dair madde de oldukça önemlidir. Bu konu zaten o dönemde basın ve muhalefet tarafından en çok eleştirilen konulardandır.⁴¹⁵ Yine TpCF, devlet memurlarıyla askerlerin siyasi bir partiye üye olamamaları gibi önemli bir ilke daha belirlemiştir. CHF’na karşı her muhalif düşüncenin, devlet düşmanlığı sayıldığı düşünüldüğünde, yapılmaya çalışılan şey aslında, bugün de geçerli bir ilke olan, siyaset ile bürokrasiyi birbirinden ayırma çabasıdır.⁴¹⁶

“*Laiklik*” kavramı da yine SCF ve CHF Programlarında kullanılan bir kavramdır.⁴¹⁷ Bu konu ile ilgili olarak aslında öncelikle Laikleşme sürecine bakmak gerekir. 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin ve Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasından sonra 10 Nisan 1928 gün ve 1222 sayılı kanun ile “*Türkiye Devletinin dini, dinî İslâm’dır*” maddesi ve Cumhurbaşkanı ve Milletvekilleri yeminlerinde ki dinsel öğeler anayasadan çıkarılmıştır. Laiklik ilkesinin anayasaya girmesi ise ancak 5 Şubat 1937 gün ve 3115 sayılı kanunla gerçekleşmiştir.⁴¹⁸ Dolayısıyla HF Dokuz Umde Beyannamesi ve TpCF Programları yayınlandığı sırada laiklik ilkesini kabul etmek anayasal olarak mümkün değildir.

CHF, 1931 Programında “*Kuvvetler Birliği*” prensibini benimsediğini beyan ederek, bizce güçlü bir Tek Parti İktidarı olarak, kurtuluştan itibaren hızlı bir şekilde devam eden çağdaşlaşma hareketlerinde elde edilen başarıların sağlanmasındaki ilkeyi ifade etmiştir.⁴¹⁹

---

⁴¹³ Bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/>, <http://www.kssgm.gov.tr/esitlik.html>

⁴¹⁴ SCF Programı, Mad. 11., CHF Programı, Üçüncü Kısım, Mad. 4.

⁴¹⁵ TpCF Programı, Mad. 12.

⁴¹⁶ TpCF Programı, Mad. 13.

⁴¹⁷ SCF Programı, Mad. 1., CHF Programı, İkinci Kısım, Mad. 1-D.

⁴¹⁸ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi**, 2005, s. 228.

⁴¹⁹ CHF Programı, Birinci Kısım, Mad. 3.

“Saltanatın Kaldırılması” ve “Hilafet” kavramları ise yalnızca CHF Dokuz Umde Beyannamesinde geçen kavramlardır. Bizce bunun sebebi de yine tarihsel süreç içinde yatmaktadır. Dokuz Umde Beyannamesi 08 Nisan1923’te yayınlandığında, Saltanat yeni kaldırılmış (1 Kasım1922), Hilafet ise devam etmekteydi. Yaklaşık altı aydır devam eden bu siyasi rejim boşluğu muhalefet içinde halifeliği, saltanatla eş tutanların belirmesine sebep olmuştu.⁴²⁰ Bu tarihsel sürecin bir sonucu olarak ta CHF, Dokuz Umde Beyannamesinde, üzerinde tartışmalar devam eden, muhalefet içinde kabul görmeyen Saltanatın kaldırılması kararının, “değişmez düstur” olduğunu belirtme gereği duymuş, henüz mevcut olan hilafet makamının varlığını da TBMM’ne dayandırmıştır.⁴²¹

Yine tarihsel sürecin bir ürünü olarak, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması henüz imzalanmadığından dolayı CHF, Dokuz Umde Beyannamesinin sonuna “Barış Hakkında Görüşlerimiz” başlığı altında “Milli, iktisadî, idarî bağımsızlığımızı kesinlikle temin etmek şartıyla” barışın sağlanacağını hedeflediklerini ifade etmiştir.⁴²²

Devlet idaresi ve siyasi içerikli kelime, kavram ve kelime grupları ile ilgili yapılan karşılaştırmada, halk egemenliği ve cumhuriyetçilik kavramları ile TpCF ve SCF programlarında bulunmayan TBMM kavramının defalarca ifade edilmesi, CHF’nin dönem itibariyle mevcut muhalif düşüncelere karşı Meclisin kurucusu sıfatıyla aldığı sorumluluğu ve bu konudaki kararlılığını göstermektedir. Her üç parti de programlarında mevcut iki dereceli seçim sistemini değiştirme konusunda hemfikirdirler.

F. Askeri Kelime, Kavram ve Kelime Gruplarının Karşılaştırmalı Analizi (Tablo 7)

Bu başlık altında toplam sekiz kelime, kavram ve kelime grubu belirlenmiştir. Bunlardan beş tanesi toplam beş defa CHF Dokuz Umde Beyannamesinde, yalnızca bir tanesi toplam yine bir defa TpCF Programında ve beş tanesi ise toplam altı defa

⁴²⁰ Bu konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Atatürk, Nutkunda “Saltanatın kaldırılmasından sonra kimilerinin halifeliği, saltanat konumuna getirebilmek için çalışmaya başladıklarını” belirtmektedir. Bkz. Atatürk, **Nutuk**, C. 2, s. 931.

⁴²¹ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 2.

⁴²² Bkz. CHF Dokuz Umde Beyannamesi

CHF Programında kullanılmıştır. SCF, programında, bu başlık altında değerlendirilebilecek herhangi bir ilkeye yer vermemiştir.

CHF, Dokuz Umde Beyannamesinde, uzun yıllardır süren savaşların sona ermesi ile uzun yıllar cepheden cepheye koşan vatandaşların sıkıntılarını hafifletmek ve bizce vatandaşları savaş sonrası ülkeyi kalkındırmak için istihdam etmek düşüncesi ile “askerlik süresini kısaltmayı” taahhüt etmiştir.⁴²³ Parti ayrıca, harp malûlü kalan ordu mensupları ve vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirlerin alınacağını belirterek, bizce uzun savaş yıllarının yaralarını sarmayı hedeflemiştir.⁴²⁴

TpCF ise programında bu başlık altında değerlendirilen tek madde ile harp malulü askerlerin terfi ve korunması için gerekli kanunların çıkarılacağını, kurulacak olan Malûller Yurdu ile kendilerini idare edemeyecek halde olanların korunmasını ve emekli maaşlarının seri bir şekilde bağlanmasını taahhüt etmiştir.⁴²⁵

CHF 1931 Programı ile askerliğin bütün vatandaşlara istisnasız tatbiki esasını, Türk ordusunun her türlü siyasi düşünce ve tesirin üstünde olduğunu, ordunun modernizasyonunu hedeflediklerini belirtmiştir. Ayrıca ordunun milli ülküyü, milli varlığı ve inkılâbı kolladığını, bu yönü ile mensuplarına daima hürmet duyulacağını da ifade etmiştir.⁴²⁶

Askerlik ile ilgili kelime, kavram ve kelime grupları ile ilgili yapılan karşılaştırmada da birbirine muhalif herhangi bir ifade yoktur. SCF bu konuda da herhangi bir maddeyi programına dâhil etmemiştir.

---

⁴²³ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 6.

⁴²⁴ CHF Dokuz Umde Beyannamesi, Umde 7.

⁴²⁵ TpCF Programı, Mad. 21.

⁴²⁶ CHF Programı, Sekizinci Kısım, Mad. 1–2.

SONUÇ

Atatürk döneminde Meclis'te temsil edilen üç partinin parti programı ve HF'nın program niteliğindeki Dokuz Umde Beyannamesi arasında yapılan karşılaştırmalı analiz, Cumhuriyet ilk yıllarındaki muhalefet hareketlerine Parti Programları açısından bakılarak somut birtakım verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu analiz yapılırken, partilerin ve liderlerinin söylemleri, faaliyetleri ve diğer yazılı resmi metinleri analiz dışında tutulmuş, yalnızca program metinleri değerlendirilmiştir.

Gerçek bir program niteliğinde olmayan Dokuz Umde Beyannamesi, büyük bir kısmı 1923 İzmir İktisat Kongresi kararlarına dayanan daha çok genel ilkeler içeren, yeni bir devlet, yeni bir ulus inşası hedefi ile yazıldığı açıkça görülen bir beyanname'dir. Metin ekonomik açıdan kendi kaynaklarına dayanma politikasını benimsenmiştir. Ülkeyi kurtaran ve iktidarda olan parti olarak, yeni devletin temellerinin sağlamlaştırılması ve çağdaşlaşma yolunda yapılacak faaliyetlerin biran evvel tamamlanması kaygısı ile merkezîyetçi bir zihniyetle yazıldığı ve Kuvvetler Birliği ilkesinin benimsendiği görülmektedir. Beyanname HF'nın, muhalif tüm düşünceleri, ülkenin iç ve dış tehditlere karşı kurtuluşunu henüz kazanmış olmasından da kaynaklanan bir hassasiyetle, gerici, saltanatçı, yapılan ve yapılacak olan inkılaplara engel olarak gördüğünün ipuçlarını vermektedir.

TpCF Programı, Dokuz Umde Beyannamesine oranla çok daha uzun ve şekil olarak genel ilkelerin yer aldığı esaslar bölümünü takip eden içişleri, ekonomi, eğitim, maliye, toplumsal ilkeler bölümlerinin izlediği gerçek bir siyasi programdır. Mete Tunçay'ın da ifade ettiği gibi gerek siyasal, gerekse ekonomik açıdan liberal demokrasiyi savunmaktadır.⁴²⁷ O dönem partiye yöneltilen eleştirilerin aksine metinde, saltanatın yeniden kurulması, cumhuriyet karşıtlığı ve kapatılmasına gerekçe gösterilen madde de dâhil olmak üzere irtica yanlılarını cesaretlendirdiği, harekete geçirdiği ile ilgili herhangi bir emare bulunmamaktadır. Program mevcut sisteme göre daha az merkezîyetçi bir yapıyı öngörmekte, ilke olarak, kuvvetler

---

⁴²⁷ Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 2005, s. 108.

ayrılığını benimsemekte, siyaseti bürokrasiden ayırmaya çalışmaktadır. Kısaca Devletin güçlenmemesini savunan bir çizgidedir.

SCF Programı ise yalnızca on bir maddeden oluşan oldukça kısa metindir. Eğitim, toplumsal ve sosyal içerikli kavramlar ile yurt savunması gibi çok önemli konularda hiçbir taahhüt ve hedef belirtmemektedir. Ekonomik alanda özel girişimi esas alan, devlet müdahalelerini gerektiğinde kabul eden program, liberal bir çizgidedir. 1927 yılında CHF tarafından belirlenen, fırkanın dört temel ilkesinden üçü olan Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Milliyetçilik kavramları, anayasaya girmeden önce program metninde ifade edilmiştir. Dönemin genel eleştirilerinde görüldüğü gibi program, yetersiz, dönem itibariyle beklentileri karşılamaktan ve net bir anlayışı ifadeden uzaktır.

CHF 1931 programı ise, karşılaştırılan metinler içinde, bir siyasi parti programı olarak en yeterli olanıdır. İktidarda ve mecliste temsil edilen tek parti olma rahatlığı ve kararlılığı 1931 yılı programında, rahatlıkla görülmektedir. Bu gün de parti ilkeleri olarak geçerliliğini korumakta olan altı ok, ilk defa bu metinle ifade edilmiştir. Milli nitelikli kavramların bolca kullanıldığı metin, kurtuluşun mimarlarının, geçen süre zarfında çağdaşlaşma ve devletin kurumlarının oluşturulması konularında ulaşılan noktayı yeterli görülmediği ve ulus kurma faaliyetinin devam ettiğine inandıklarının göstergesidir. Ekonomi alanında Devletçilik kavramı ifade edilirken, liberal bir anlayışla özel teşebbüsün önceliği belirtilmiş ancak 1929 yılı Dünya Ekonomik Buhramı ve ülkedeki özel teşebbüsün yetersiz kaldığı görülerek, devletin de hızlı kalkınmayı tesis için devreye girmesi gerekliliği kabul edilmiştir.

Program metinleri ile yapılan bu analizler sonucunda, Atatürk döneminde mecliste temsil edilen muhalefet hareketlerinin siyasi kimlikleriyle ilgili olarak ise şunları söyleyebiliriz;

1. TpCF Muhalefeti

TpCF, değişimlere karşı bir tepkinin ürünüdür.⁴²⁸ Ulusal bağımsızlık hedefi etrafında oluşan milliyetçi hareketin amacına ulaşması sonrası başlayan, hızlı ve köklü

---

⁴²⁸ Yeşil, a.g.e., s. 15.

reformlar nedeniyle oluşan doğal bir muhalefettir. Frey'in de belirttiği gibi, "bağımsızlık sonrası muhafazakârları"dır.⁴²⁹ Bu açıdan bakıldığında bizce, TpCF'na yöneltilen eleştirilerden olan, parti kurucusu olan milli mücadele önderlerinin, Mustafa Kemal tarafından, siyaset alanında dışlanmış olmalarının, dolayısıyla "Tek Adam" hâkimiyetinin tek sebep olmasa da, bu muhalif hareketin başlamış olmasında etkili olduğu iddiası önemlidir.

Partinin saltanat yanlısı olduğu ile ilgili iddialarda, program metnine bakıldığında dayanağı olmayan bir iddiadır. Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğu daha ilk madde ile açık bir şekilde kabul edilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak yapılan bazı eleştirilerin dayanaklarından olan, parti programlarının Dokuz Umde Beyannamesi ile özdeş olduğu, dolayısıyla muhalif hareketin gerçek düşüncelerinin program metninde yer almadığı görüşü de bizce zorlama bir eleştiridir. Çünkü Parti Programı, merkeziyetçi yapıyı azaltmak ve kuvvetler ayrılığı gibi, önemli muhalif fikirler içermektedir.

Partinin kapatılma gerekçesi olarak gösterilen, irtica faaliyetlerini cesaretlendirdiği, desteklediği ile ilgili olarak ta, gerekçede adı geçen altıncı madde dâhil olmak üzere herhangi bir emare program metninde mevcut değildir. Kapatılma gerekçesinde *Hıyanet-i Vataniye* kanununa aykırılığı ifade edilen "fırka dini inançlara saygılıdır" ifadesi de bizce, bu gün bile ülkemizde genel kabul gören bir tanımlama yapılamayan laikliğe aykırı olarak kabul edilecek nitelikte değildir. Hatta içerdiği çoğul tanımlama ile parti liderlerinden Rauf Orbay'ın da ifade ettiği gibi, bilhassa laikliğin bir ifadesidir.

Tüm bu analiz çalışmasından yola çıkarak TpCF'nın, rejim değil ancak tek parti ve hatta oluşmaya başlayan Tek Adam yönetimine karşı farklı fikir ve politikalar üreten bir muhalefet olduğu ve Merkeziyetçi zihniyet tarafından çeşitli düşünceler ile sonlandırılması gereken bir hareket olarak algılanarak kapatıldığı tarafımızca düşünülmektedir.

---

⁴²⁹ Frey, **a.g.e.**, s. 327.

2. SCF Muhalefeti

SCF, kısa ve yetersiz içerikteki ve CHF'nin 1927 Kongresinde aldığı kararlardan etkilendiği belli olan program metni ile parti hakkında yazılmış hemen tüm kaynaklarda ifade edilen güdümlü muhalefet iddialarını doğrulamaktadır. Hatta metnin daha sonra hazırlanan CHF 1931 yılı Programına muhalif hiçbir madde içermiyor olması da, güdümlü muhalefet iddiaları bakımından gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. Bu açıdan bakıldığında tam emin olmamakla birlikte, Ahmet Ağaoğlu'nun belirttiği, fırkaya adının Gazi tarafından verildiği şüphesinin gerçekliği de hiçte uzak bir ihtimal değildir.⁴³⁰ Muhalif hiçbir madde içermeyen bir programa sahip bir partinin, ne kadar muhalif olabileceği, ya da ne kadar muhalif bir ideoloji sahibi olduğu, kuşkusuz ortadadır.

Ancak bu noktada sorulması ve üzerinde ciddi bir araştırma yapılması gereken soru bizce, mecburiyet noktasında gerekliliğine inanılan ve Tek Parti iktidarı tarafından desteklenen bu çok partili siyaset girişiminin, doksan dokuz gün gibi kısa sayılacak sürede sonlanmış olmasına rağmen, uzun yıllar neden tekrar denenmediğidir.

---

⁴³⁰ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu yay., İstanbul, t.y., s.29. Hatta yazar, bu adın Gazi'ye Receb Bey (Peker) tarafından telkin edildiğini duyduğunu, kendisinin liberal düşüncelerinden dolayı, partiye alınmasının da bu kişi tarafından tavsiye edilmiş olabileceğini belirtir: *A.g.e.*, s.29.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar

Hatıra ve Derlemeler

- Ağaoğlu, Ahmet; **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906–1938)** Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997,
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s 389.
- Cebesoy, Ali Fuat; **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957.
- Cebesoy, Ali Fuat; **Bilinmeyen Hatıralar**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001.
- Grew, John; **İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları : Atatürk ve İnönü**, Çeviren: Muzaffer Aşkın, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2000.
- Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968.
- Karabekir, Kazım; **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Okyar, Ali Fethi; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi**, İstanbul, 1987.
- Orbay, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Us, Asım; **Gördüklerim, Duyduklarım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine ait Hatıralar ve Tetkikler**, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1964.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Akın, Rıdvan; **TBMM Devleti (1920–1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Akşin, Sina; **Siyasal Tarih (1908–1923)**, Türkiye Tarihi IV, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

- Akşin, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırılgaç Yayınları, Ankara, 2004.
- Alpkaya, Faruk; **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Armaoğlu, Fahir; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.
- Avcıoğlu, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni: Dün - Bugün -Yarın**, Cilt I, 11. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, 1923–1927, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1979.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, 9. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Aziz, Aysel; **Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim**, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2003.
- Başgil, Ali Fuat; **Esas Teşkilat Hukuku Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, Cilt I, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Batum, Süheyl-Yüzbaşıoğlu, Nemci; **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, 2. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 1997.
- Belen, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Bila, Hikmet; **CHP (1919–1999)**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- Bilgin, Nuri; **İçerik Analizi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 109, İzmir, 2000.
- Burçak, Rıfık Salim; **İnönü ve Demokrasi**, Ankara?, 1950.
- Çam, Esat; **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayıncılık, Geliştirilmiş 6. Basım, İstanbul, 1999.
- Çavdar, Tevfik; **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Çavdar, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.
- Çöker, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi TBMM I.Dönem I. Cilt**, TBMM. Yayınları, Ankara, 1994.

- Demirel, Ahmet; **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Dumont, Paul; **Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev**, Çeviren: Server Tanilli, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 1997.
- Duverger, Maurice; **Siyasi Partiler**, (Çeviren: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Duverger, Maurice; **Sosyal Bilimlere Giriş**, Çeviren: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973
- Ekinci, Necdet; **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1. Basım, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.
- Ermence, Cem; **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Eroğlu, Hamza; **Türk İnkılap Tarihi**, 1. Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.
- Frey, Frederic W. **The Turkish Political Elite**, Massachusetts: M.I.T. Press, Cambridge, 1965.
- Genç, Reşat; **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Goloğlu, Mahmut; **Devrimler ve Tepkiler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1972.
- Gökçe, Orhan; **İçerik Analizi**, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Gönlübol, Mehmet- Sarar, Cem; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1990.
- Güneş, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünce Yapısı (1920–1923)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1985.
- Gül, Muhittin; **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara, 1995.
- Hacıhasanoğlu, Muzaffer; **“Laik Atatürk,” Atatürk Bakıyor Bize**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981.
- İnan, Afet; **Türkiye İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- İpekçi, Abdi; **İnönü, Atatürk'ü Anlatıyor**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Jaeschke, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çeviren: Cemal Köprülü), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1991.

- Kabasakal, Mehmet; **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908–1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Kandemir, Feridun; **Milli Mücadeleye Başlarken M. Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964.
- Kandemir, Feridun; **Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.
- Kandemir, Feridun; **Siyasi Dargınlıklar**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.
- Kapani, Münici; **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- Karatepe, Şükrü; **Tek Parti Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Kili, Suna; **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Koçak, Mustafa; **Siyasi Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2002.
- Linz, Juan; **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çeviren: Ergun Özbudun), Siyasal İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984.
- Mardin, Şerif; **Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2**, Derleyen: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, 4. Baskı, İstanbul, 1997.
- Mazıcı, Nurşen; **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet 1919–1926**, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Mumcu, Ahmet; **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1996.
- Neuman, Sigmund; **Modern Political Parties**, Chicago, 1958.
- Okyar, Osman – Seyitdanlıoğlu, Mehmet; **Fethi Okyar’ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.
- Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- Oran, Baskın; **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- Öz, Esat; **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923–1945)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- Özbudun, Ergun; **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

- Özbudun, Ergun; **Siyasal Partiler**, 3. B., Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.
- Özbudun, Ergun; **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Özgül, Cemil; **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- Öztürk, Kazım; **Türk Parlamento Tarihi TBMM 3.Dönem I.Cilt**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- Payaslıoğlu, Arif; **Siyasi Partiler**, İstiklal Matbaacılık, Ankara, 1952.
- Sartori, Giovanni; **Parties and Party Systems**, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
- Sencer, Muzaffer - Irmak, Yakut; **Toplumbilimlerinde Yöntem**, Say Yayınları, İstanbul, 1984.
- Sencer, Muzaffer; **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971.
- Sezen, Saim; **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994.
- Sezen, Saim; **Seçim ve Demokrasi**, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Soysal, Mümtaz; **Dış Politika ve Parlamento**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.
- Şapolyo, Enver Behnan; **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944.
- Tanör, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Tanör, Bülent; **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tavşancıl, Ezel-Aslan, A.Esra; **Sözel Yazılı Diğer Materyaller İçin, İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri**, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- TBMM 2. İntihap Devresi 2. İçtima Yılı Zabıt Ceridesi**, C. XV, Ankara, TBMM Matbaası, 1976.
- Temo, İbrahim; **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
- Teziç, Erdoğan; **Anayasa Hukuku: Genel Esaslar**, 2. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1991.

- Teziç, Erdoğan; **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- Tökin, Füzûzan Hüsrev; **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul?, t.y., 1965?
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, 2. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tuncer, Erol; **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler**, TESAV, Ankara, 2003.
- Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923–1938)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Türköne, Mümtaz'er; **Siyaset**, Lotus Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2002.
- Uyar, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yeşil, Ahmet; **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Yetkin, Çetin; **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- Zürcher, Erik Jan; **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924–1925**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

B. Makaleler

- Abadan, Yavuz; **“Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIV, Sayı (1–4), 1957, s. 37.

AKTAN, Okan H.; **Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1998.

Altıparmak, Aytekin; **Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13, 2002.

Çavdar, Tefik; **"Serbest Fırka", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, s. 2052–2059.

C. Tezler

Akın, Fehmi; Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, **Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946–1947)**

Ç. İnternet Siteleri

<http://www.anayasa.gen.tr/>

<http://www.belgenet.com/>

<http://www.chp.org.tr/>

<http://www.kssgm.gov.tr/>

<http://www.tcdd.gov.tr/>

<http://www.tdk.gov.tr>

D. Sözlükler

Mükemmel Osmanlı Lûgati, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Develioğlu, Ferit; **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.

Özön, Mustafa Nihat; **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987.

1. Dokuz Umde Beyannamesi

8 Nisan 339

Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlal felâketinden kurtarmak için milletin aldığı salâhiyet-i mutlaka ile içtimâ eden (Türkiye Büyük Millet Meclisi) hakimiyet-i milliye esasatına müsteniden bir halk devleti ile hükümeti teşkil etti.

Deruhte ettiği vezaif-i milliye'nin kısm-ı mühimmini üç senelik mütemadi mesâisile ifa eylemiş olan Meclis 1 Nisan 1339 tarihinde teccid-i intihabata müttefikân karar verdi.

Önümüzdeki devrede inşallah takrir-i müsâlemet müyesser olacağından iktisadî tekemmülâtını temin, her nevi teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk ve milleti refaha nail etmek gaye olacaktır.

Yeni devre-i mesâide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dairesinde siyasî teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir.

Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir.

Mezkûr Fırkanın, halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişafat-ı maddiye ve maneviye esasatına müpteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arzedilecektir.

Buna intizaren Grupumuz aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar vermiştir.

Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacı ve bir çok erbab-ı ihtisasın mütalâatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak in'ikat eden iktisat kongresi mesâisi dahi nazar-ı dikkate alınarak tesbit edilmiştir.

Umde 1

Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletın hakiki ve yegane mümessili (Türkiye Büyük Millet Meclisi) dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderat-ı milliyeye hâkim olamaz.

Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâta, idarenin alelûmum teferruatında, terbiye-i umumiye ve iktisat hususunda hâkimiyet-i milliyeye esasatı dahilinde hareket olunacaktır. İcra Vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu vilâyatın mahallî umurda manevi şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kâfil olan şûralar kanunu, vilayetlerin iktisadî ve içtimaî münasebetleri itibarile birleştirilerek müfettiş-i umumîlik teşkili kanunu, nevahi kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2

Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hâkimiyet ve hükümranının gayr-i kabîl-i terk ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin müttefikan verdiği karar layetegayyer düsturdur.

İstinadgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı hilâfet, beynelislâm bir makam-ı muallâdır.

Umde 3

Memlekette emniyet ve asayişin kat'iyetle muhafazası en mühim vazifedir. Bu gaye milletın arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

Umde 4

Mahkemelerimizin bilhassa seri bir surette tevzi-i adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyat-i kanuniyemiz ihtiyacat-ı milliyeye, ilm-i hukun telakkiyatına göre yeni baştan ıslah ve ikmal olunacaktır.

Umde 5

1. Aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nukat esaslı bir surette ıslah edilecektir.

2. Tütün ziraat ve ticaretini milletin azamî nef'ine göre temin edici tedbir alınacaktır.

3. Müessesat-ı maliye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbab-ı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.

4. Ziraat Bankası'nın sermayesi tezyit olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.

5. Memleketimiz çiftçilerine ziraat makineleri vâsi mikyasta ithal olunacak ve çiftçilerimizin âlât ve edevat-ı ziraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6. Mevadd-ı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulâtı ve mesnuatı memleket dahilinde vücade getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükâfat itası suretleriyle azamî tedabir alınacaktır.

7. Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüsât ve fiiliyata başlanılacaktır.

8. Tahsil-i iptidaîde tedrisatın tevhibi ve bilûmum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asri esasata tevffiki ve muallim ve müderrislerimizin terfi ve ikdarı temin edilecektir. Vesait-i münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

9. Sıhhat-ı umumiyye ve muavenet-i içtimaiyye ait müessesat ıslah ve teksir edilecek ve sây ü amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10. Ormanlarımızdan terakkiyat-ı fenniyye muvafık surette istifadeyi, maadinimizin en nâfî tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vazolunacaktır.

Umde 6

Hizmet-i fiiliye-i askeriye müddeti tenkis olunacaktır.

Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup yazma öğrenenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır.

Ordu mensubîninin temin-i refahı bilhassa mültezemdir.

Umde 7

İhtiyat zabitanının hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nâfi bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir.

Müdafaa-i memleket ve istiklâl-i millet uğrunda malûl kalan mensubîn-i askeriye ve efrad-ı millet ile alelûmum mütekaidin ve eytam-ü eramilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmıyacak tedabir ittihaz olunacaktır.

Umde 8

Halk umurunun azamî süratle intacı faal, muktedir, müstakim bir silsile-i memurinin kemali intizamla ve usul ve kanun dairesinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memurin bu nokta-i nazardan ikmâl edilecek ve bütün şubat-ı devlet daimî teftiş ve murakabeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan memurinin nasp, azil, terfi, masuniyet, mes'uliyet, tekaüt ve taltifleri tesbit edilecektir.

Münevveran-ı memlekette ve mesalik-i muhtelif erbab-ı ihtisasından şubat-ı umur-u devlette en nâfi bir surette istifade edilmek mukarrerdir.

Umde 9

Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası zımında devletçe ittihaz olunacak tedabirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdî teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkâm vazolunacaktır.

Sulh Hakkındaki Nokta-i Nazarımız :

Millî, iktisadî, idarî istiklâlimizi behemahal temin etmek şartile sulhün iadesine çalışmaktadır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz.

8 Nisan 339

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Reisi

Gazi Mustafa Kemal

2. TpCF Programı

Esaslar

Madde 1- Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenid bir Cumhuriyettir.

Madde 2- Hürriyetperverlik (Liberalizm) halkın hâkimiyeti (Demokrasi) fırkasının mesleki esasîsidir.

Madde 3- Kavaninin vaz-ı tedvininde halkın ihtiyacı, menafii, temayülâtı, asrın icabatı ve adalet prensipleri hâkim olacaktır.

Madde 4- Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Heyet-i içtimaiyemizin ihtiyacat ve temayülât-ı hakikiyesi ve nizam-ı âmmenin muhafazası endişesi bu hürriyetlere kuyud vaz'ını zarurî kıldığı takdirde ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile bu takyidatın vaz'ına taraftar olacaktır.

Madde 5- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu milletten vekâlet-i sariha alınmadıkça tadil edilemeyecektir.

Madde 6- Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır.

Madde 7- “Hiç bir kimse kanunun emretmediği şeyi icraya icbar ve nehyetmediğini ısrardan menolunamaz” düsturu idarede mabettatbik bir esas olacaktır.

Madde 8- Meb'usan intihabında bir dereceli rey'-i âm usulü kabul edilecek ve her kazanın bir daire-i intihabiye olması esası müdafaa olunacaktır.

Madde 9- Vezaif-i Devlet hadd-i asgariye tenzil edilecektir.

Madde 10- Hükkâmın her türlü nüfuz ve tesirden azade kalmaları için lâyetegayyerliklerini zâmin olacak ahkâm vazedilecek ve arzuları inzimam etmedikçe diğer memuriyetlere hattâ terfi edilememeleri hakkında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na madde-i mahsusa dercolunacaktır.

Madde 11- Efraddan veya memurinden birinin bir karar-ı idarîden veya bir karar-ı idarinin yahut bir talimat ve nizamnamenin tefsirinden veya ihmal-i tatbikinden dolayı muhtel olan ve mahakim-i adliyenin salahiyeti haricinde kalan hukuk ve menafinin muhafazası için merci-i şikâyet olmak üzere mahakim-i idariye teşkil olunacak ve bunların teşkilât ve vezai fi ve usul-ü muhakkemeleri için kanunlar yapılacaktır.

Madde 12- Reisicumhur intihap olunan zatın meb'usluk sıfatı intihabını müteakıp zail olur.

Madde 13- Muvazene-i umumiye ve hususiyeden maaş alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir fırka-i siyasiyeye intisap edememesini kâfil kanun vazolunacaktır.

Siyaset-i Dahiliye

Madde 14- Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için Devletin murakabesi baki kalmak şartile idarî adem-i merkezîyet esası terviç edilecektir. Mahalli hak ve salâhiyetlerin istimalinde intihab usulünün tamamı-i cereyanına itina olunarak teşkilât-ı idariyenin serbest tekâmülüne hadim kanunlar vazolunacaktır.

Madde 15- Bütçeleri vezaif-i mahalliyeyi ifaya kâfi olmıyan idare-i hususiyelere muvazene-i umumiyeden tahsisat ikraz olunacaktır.

Madde 16- Devlet, bünyesinde esas olan Belediye ve Köy (komün) idarelerinin muvaffakiyetle teessüs ve tekemmülünü temin için biran evvel bir program ihzar edilerek bu dairede çalışacaktır.

Madde 17- Devlet teşkilâtında vaziyet-i tabiiye-i iktisadiye bilhassa nazar-ı dikkate alınmak üzere tetkikat ifa olunacak bu suretle taksimat-ı mülkiye-i Devlet ıslah ve tanzim edilecektir.

Madde 18- Bir manzume-i iktisadiye teşkil eden vilayetlerin menfaatler-i müşkerekelerini tanzim etmek üzere bu mıntikalarda valilerin fevkinde Merkeze merbut memurlar bulundurulacaktır.

Madde 19- Bir memleketin en büyük serveti nüfustan ibaret olduğuna kanaati kaviyye taşıyan fırkamız nüfusumuzun teksirini ve en küçüğünden en büyüğüne kadar memleket evlâtlarından her ferдин hayat ve sıhhatinin muhafazasını en büyük emel ve gaye bilir.

Madde 20- Vezaif-i sıhhiyece Belediyelere, mahalli idarelere ve hükümete teveccüh eden hidematın hudutları kanunlarla suret-i katiyede tayin olunacak ve tesisat-ı sıhhiye için muhtaç olan idarelere muvazene-i umumiyyeden muavenette bulunulacaktır.

Madde 21- Malûlin-i askeriyenin terfih ve ikdarı hakkındaki ahkâm-ı kanuniye bilûmum malûlin-i askeriyeye teşmil edecek ve kendilerini idare edemeyecek halde olanlar için (Malûller Yurdu) tesis kılınacak ve tekaüd mesele-i mühimmesi âdilane ve seri bir suret-i halle raptolunacaktır.

Madde 22- Devletin cihaz-ı idarisi muntazam bir hale ifrağ edilecek, bilûmum muamelât sadeleştirilecektir.

Madde 23- Şehreminleri diğer Belediye Reisleri gibi intihab usulüne tâbi olacaktır.

Madde 24- Memurunin azl ve nasplarını, nakil ve tebeddüllerini, terakki ve tekaüdlerini keyfi muamelâtta masun bulunduracak kavanin vazedilecektir.

Madde 25- Hükümete ait çiftliklerle araziye yersiz, yurdsuz köylülere ihtiyaçları nisbetinde ve göçebe ve seyyar ahaliyi münasip mıntikalara iskân etmek usulü takip olunacaktır.

Madde 26- Mübadillerin bamuahede haiz oldukları hukukun temami-i temini ve iskân ve tevzi-i emlâk ve arazi umurunun, mübadillerinin de iştirakiyle hüsn-ü tedviri hususlarına ehemmiyetle tevessül olunacaktır.

Madde 27- Fuşşun, küül ve kumarın intişar ve taammümüne mâni olacak ve tiyatro sinemalarda ve neşriyat vesairede ahlâk ve âdâb-ı umumiyyeyi ihlâl ve ifsada meydan vermeyecek ahkâm vazolunacaktır.

Madde 28- Hükümet konakları, hapishaneler, kışlalar, mektepler, Belediye daireleri, hastaneler gibi sür'at-i inşaaları icap eden umumi ve milli binaların şirketlere ihalesi ile masarifat-ı vakıaları ait oldukları bütçelerden tedricen idfâ olunacaktır.

İktisadiyat

Madde 29- Memleketin her tarafında zirâi, ticarî, sinai müstahsiller arasında meslek teşkilâtları vücuda getirilerek bunların yekdiğerleriyle irtibat etmesine bu suretle taazzuv edecek her mesleğin kendine mahsus menfaatlerini daha kuvvetle müdafaa edebilmesine çalışılacaktır.

Madde 30- Ziraatte ilk hedefimiz, memleketin kendi mahsulât-ı ziraiyesi ile yaşamasıdır. Buna vusul için bir program dahilinde çalışacak ve bu programın esas hatlarını muayyen bir devrede istihsalât-ı gıdayemizin tezyidi ve müstahsâlatın kolaylıkla ve süratle pazar yerlerine nakli teşkil edecektir.

Madde 31- Ecnebi piyasalardan celbedeceğimiz mamulât ve masnuat için meta-ı mübadele teşkil etmek üzere topraklarımızın istidadat-ı tabiisinde dahil bulunan mevadd-ı iptidaiye-i sınıyenin tezyidi de ziraat programımızın esaslarındandır.

Madde 32- Ticaretin umum limanlarda ve bilhassa İstanbul'da maruz olduğu tahmil ve tahliye gümrük ve antrepo ve liman müşkülâtı ve masarif-i zaide senan bertaraf edilecek ve tüccarın yalnız umumi antrepolarda bulunacak olan emtiası için "varant" usulü sayesinde itibar bulması temin olunacaktır. Dâhili, harici ve transit ticaretlerinin kuyud ve müdahalâttan azade olarak serbest bir surette inkişafına çalışacaktır.

Madde 33- Mesail-i iktisadiyedeki serbest mesleğimiz, asırlardan beri tesirat-ı hariciye ile sönmüş olan veya müstaid-i inkişaf bulunan sanayiimizin himayesine mâni olmayacaktır. Fakat bu himaye alelâmya değil makul ve mutedil tarzda ve bir program dahilinde vuku bulacaktır; Nazarımızda himaye, bir gaye değil bir vasıtaadır Müstaid-i inkişaf olmıyan her sınıfı himaye ederek memleket dahilinde hayatı pahalandırmak ve kariben ecnebi devletleriyle başlayacak olan ticaret muahedatı

müzakerelerinde müşkül bir mevkide kalmak istemeyiz. On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin istidad-ı tabiisi dahilinde bulunan sanayiîm himayesi gayesi ile vücude getirilecek ve ziynet eşyası hariç olarak diğer mevad ve masnuata ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır. Ecnebi ticaretine gösterilecek bu müsaadat sayesinde yerli mevadd-ı iptidaiye ve ziraiyemizin Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş, bir revaç ve mahreç bulmasına çalışılacaktır.

Madde 34- Küçük sanat sahiplerini ileri götürmek için istihsal kooperatif teşkilatına derhal başlanacak ve bunlara muktezi itibar, Devlet kefaleti ile temin olunacaktır.

Madde 35- Sermaye ile sây-ü amel münasebatı tanzim ve sermayedar ile imal ve mesâî eshabının hukuk ve menfaatleri aynı suretle müdafaa edilecektir

Madde 36- Amelenin temettue iştirak ettirilmelerine taraftarız. Fakat bunu kanun kuvveti ile değil, ikna suretiyle temin etmeğe çalışacağız.

Madde 37- Anonim şirketlere ait kanun ve nizamnameler, bu şirketlerin daha serbest, daha seri, daha müdahalâtтан azade olarak teşekküllerini temin edecek surette tadil olunacaktır.

Madde 38- Memleketin umur-u muhimme-i nafiasını serian vücude getirmek Fırkamızın esaslı bir hedefidir. Bu umurun şirketlerle vücude getirilmesine taraftar olmakla beraber devletin hayat-ı umumiyesinde alâka-i katiyesi olup da vücude getirilmesi için talip zuhur etmeyenlerin vesait-i hükümetle de inşası ahz-ı âmâlimizdir. Umur-u Nafianın işletilmesinde takip edeceğimiz tarife siyaseti bilhassa mevadd-ı ziraiye ve iptidaiyenin pazaryerlerine ve ihraç iskelelerine en seri, en sehil ve en ehven surette naklini temin etmek olacaktır.

Madde 39- Mahsulât borsaları, ticaret, sanayi ve ziraat odaları ihtiyaç nisbetinde teksir ve tanzim olunarak âzâ ve reislerinin intihap ile olması, bu odalara şahsiyet-i mâneviye verilmesi ve bazı ahvalde istişari mahiyette reyleri alınmasının mecburi tutulması ve teşebbüsât-ı husussiyede bulunmak salâhiyeti verilmesi ve idame-i mevcudiyetlerine hadim varidat temimine mezun kılınması için ahkâm-ı kanuniye vazolunacaktır.

İtibar

Madde 40- Devletin itibar-ı mali-i haricisini ihya etmeğe bütün kuvvetimizle çalışacağız. Serapa muhtac-ı imar olan bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesiyle yaşamak fikrinin doğru olmadığına kaniyiz. Temin-i asayişle, teessüs-ü sükûn ve istikrar ve harici sermayelere gösterilecek hüsn-ü kabul ile herkese telkini itimad ederek bu sayede harap memleketimizi seri adımlarla inkişaf ettirmeğe gayret edeceğiz.

Madde 41- Memlekete hariçten sermaye gelmesine, ticaretin inkişafına ve hayatın kesb-i ehveniyet etmesine mâni ahvalden biri olan kambiyo tahvilâtına nihayet vererek milli paranın ecnebi paralarına nazaran müstakâr olmasını temin için Devlet Bankası ile bir itilaf akdolunacaktır.

Madde 42- Ziraat Bankası, itibar-ı zirai tevziine mahsus en yüksek bir milli müessese olarak kalmakla beraber bir taraftan bu müessesenin vazifesini daha mükemmel ifa edebilmesi için esaslı ve devamlı bir surette hariçten büyük bir sermaye tedarik etmesine, diğer taraftan ziraat kooperatifleri ve itibar sandıkları teşkilâtı ile zürrain daha kolay ve daha çabuk mazhar-ı itibar olmasına çalışılacaktır.

Madde 43- Memlekette fabrika ve gemi sahiplerinin şiddetle muhtaç oldukları itibar-ı sınaî için hususi bu müessese vücuda getirilecektir

Madde 44- Emlak ve arazi sahiplerini bugün maruz oldukları müşkülattan kurtarmak için müsade-i mahsusalı itibar ve emlak ve arazi bankaları tesis edilecek ve bu bankaların muntazam surette icrayı faaliyet etmesine mani olan kuyudu-u kanuniye serian ref'edilecektir.

Maliye

Madde 45- Usul-ü tekâlifimizde her kısım müstahsilin ve irad sahibinin aynı derece-i mükellefiyetle sarfiyat-ı devlete iştirak eylemesini temin edecek suretle tadilât-ı tedriciye icra olunacaktır.

Madde 46- İnhisarın tezyidi aleyhindeyiz.

Madde 47- Tütün resminin cibayeti için ziraate, ticaret-i hariciyeye ve memlekette imalâthaneler vücuda gelmesine mâni olmayacak bir şekil ittihaz edilecektir.

Madde 48- Havayic-i zaruriyeden olan eşyaya mahsus istihlâk resmi tenzil olunacaktır.

Siyaset-i Maarif

Madde 49- Maarifte vahdet-i terbiye esastır. Seciyenin tenmiye ve inkişafı, azm-ü iradenin takviyesi terbiyenin hedefini teşkil eder.

Madde 50- Evlâd-ı memlekete hayat-ı ameliyede muvaffakiyeti teinin edecek malumat ve kabiliyet ve hayat-ı hususiyede fazileti takip eyleyecek milli terbiye verilecektir.

Madde 51- Hayat-ı ameliyede muvaffakiyet fen (teknik) ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve teksirine ve bunların teşkilat-ı iktisadiyeye raptına mütevakıf olduğundan bu cihete fevkalâde ihtimam olunacaktır.

Madde 52- ilk mekteplerin idareleri mahallerine ait olacaktır.

Madde 53- Şüheda evlâtlarının meccanen talim ve terbiyeleri temin olunacak ve bunlardan zabitan evlâdının bilhassa askeri mekteplere yetiştirilmelerine çalışılacaktır.

Madde 54- Öksüz yurdları kimsesiz çocukları sefaletе düşmekten koruyacak ve bunları memlekete nâfi bir uzuv olmak üzere yetiştirecek surene ıslah ve tevsi olunacaktır.

Siyaset-i İçtimaiye

Madde 55- Muavenet-içtimaiye umur-u belediyelere ve idare-i mahalliyelere mevdudur. Hemşireler arasında terbiye-i ahlâkiyenin en yüksek tezahürü olan tesanüdün husulü için her tarafta cem'iyat-ı hayriye teşekkülü teşci ve teşvik edilecek ve bunlar icabında hükümetçe nakden mazhar-ı muavenet olacaktır.

Madde 56- Kesirülevlâd ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malûllere, muhtaç hastalara, kazazede amiline muavenet etmek, ucuz ev inşa eylemek, muhtaçlara meccani ilaç vermek, tehhülü teshil ve ailelere muavenet etmek, işsizlere iş bulmak gibi hususat ile vazifedar olan tesanüd, muavenet-i müteakabile basiret, menfaat ve sigorta müesseselerinin gerek Devlet muaveneti ile gerek şahsi teşebbüslerle inkişafına gayret olunacaktır.

Madde 57- Mekteplerde terbiye-i bedeniye itina edilecek ve memleket dahilinde spor cemiyetlerini tevsi ve inkişafına ve spor meydanlarının teessüsüne çalışılacak ve bu teşkilat himaye edilecektir.

Madde 58- Halkımızın seviye-i medeniye ve hayatiyesini yükseltmek için irşadat ve neşriyata ehemmiyet verilecektir.

3. SCF Programı

Madde 1. SCF cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunundaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilaistisna herkes için mer'i tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

Madde 2. Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sanmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır.

Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde 3. Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Madde 4. Fırka, paramızın kıymetini biran evvel tesbit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek haricî sermayeye bu suretle yol açmak azmin-dedir.

Madde 5. Fırka, vatandaşların refahına mail ve İktisadî her türlü teşebbüsle-rine engel olun hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin İktisadi hayatının İnkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayr-i kâfi görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

Madde 6. Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır.

Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

Madde 7. Dâhili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vâsıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve (iman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim oluna-çaktır.

Madde 8. Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sürat ve suhuletle gnr-dürülecektir, Rüşvet ve suiistimallere karşı bilamerhamet mücadele edilecektir,

Madde 9. Mahkemelerin süratle it bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre İkmal olunacaktır.

Madde 10. Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilû-mum devletlerle münasebetlerinin takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle sıkı surette teşvik-i mesaiye ehemmiyet verecektir.

Madde 11. Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınılığına da teşmilini müdafaa edecektir.

CHF Programı

Program

(Büyük Kongrenin 13 – 14 Mayıs 1931 içtimânda kabul edilmiştir)

Methal

İstikbale de Şamil tasavvurlarımızın anahatları

Cümhuriyet Halk Fırkasının programına temel olan ana fikirler, inkılâbımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikârdır.

Bundan başka bu fikirlerin başlıcaları fırkanın 1927 senesinde Büyük Kongrece de kabul olunan nizamnamesinin umumi esaslarında ve aynı kongrece tasvip edilen Genel reisliğin beyannamesinde ve 1931 Büyük Millet Meclisi intihabı münasebetiyle neşredilen beyannamede tesbit olunmuştur.

Yalnız bir kaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır.

BİRİNCİ KISIM

Esaslar: 1) Vatan, 2) Millet, 3) Devletin esas teşkilâtı, 4) Âmme hukuku.

Vatan: siyasi sınırlarımız içindeki yurt

1. Vatan, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bu günkü siyasî sınırlarımız içindeki yurttur.

Vatan, hiç bir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir küldür.

Millet: dil, kültür ve mefkure birliği

2. Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ite birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimaî heyettir.

Devlet şeklimiz: Vahdet-i kuvva esası

3. Devletin esas teşkilâtı: Türk milletinin idare şekli, vahdet-i kuvva esasına müstenit olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına hâkimiyet hakkını kullanır; Reiscumhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hâkimiyet birdir, kayıtsız, şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna Fırka kanidir.

Hürriyet, müsavat, masuniyet, mülkiyet hakkı

4. Âmme hukuku: Türk vatandaşlarına Teşkilât-ı Esasiye kanununun verdiği ferdi ve içtimaî hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak firkamızca ehemmiyetli esaslardandır.

Bir dereceli intihap

Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaşı, intihap edeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla mücehhez kılmak lâzımdır. Bunun temini hususundaki mesainin matlup neticeyi vereceği güne kadar vatandaşı, yakından tanıdığı ve emniyet ettiği insanları intihap etmekte serbest bırakmayı demokrasinin hakiki icaplarına daha uygun buluruz.

Kadınların mebus intihabı

Firkamız vatandaşların siyasi hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmez. Bilakis Türk milletinin yüksek ve derin tarihinde içtimai hayatını her noktadan birliğe istinat ettirmiş olduğunu bilen Firkamız kadınlarımızın, belediye intihabında olduğu gibi, mebus intihabında da siyasi haklarını kullanmaları için lazım gelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife addeder. Fırka ancak bu takdirde tarihî ve şerefli hayatımızı yeni şeraite uygun simasıyla ihya etmiş olacağına kanidir.

İKİNCİ KISIM

Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıfları

1. Cumhuriyet Halk Fırkası, A. Cumhuriyetçi, B. Milliyetçi. C. Halkçı, Ç. Devletçi, D. Lâyik. E - İnkılâpçıdır.

(Cümhuriyetçilik)

A)Fırka, Cümhuriyetin, millî hâkimiyet mefkuresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle Cümhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.

(Milliyetçilik)

B) Fırka, terakki ve inkisar yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkle yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin hususi seciyelerini ve başlı basına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.

Halkçılık

C) İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaş ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük esastır.

Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Devletçilik

Ç) Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde - bilhassa iktisadi sahada - Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

Lâyiklik

D) Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

Din telakkisi vicdani olduğundan, Fırka, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.

İnkılâpçılık

E) Fırka, milletimizin bir çok fedakârlıklarla yaptığı İnkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.

Sınıf yok, işbölümü var

2. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf C) Amele ve işçi, Ç) Serbest meslek erbabı, D) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İktisat

ZİRAAT VE SANAYİ, MADENLER VE ORMANLAR,

TİCARET, NAFİA İŞLERİ

Normal sermayenin membaı

1. İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegâne membaı millî sâı ve tasarruftur. Bunun için çalışmayı arttırmak fert ve aile hayatında ve umumiyetle Devlet idaresinde mahallî ve millî idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek, Fırkamızın başlıca prensibidir.

Sigorta, kredide ucuzluk ve kolaylık

2. Kredi ve sigorta meseleleriyle ihtiyacın talep ettiği ehemmiyette işğal olunacaktır. Kredide ucuzluk ve kolaylık temini başlıca emelimizdir.

Tediye muvazenesi

3. İthalâtın ihracattan fazla olmaması ve en nihayet aynı kıymette olması tediye muvazenesinin temini için elzem addettiğimiz şarttır.

Çiftçi kooperatifleri

4. Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekâmül ettirmek gayedir. Büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin ziraî kredileri rehin mukabili temin olunacaktır.

Ziraat Bankası

Ziraî kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankamızı kanunî murakabe altında bulunduracak surette sahiplendirmek ve faaliyetini daha ziyade ziraî sahada teksif etmek tedbiri alınacaktır. Bankanın sermayesini ziraî hareket ve faaliyetlerin inkişafını temin edecek kıymete çıkarmak, esaslı çalışma mevzuumuz olacaktır.

Küçük sanat erbabı ve esnaf

5. Küçük sanatlar erbabını ve esnafı müşküller ve zaafardan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak ve onlara kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardandır.

Sanayi

Küçük ve büyük sanayi, iptidaî madde müstahsillerinin menfaatlerine de uygun himayeye nail olacaklardır.

Amele ve işçilerimiz, iş kanunu

Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağız. Sây ile sermaye arasında, ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz'ı, Fırkanın mühim işleri arasında görülür.

Sanayi ve Maadin Bankası

Sanayi ve Maadin Bankasını hareketli bir sermaye ile teşhiz etmek asli düşüncelerimizdendir.

Ticarette normal çalışan ve tekniğe dayanan sermayeyi himaye

6. Memleketin inkişafında bütün ticaret faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye lâyıktır.

Haricî ticaret

7. Haricî ticaretimizin tanzimi başlıca işimizdir. Bu hususta ticaret erbabının faaliyetini semereli kılacağız. Millî mahsulât ve mamulâtımızın revaçlarını teshil, şöhretlerini muhafaza ve ihraçlarını temin tedbirleriyle yakından alâkadar olacağız.

Ormanlarımız

8. Vatan servet membarları olan ormanları ve madenleri işletmek ve bu suretle istikbalimizi açmak ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire tevessül olunacaktır.

Nafia işleri:

9. Nafia işlerimiz, her şubesinde, amelî ve verimli bir tatbik programına tevfikân takip olunacaktır.

Demiryollarımız

Bu işlerden büyük feyiz ve kuvvet vasıtası olan demiryolu inşaatına devam edeceğiz.

Limanlarımız

Limanlar inşaatına münasip zamanlarda başlamak lüzumu göz önünde tutulacaktır.

Şoselerimiz

Vilâyet şoseleri üzerinde çalışmakla beraber memleketi bağlayan iyi ve fennî köprülere ve şose şebekesine kavuşmak için amelî bir program tatbik olunacaktır.

Su işleri

İktisadi maksatlara vefa edecek bir büyük su işi idealimizdir. Küçük su işlerimizi başarmak ilk hedeflerimizdendir.

Nakliyecilik

10. Kara, deniz, hava nakliyeciliğinin tanzim ve inkişafına çalışacağız.

Hayvancılık

11. Hayvancılığın teşvikine ve hayvanlarımızın ıslahına ve çoğaltılmasına çalışılacaktır.

Balıkçılık ve süngercilik

12. Balıkçılığa ve süngerciliğe ehemmiyet vereceğiz.

Devlet işlerinde millî iktisat

13. İktisadî mülâhazalarımızda herhangi Vekâlet ve makamlara taallük eden bütün Devlet işlerinin, millî iktisat nokta-i nazarından, mutlak kârli ve faydalı olması kaidesini umumiyetle esas tutarız. Eskiden kalmış kanunların ve usullerin zamanla bu noktadan ıslahına ehemmiyet veriyoruz.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Maliye

Devamlı ve hakikî tevazüne müstenit bütçe

1. Fırkamızca devamlı ve hakikî tevazüne müstenit bütçe fikri Maliyede esastır.

Vergi kanunlarında tekâmül

2. Vergi matrahlarını mümkün olduğu kadar safi irat esaslarına irca hedefimiz olmakla beraber mevcut vergi kanunlarımızı amelî ve tatbikî bir itina ile ve milletin tediyeye kabiliyetini istihfaf etmeyen bir zihniyetle tekâmül ettirmek hususundaki mesaiye devam olunacaktır.

Gümrük tarifeleri

3. Gümrük tarifelerini ve muamelelerini milletin iktisadî menfaatlerine daha uygun şekillere koymağa çalışmak ehemmiyet verdiğimiz hususlardandır.

BEŞİNCİ KISIM

Millî talim ve terbiye

Talim ve terbiye esaslarımız:

1. Millî talim ve terbiyede esas düsturlarımız şunlardır:

Vatandaşları okutmak ve yetiştirmek

A) Maarif siyasetimizde temel taşı, cehlin izalesidir. Maarifimizde hergün nispeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program takip olunacaktır.

Cümhuriyetçi, milliyetçi, lâyük vatandaş

B) Kuvvetli cümhuriyetçi, milliyetçi ve lâyük vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye Devletine hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife olarak telkin olunur.

Fikrî bedenî, inkişaf, millî seciye

C) Fikri olduğu gibi bedenî inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa seciye millî derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak büyük emeldir.

Usulîn hedefi

Ç) Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir.

Terbiyenin vasıfları

D) Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlere uzak, üstün, millî ve vatanperver olmalıdır.

Teşebbüs kabiliyeti, inzibat, ahlâk

E) Her tahsil ve terbiye müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamaya şefkat ve nüvazişle itina etmekle beraber onları hayatta kusurlu olmaktan vikaye için ciddî bir intizam ve inzibata ve samimî ahlâk telâkkisine alıştırmak mühim olduğu kanaatindeyiz.

Türk tarihi

F) Fırkamız, vatandaşların, Türkün derin tarihini bilmesine fevkalâde ehemmiyet verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.

2. Mektepler hakkında başlıca fikirlerimiz:

İlk mektepler

A) Şehirlerde, köylerde veya köyler mıntıkasında vaziyet ve ihtiyaca göre gündüzlük ve yarı ilk mektepleri, muntazam bir tatbik programı altında, arttırılacaktır. Köy mekteplerinde sıhhat, yaşayış ve mıntıkası ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.

Meslek ve sanat mektepleri

B) Meslek ve sanat mektepleri memleketin ihtiyacına yetişecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

Orta mektepler

C) Her vilâyet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icap eden kazalar mıntıklarında orta mektep bulundurmak lüzumuna kaniiz. Orta mekteplerden uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak teşkilât yapmaya çalışılacaktır. Bu mekteplerde mıntıkalarıyle münasebeti olan meslekî malûmat verilmesine itina olunacaktır.

Liseler

Ç) Liselerimizi yüksek tahsile tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her nokta-i nazardan takviye ve ikmal edeceğiz,

Darülfünun ve yüksek mektepler

D) Darülfünun ıslah ve tensik edilerek lâzım olan dereceye yükseltilecektir. Yüksek mekteplerimiz kendilerinden beklenen neticelen verebilecek mükemmeliyete getirilecektir.

Güzel sanatlar

3. Güzel sanatlara bilhassa musikiye, inkılâbımızın yüksek tecellisi ile mütenasip bir surette, ehemmiyet vereceğiz.

Müzeler, eski eserler

4. Müzelerin ve umumiyede eski eserlerin itina ile tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunacaktır.

Dilimiz

5. Türk dilinin millî, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddî teşebbüse devam olunacaktır.

Kitap, neşriyat, kütüphane

6. Kitap, neşriyat ve kütüphane işleri Fırka için mühimdir.

Spor teşekküllerinin himayesi

7. Fırkamız, Türk vatandaşlarının vücuda getirmiş oldukları ve getirecekleri bütün spor teşekküllerini milletin kuvvetli ve iradeli tutulması noktasından fevkalâde mühim addeder; bu teşekkülleri idame ve himaye eylemeyi vazife bilir.

ALTINCI KISIM

İçtimaî hayat ve umumî sıhhat

Aile

1. Türk içtimaî hayatında ailenin mahfuziyeti esastır.

Nüfusumuzu arttırmak

2. Nüfusumuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz.

Çocuk hayatı

3. Fırka çocuk hayatıyla suret-i mahsusada alâkadardır. Doğum evlerinin arttırılmasına çalışılacaktır. Amele mıntıklarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların artırılmasına devam olunacaktır.

Kimsesizler, ihtiyarlar, malûller

4. Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve malûller milletin vesayet ve himayesi altındadır.

Sihhat işleri

5. Sihhat işleri Fırkamızca hususî bir ehemmiyeti haizdir. Bu husustaki mesai umumî ihtiyaçla mütenasip ve devamlı bir surette tevsi olunacaktır.

Sari hastalıklar

6. Sıtma, verem, frengi, trahom ve sair sari hastalıklarla mücadele tedbirlerini genişletmeğe devam edeceğiz.

YEDİNCİ KISIM

Dahilî, adlî, haricî siyaset, memurlar, serbest meslek erbabı

Emniyet, millî nizam ve inzibat

1. Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve millî nizam ve inzibatı dahilî ve adlî teşkilât ve kanunlariyle koruyan ve hiçbir hadise veya tesir önünde sarsılmıyan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

Adliye: Mahkemelerin teşkili kanunu

2. Adliyede mahkemelerin teşkili kanununu; halkın ihtiyacına ve memleketin menfaatine en uygun gelecek surette tedvin ve ikmal edeceğiz.

Muhakeme usulleri

Teminatı ihtiva eden basit, amelî ve seri muhakeme usullerini genişleteceğiz.

İcra ve tebliğ

İcra ve tebliğ işlerinde matlup neticeleri seri ve kolay olarak temin edecek tedbirler alacağız.

Tevkifhane ve hapishane

Mevkufları, mahpusları ayırmaya ve hapishaneleri birer ıslah yeri haline getirmeye çalışacağız.

Yurtta sulh, cihanda sulh

3. Yurtta sulh ve cihanda sulh, başlıca prensiplerimizdir.

Memurlar

4. Milletın yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkat ve himmetleriyle vazifelerine hayatlarını hasreden memurlar, her türlü huzur ve refaha lâyıktırlar.

Serbest meslek erbabı

5. Memur olmıyan serbest meslek erbabının millî Türk mevcudiyeti için lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri, Fırkanın takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak vazifelerimizdendir.

SEKİZİNCİ KISIM

Vatan müdafaası

Ordu

1. Vatan müdafaası millî vazifelerin en mukaddesidir. Fırka, askerliğin umum vatandaşlara istisnasız tatbiki esasını kabul etmiştir. Türk ordusu her türlü siyasî mülâhaza ve tesirlerin üstündedir. Ordunun, kendisine verilen yüksek vazifeyi her an muvaffakiyetle ifa edebilecek kudreti haiz ve asrın tekemmüllerine uygun vasıtalarla mücehhez olmasına ehemmiyet veririz.

Ordu mensupları

2. Devletin yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli olan ve millî mefkûreyi, millî varlığı ve inkılâbı kollayan ve koruyan Cümhuriyet ordusunun ve onun fedakâr ve kıymetli mensuplarının daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına suret-i mahsusada itina ederiz.

PARTİ PROGRAMLARI (SADELEŞTİRİLMİŞ)

1. Dokuz Umde Beyannamesi

08 Nisan1923

Memleketi ve milleti çöküş ve bölünme felâketinden kurtarmak için milletin aldığı mutlak yetki ile toplanan (Türkiye Büyük Millet Meclisi) milletin egemenliği esasına dayanarak, bir halk devleti ile hükümeti teşkil etti.

Üzerine aldığı milli vazifenin, mühim kısmını üç senelik bitmeyen çalışmasıyla yerine getirmiş olan Meclis, 1 Nisan 1339 tarihinde seçimlerin yenilenmesine oybirliği ile karar verdi.

Önümüzdeki devrede inşallah barışı yerleştirme gerçekleşeceğinden, iktisadî gelişimi temin, her nevi teşkilâtımızı sonuçlandırma ve ikmal ve bu suretle mülk ve milleti refaha ulaştırmak gaye olacaktır.

Yeni dönem çalışmalarında Meclisin çoğunluğunu bu gaye etrafında toplamak ve memleketi, milli egemenlik dairesinde siyasi teşkilâta ulaştırmak için bir Halk Partisi oluşturulacaktır.

Mecliste bugün mevcut olan (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Partisine intikal edecektir.

Anılan Partinin, halk egemenliği, maddi, manevi değişim ve gelişimi esasına bağlı detaylı ve muntazam bir programı bütün üyelerinin danışmanlığına ve onayına sunulacaktır.

Bunu bekleyerek Grubumuz aşağıdaki umdelerle yeni seçimlere katılmaya karar vermiştir.

Bu umdeler memleketin en öncelikli ihtiyacı ve birçok uzmanın düşüncesi ve bilhassa İzmir'de bütün memleket temsilcilerinden kurulan iktisat kongresi çalışmaları da dikkate alınarak tespit edilmiştir.

Umde 1

Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir. İdare usulü halkın kaderini bizzat ve bilfiil belirlemesi esasına dayanır. Milletın hakiki ve yegâne mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam milli mukadderata hâkim olamaz.

Bundan dolayı bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilâta, idarenin bütün teferruatında, genel terbiye ve iktisat hususunda milli egemenlik dâhilinde hareket edilecektir. Bakanların vazife ve sorumlulukları kanunu, illerin mahallî işlerde manevi şahsiyetlerini ve serbestîlerini kullanmalarına kefil olan şûralar kanunu, illerin ekonomik ve toplumsal münasebetleri ile birleştirilerek genel müfettişlik oluşturan kanun, nahiyeler kanunu süratle sonuçlandırılacak ve uygulanacaktır.

Umde 2

Saltanatın kaldırılmasına ve hukukun üstünlüğüne, egemenlik ve egemenliğin değişmez ve vazgeçilmez olmak üzere, Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 (1 Kasım 1922) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin oybirliği ile verdiği karar değişmez düsturdur.

Dayanağı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan hilâfet makamı, İslam dünyasında yüce bir makamdır.

Umde 3

Memlekette emniyet ve asayişin tamamen korunması en mühim vazifedir. Bu gaye milletın arzu ve ihtiyacına uygun olarak temin edilecektir.

Umde 4

Mahkemelerimizin hızlı bir şekilde adalet dağıtması sağlanacaktır. Bundan başka tüm kanunlarımız milli ihtiyaçlara, hukuk biliminin gerekliliklerine göre yeni baştan yenilenecek ve tamamlanacaktır.

Umde 5

1. Aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetine sebep olan noktalar esaslı bir şekilde yenilenecektir.

2. Tütün ziraat ve ticaretini milletin azamî yararına göre temin edici tedbir alınacaktır.

3. Mali müesseseler çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına ve bütün çalışanlara kolaylıkla kredi verecek şekilde yenilenecek çoğaltılacaktır.

4. Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılacak, çiftçilere daha kolay ve daha kapsamlı yardım edebilmesi temin edilecektir.

5. Memleketimiz çiftçilerine ziraat makineleri bol miktarda ithal olunacak ve çiftçilerimizin zirai alet ve edevattan kolaylıkla istifade etmeleri sağlanacaktır.

6. Hammaddesi memleketimizde bulunan ürünleri yurt içinde üretmek için teşvik, koruma ve mükâfat verilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

7. Acilen ihtiyaç duyduğumuz demiryolları için derhal gerekli teşebbüs ve çalışmalara başlanacaktır.

8. İlköğretimde eğitimin birliği ve tüm okullarımızın ihtiyaçlarımıza ve çağın gereklerine uygun ve öğretmenlerimizin yükselmesi ve iyileştirilmesi sağlanacaktır. Uygun vasıtalarla halkın aydınlanmasına ve eğitimine de çalışılacaktır.

9. Genel sağlık ve sosyal yardım müesseseleri yenilenip çoğaltılacak ve iş erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10. Ormanlarımızdan bilimin gereklerine uygun istifadeyi, madenlerimizin en verimli şekilde işletilmesini ve hayvancılığımızın ıslahını ve yaygınlaştırılmasını temin edecek esaslar konulacaktır.

Umde 6

Fiili askerlik hizmeti müddeti azaltılacaktır. Bundan başka okuma yazma bilenlerin ve orduda okuyup yazma öğrenenlerin hizmet süreleri bir derece daha azaltılacaktır.

Ordu mensuplarının refahı özellikle gereklidir.

Umde 7

Yedek subayların hayat ve geleceklerini, kendilerine ve memlekete en verimli şekilde temin etmek esaslı bir hedefimizdir.

Yurt savunması ve milletin bağımsızlığı uğrunda harp malûlü kalan ordu mensuplarını ve vatandaşlar ile genellikle yaşlı ve dul ve yetimlerin ihtiyaçlarını, karşılayacak tedbirler alınacaktır.

Umde 8

Halk işlerinin azamî süratle sonuçlanması, güçlü, düzgün bir memuriyet sisteminin kurulmasına ve kanun ve usul çerçevesinde iş görmesine bağlı olduğundan, memur sınıfı bu husus dikkate alınarak temin edilecek ve bütün devlet daireleri sürekli denetlemeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan memurların alınması, işten çıkarılması, terfih, sorumlulukları, emeklilik ve ödüllendirilme usulleri belirlenecektir.

Ülkenin çağdaşlaşmış kesimlerinden ve ihtisaslaşmış çeşitli meslek erbabından, devlet dairelerinde verimli bir şekilde istifade etmek kararlaştırılmıştır.

Umde 9

Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası için devletçe alınacak olan tedbirlerden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve özel teşebbüsleri himayeye vesile olacak kanunlar yürürlüğe konulacaktır.

Barış Hakkındaki Görüşlerimiz:

Milli, iktisadî, idarî bağımsızlığımızı kesinlikle temin etmek şartıyla barışın sağlanmasına çalışılmaktadır. Bu koşulu karşılamayan barış antlaşması kabul olunamaz.

8 Nisan 339

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Reisi

Gazi Mustafa Kemal

2. TpCF Programı

18 Kasım 1924

Esaslar

Madde 1- Türkiye Devleti milletin egemenliğine dayanan bir Cumhuriyettir.

Madde 2- Hürriyetperverlik (Liberalizm), milletin egemenliği (Demokrasi) Partinin esasıdır.

Madde 3- Kanunların hazırlanmasında, halkın ihtiyacı, menfaatleri, eğilimleri, asrın gerekleri ve adalet prensipleri hâkim olacaktır.

Madde 4- Genel hürriyetlere Parti şiddetle taraftardır. Toplumun ihtiyaçları, gerçek eğilimleri ve kamu hukukunun korunması endişesi, bu hürriyetlere kısıtlama konmasını gerekli kıldığı takdirde, ancak Anayasa ile bu kısıtlamaların konmasına taraftar olacaktır.

Madde 5- Anayasa milletten açık vekâlet alınmadıkça değiştirilmeyecektir.

Madde 6- Parti düşünce ve inanç özgürlüğüne saygılıdır.

Madde 7- “Hiç bir kimse kanunun emretmediği şeyi yapmaya zorlanamaz ve yasaklamadığını yapmaktan alıkonamaz” kuralı, idarede değişmez bir esas olacaktır.

Madde 8- Milletvekili seçiminde tek dereceli oy usulü kabul edilecek ve her kazanın bir seçim çevresi olması esası müdafaa olunacaktır.

Madde 9- Devlet görevleri, en aza indirilecektir.

Madde 10- Hâkimlerin her türlü nüfuz ve tesirden uzak kalmaları için meslekten çıkarılmamalarını sağlayacak düzenlemelerle, rızaları olmadıkça diğer memuriyetlere geçirilmemelerini, hatta terfi edilememelerini sağlayan özel hükümler Anayasa'ya konulacaktır.

Madde 11- Herhangi bir kişi veya devlet görevlisinin, bir idari karar veya bu kararın yorumundan veya ihmalden dolayı bozulan ve adli mahkemelerin yetkileri

dışında kalan hukuk ve menfaatlerinin korunması için şikâyet makamı olmak üzere idari mahkemeler teşkil olunacak ve bunların teşkilât, görev ve çalışma usulleri için kanunlar yapılacaktır.

Madde 12- Cumhurbaşkanı seçilen şahsın milletvekilliği, seçimini müteakip ortadan kalkar.

Madde 13- Genel ve özel bütçeden maaş alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir siyasi partiye katılmamasını sağlayacak kanun yürürlüğe konacaktır.

İç Siyaset

Madde 14- Milli birliğin korunması için, Devletin denetimi saklı kalmak üzere, idarede âdem-i merkezîyet esasını benimsenecektir. Mahalli hak ve yetkilerin kullanımında seçme usulünün uygulanmasına özen gösterilerek, idari teşkilâtın serbestçe gelişimini sağlayacak kanunlar yürürlüğe konacaktır.

Madde 15- Bütçeleri mali görevleri yerine getirmeye yeterli olmayan özel idarelere bütçeden yardım yapılacaktır.

Madde 16- Devlet, bünyesinde esas olan Belediye ve Köy (komün) idarelerinin başarıyla yerleşip gelişimini temin için biran evvel bir program hazırlanmasına çalışılacaktır.

Madde 17- Devlet teşkilâtında, özellikle mevcut iktisadi durum dikkate alınmak üzere, bir inceleme yapılacak, bu sayede Devlet idaresinin dağılımını ıslah ve tanzim edilecektir.

Madde 18- Bir ekonomik sistem oluşturan illerin faydalarını düzenlemek üzere, bu bölgelerde valilerin üzerinde Merkeze bağlı memurlar bulundurulacaktır.

Madde 19- Bir memleketin en büyük servetinin halk olduğuna inanan partimiz, nüfusumuzun artmasını ve en küçüğünden en büyüğüne kadar memleket evlâtlarından her ferdin hayat ve sağlığının korunmasını en büyük emel ve gaye bilir.

Madde 20- Sağlık hizmetleri bakımından, Belediyelere, mahalli idarelere ve hükümete düşen hizmetlerin hudutları, kanunlarla kesin bir şekilde belirlenecek ve ihtiyaç olan idarelere bütçeden yardımda bulunulacaktır.

Madde 21- Harp malulü askerlerin terfi ve korunması hakkındaki kanunlar, bütün harp malullerini kapsayacak ve kendilerini idare edemeyecek halde olanlar için (Malûller Yurdu) kurulacak ve emekli maaşları âdil ve seri bir şekilde bağlanacaktır.

Madde 22- Devlet idaresi düzenlenecek, bütün işlemler sadeleştirilecektir.

Madde 23- Belediye Başkanları seçim usulüne tâbi olacaktır.

Madde 24- Memurların işe alınmaları ve işten çıkarılmalarını, nakil ve değişimlerini, terfi ve emekliliklerini keyfi uygulamalardan koruyacak kanunlar yürürlüğe konacaktır.

Madde 25- Hükümete ait çiftliklerle arazi yersiz, yurtsuz köylülere ihtiyaçları nispetinde tahsis edilecek, göçebe ve seyyar vatandaşlar uygun bölgelere yerleştirileceklerdir.

Madde 26- Göçmenlerin tabi oldukları hukukun tümüyle temini ve yerleşim ve emlak paylaşımı ve arazi işlerinin, kendilerinin de iştirakiyle iyileştirilmesine önem verilecektir.

Madde 27- Fuhuş, alkol ve kumarın yayılmasına engel olacak, tiyatro, sinema ve yazılı basında genel ahlakı bozacak yayınlara meydan vermeyecek kanunlar yürürlüğe konacaktır.

Madde 28- Hükümet konakları, hapisaneler, kışlalar, okullar, belediye daireleri, hastaneler gibi acilen yapılması gereken binaların, şirketlere ihalesi ile bedelleri, ait oldukları bütçelerden taksit taksit karşılanacaktır.

Ekonomi

Madde 29- Memleketin her tarafında ziraî, ticarî, sınaî girişimciler arasında meslek teşkilâtları vücuda getirilerek, bunların birbirleriyle irtibat etmesine, bu şekilde teşkilatlanacak olan her meslek grubunun, kendi menfaatlerini korumasına çalışılacaktır.

Madde 30- Ziraatta ilk hedefimiz, memleketin kendi kendine yeter hale getirilmesidir. Bunun için bir program dâhilinde çalışarak, belli bir devrede gıda üretiminin artırılması ve tarım ürünlerinin kolaylıkla ve süratle pazaryerlerine nakli sağlanacaktır.

Madde 31- Yabancı piyasalardan alacağımız mamul ve işlenmiş ürünlerle rekabet etmek üzere, topraklarımızda doğal olarak bulunan hammaddelerin işleneceği sanayinin geliştirilmesi de ziraat programımızın esaslarındandır.

Madde 32- Ticaretin bütün limanlarda ve bilhassa İstanbul'da maruz olduğu yükleme ve boşaltma, gümrük ve ambar ve limanla ilgili sıkıntılar ve gereksiz masraflar, en kısa zamanda ortadan kaldırılacak ve tüccarın yalnız genel ambarlarda bulunacak olan malları için "varant"⁴³¹ usulü sayesinde itibar bulması sağlanacaktır. Dâhili, harici ve transit ticaretlerinin kayıt altına alınması ve müdahale edilmeden gelişmesine çalışacaktır.

Madde 33- Ekonomik sıkıntıda bulunan serbest mesleğimiz, asırlardan beri dış etkiler ile sönmüş, ancak gelişmekte olan sanayimizin himayesine engel olmayacaktır. Fakat bu himaye körü körüne değil öngörülü ve dengeli tarzda ve bir program dâhilinde gerçekleşecektir. Bizce himaye, bir gaye değil bir vasıta. Yeterli gelişimde olmayan her sınıfı himaye ederek memlekette hayatı pahalandırmak ve kısa zamanda yabancı devletlerle başlayacak olan ticaret antlaşma görüşmelerinde, zor bir durumda kalmak istemeyiz. On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin bünyesinde bulunan sanayinin himayesi gayesi ile oluşturulacak ve ziynet eşyası hariç, diğer mamul ve el işi ürünlere ait gümrük

---

⁴³¹ Umumi mağazalara tevdi edilmiş mallar karşılığında, mağaza sahibi tarafından düzenlenip, malı tevdi edene verilen malı makbuz senedi ile birlikte olursa satma, tek başına olursa rehin etme yetkisini veren kıymetli evrak türüdür. Bkz. Türk Ticaret Kanunu, M.746-747.

vergisi indirilecektir. İthalata gösterilecek bu izin sayesinde yerli hammadde ve ziraatın, Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş, bir talep ve pazar bulmasına çalışılacaktır.

Madde 34- Küçük sanat sahiplerini ileri götürmek için üretim kooperatif teşkilatına derhal başlanacak ve bunlara gereken itibar, Devlet kefaleti ile temin olunacaktır.

Madde 35- Sermaye ile emeğin münasebeti düzenlenecek ve sermaye sahibi ile çalışanların hukuk ve menfaatleri birlikte müdafaa edilecektir

Madde 36- Çalışanların kâra iştirak ettirilmelerine taraftarız. Fakat bunu kanun kuvveti ile değil, ikna suretiyle temin etmeğe çalışacağız.

Madde 37- Anonim şirketlere ait kanun ve nizamnameler, bu şirketlerin daha serbest, daha seri, daha müdahaleden uzak olarak teşekküllerini temin edecek şekilde düzenlenecektir.

Madde 38- Memleketin mühim imar işlerini en kısa zamanda yapmak Partimizin esaslı bir hedefidir. Bu işlerin özel şirketlerle yapılmasına taraftar olmakla beraber, devletin alakalı olup ta yapmak için talip olmayan işlerin hükümetçe yapılması hedefimizdir. Bayındırlık işlerinin işletilmesinde takip edeceğimiz tarife siyaseti, bilhassa tarım ürünleri ve hammaddenin pazaryerlerine ve ihraç iskelelerine en çabuk, en kolay ve en iyi şekilde naklini temin etmek olacaktır.

Madde 39- Ürün borsaları, ticaret, sanayi ve ziraat odaları ihtiyaç nispetinde artırılıp düzenlenerek üye ve reislerinin seçilen ilden olması, bu odalara manevî şahsiyet verilmesi ve bazı durumda, fikir bazında oylarının alınmasının mecburi tutulması ve özel teşebbüslerde bulunmak yetkisi verilmesi ve varlıklarını devam ettirecek gelirin teminine serbest olmaları için gerekli kanunlar yürürlüğe konulacaktır.

İtibar

Madde 40- Devletin dünyadaki mali itibarını artırmak için bütün kuvvetimizle çalışacağız. Ülke çapında bayındırlık işleri olan bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesiyle yaşamak fikrinin doğru olmadığına inanmaktayız. Asayişin temini ve istikrar ve yabancı sermayelere sağlanacak kolaylıklarla herkese güven telkin ederek harap memleketimizi bu sayede seri adımlarla geliştirmeye gayret edeceğiz.

Madde 41- Memlekete yabancı sermaye gelmesine, ticaretin gelişimine ve hayatın ucuzlamasına mâni durumlardan biri olan kambiyo değişimine son vererek milli paranın yabancı paralarına karşı istikrarını temin için Devlet Bankası ile bir anlaşma imzalanacaktır.

Madde 42- Ziraat Bankası, zirai itibarın yayılmasını sağlayan en önemli milli kuruluş olarak kalmakla beraber, bir taraftan bu müessesenin vazifesini daha mükemmel yapabilmesi için esaslı ve devamlı bir şekilde dışarıdan büyük bir sermaye tedarik etmesine, ayrıca ziraat kooperatifleri ve itibar sandıkları teşkilâtı ile çiftçinin daha kolay ve daha çabuk itibar kazanmasına çalışılacaktır.

Madde 43- Memlekette fabrika ve gemi sahiplerinin şiddetle muhtaç oldukları sınaî itibar için özellikle bu müessese vücuda getirilecektir

Madde 44- Emlak ve arazi sahiplerini bugün maruz oldukları müşkülattan kurtarmak için özel emlak ve arazi bankaları tesis edilecek ve bu bankaların muntazam bir şekilde faaliyet göstermesine mani olan kanunlar en kısa zamanda kaldırılacaktır.

Maliye

Madde 45- Vergi sistemimizde bütün müteşebbis ve gelir sahibinin aynı oranda devlet harcamalarına iştirak etmesini temin edecek düzenlemeler yapılacaktır.

Madde 46- Tekelin artmasına karşıyız.

Madde 47- Tütün vergisinin alınması için ziraata, dış ticarete ve memlekette imalâthaneler kurulmasına mâni olmayacak bir düzen alınacaktır.

Madde 48- Zorunlu ihtiyaç ürünlerinden alınan tüketim vergisi indirilecektir.

Eğitim Siyaseti

Madde 49- Eğitimde birlik esastır. Karakterin geliştirilmesi, sağlam bir iradenin takviyesi eğitimin hedefini teşkil eder.

Madde 50- Ülke evlatlarına, iş hayatında başarıyı temin edecek bilgi, beceri ve özel hayatta fazileti getirecek milli eğitim verilecektir.

Madde 51- İş hayatında başarı fen (teknik) ve meslek okullarının kurulmasına ve yayılmasına ve bunların ekonomik teşkilata yakınlığına bağlı olduğundan, bu konuya özellikle önem verilecektir.

Madde 52- İlköğretim okullarının idareleri bölgelerine ait olacaktır.

Madde 53- Yetimlerin ücretsiz eğitilmeleri sağlanacak ve bunlardan subay evlâtlarının bilhassa askeri okullara yerleştirilmelerine çalışılacaktır.

Madde 54- Yetimhaneler, kimsesiz çocukları sefalet düşmekten koruyacak ve bunları memlekete faydalı bir uzuv olmak üzere yetiştirecek şekilde ıslah edilerek genişletilecektir.

Toplumsal Siyaset

Madde 55- Halka yardım, belediye ve mahalli idarelere aittir. Hemşeriler arasında ahlaki terbiyenin en yüksek belirtisi olan dayanışmanın tesisi için her tarafta hayır cemiyetleri kurulması teşvik edilecek ve bunlar icabında hükümetçe mali olarak desteklenecektir.

Madde 56- Çok çocuklu ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malûllere, muhtaç hastalara, kazazedelere yardım etmek, ucuz ev inşa etmek, muhtaçlara ücretsiz ilaç vermek, evliliği kolaylaştırma ve ailelere yardım etmek, işsizlere iş bulmak gibi hususlarla görevli olan dayanışma, fayda ve sigorta

müesseselerinin gerek Devlet yardımı ile gerek şahsi teşebbüslerle gelişimine gayret edilecektir.

Madde 57- Okullarda, bedeni terbiyeye özen gösterilecek ve yurt çapında spor kulüpleri yaymak ve spor alanlarının yerleşmesine çalışılacak ve bu teşkilat himaye edilecektir.

Madde 58- Halkımızın medeniyetini ve yaşam kalitesini yükseltmek için basın ve yayına önem verilecektir.

3. SCF Programı

12 Ağustos 1930

Madde 1. SCF cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunundaki özgürlük ve dokunulmazlık haklarını istisnasız herkes için işler tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

Madde 2. Vergiler vatandaşların iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın gücünü aşmayacak derecede hafifletilecektir.

Vergi oranlarında daha sağlıklı esaslara dayanılacak ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde 3. Parti, devlet gelirlerinin verimli bir şekilde harcanmasına dikkat ve büyük bayındırlık teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle yüklenmesine karşıdır.

Madde 4. Parti, paramızın kıymetini biran evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyen yabancı sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

Madde 5. Parti, halkın refahına istekli ve iktisadî her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının gelişiminde, her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde, fertlerin gücü yetersiz görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman ayrıcalığı kaldırılacaktır.

Madde 6. Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve kolaylıkla para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren tefecilikten kurtarılması Partinin en mühim maksatlarındanır.

Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacına yetecek bir müessese haline çıkarılması ilkedir.

Madde 7. Dâhili sanatların canlanması ve gelişmesi, Partinin vasıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında yaygınlaştırılacaktır. Sanayi ve Madencilik Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

Madde 8. Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sürat ve kolaylıkla gördürülecektir. Rüşvet ve suiistimallere karşı merhamet göstermeksizin mücadele edilecektir,

Madde 9. Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Adli teşkilattaki noksanlar, bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde 10. Parti, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bütün devletlerle münasebetlerinin geliştirilmesine ve Milletler Cemiyeti müessesesiyle sıkı işbirliğine önem verecektir.

Madde 11. Parti bir dereceli seçim usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınına da kapsamasını savunacaktır.

4. CHF Programı

Program

(Büyük Kongrenin 13–14 Mayıs 1931 toplantısında kabul edilmiştir.)

Başlangıç

İleriye dönük planlarımızın ana hatları

Cumhuriyet Halk Partisinin programına temel olan ana fikirler, inkılâbımızın başlangıcından bugüne kadar yapılanlarla ortadadır.

Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları Partinin 1927 senesinde Büyük Kongrece de kabul olunan nizamnamesinin genel esaslarında ve aynı kongrece onaylanan Genel başkanlığın beyannamesinde ve 1931 Büyük Millet Meclisi seçimleri münasebetiyle yayınlanan beyannamede tespit edilmiştir.

Yalnız bir kaç sene için değil, uzun vadedeki planlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır.

BİRİNCİ KISIM

Esaslar: 1) Vatan, 2) Millet, 3) Devletin esas teşkilâtı, 4) Amme hukuku.

Vatan: siyasi sınırlarımız içindeki yurt

1. Vatan, Türk milletinin köklü ve yüce tarihi ve topraklarının derinliklerinde varlığını koruyan eserleri ile yaşadığı bu günkü siyasi sınırlarımız içindeki yurttur.

Vatan, hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Millet: dil, kültür ve ülkü birliği

2. Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve sosyal heyettir.

Devlet şeklimiz: Kuvvetler Birliği Esası

3. Devletin esas teşkilâtı: Türk milletinin idare şekli, Kuvvetler Birliği esasına dayalı olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına egemenlik hakkını kullanır; Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu onun içinden çıkar. Egemenlik birdir, kayıtsız, şartsız milletindir. Partimiz, Devlet şekillerinin en uygununun bu olduğuna inanmaktadır.

Özgürlük, eşitlik, dokunulmazlık, mülkiyet hakkı

4. Kamu hukuku: Türk vatandaşlarına Teşkilât-ı Esasiye kanununun verdiği ferdî ve toplumsal özgürlük, eşitlik, dokunulmazlık ve mülkiyet haklarını korumak partimizce önemli esaslardandır.

Tek dereceli seçim

Tek dereceli seçim usulünü uygulamak yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaş, seçeceği kişiyi tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla donatmak lâzımdır. Bunun temini hususundaki çalışmanın istenen neticeyi vereceği güne kadar vatandaş, yakından tanıdığı ve güvendiği insanları seçmekte serbest bırakmayı demokrasinin gereklerine daha uygun buluruz.

Kadınların milletvekili seçimi

Partimiz vatandaşların siyasi hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmez. Aksine Türk milletinin yüksek ve derin tarihinde sosyal hayatını her noktadan birliğe dayandırdığını bilen Partimiz kadınlarımızın, mahalli idareler seçimlerinde olduğu gibi, milletvekili genel seçimlerinde de siyasi haklarını kullanmaları için gereken zemini hazırlamayı bir vazife addeder. Parti ancak bu takdirde tarihi ve şerefli hayatımızı, yeni duruma uygun haliyle ihya etmiş olacağına inanmaktadır.

İKİNCİ KISIM

Cumhuriyet Halk Partisinin ana vasıfları

1. Cumhuriyet Halk Partisi, A - Cumhuriyetçi, B-Milliyetçi, C- Halkçı, Ç- Devletçi, D- Lâik, E- İnkılâpçıdır.

(Cumhuriyetçilik)

A) Parti, Cumhuriyetin, milli egemenlik ülküsünü en iyi ve en güvenli şekilde temsil ve tatbik eden devlet şekli olduğuna inanmaktadır. Parti, bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.

(Milliyetçilik)

B) Parti, ilerleme ve çağdaşlaşma yolunda ve uluslararası ilişkilerde bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk toplumunun özelliklerini ve başlı başına müstakil hüviyetini korumayı esas sayar.

Halkçılık

C) İrade ve egemenliğin kaynağı millettir. Bu irade ve egemenliğin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle yapılmasını düzenlemek için kullanılması Partice büyük esastır.

Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate ayrıcalık tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Devletçilik

Ç) Özel teşebbüsü esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milletin refaha ulaşması ve memleketin kalkınması için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işlerde - bilhassa iktisadi alanda - Devleti fiilen devreye sokmak mühim esaslarımızdandır.

Lâiklik

D) Parti, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, bilim ve fenlerin çağdaş medeniyete sağladığı esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve uygulanmasını prensip kabul etmiştir.

Din düşüncesi vicdani olduğundan, Parti, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaşlaşması yolunda başlıca başarı gereği olarak görür.

İnkılâpçılık

E) Parti, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı İnkılâplardan doğan ve gelişen prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.

Sınıf yok, iş bölümü var

2. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı sınıflardan oluşmuş değil ancak, bireysel ve toplumsal hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif çalışma alanlarına ayrılmış bir toplum olarak düşünmek esas prensiplerimizdendir.

Fayda, kabiliyet ve çalışma derecesiyle orantılıdır.

A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf C) Amele ve işçi, Ç) Serbest meslek erbabı, D) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma gruplarıdır. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve bütün camianın hayat ve saadeti için gereklidir. Partimizin bu prensiple hedeflediği gaye sınıf mücadelesi yerine ve toplumsal düzeni ve dayanışmayı temin etmek ve birbirini aksatmayacak şekilde menfaatlerde uyum sağlamaktır. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle doğru orantılıdır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Ekonomi

ZİRAAT VE SANAYİ, MADENLER VE ORMANLAR, TİCARET,
BAYINDIRLIK İŞLERİ

Normal sermayenin kaynağı

1. Ekonomide hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin tek kaynağı milli iş gücü ve tasarruftur. Bunun için çalışmayı arttırmak fert ve aile hayatında ve özellikle Devlet idaresinde, mahalli ve milli idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek, Partimizin başlıca prensibidir.

Sigorta, kredide ucuzluk ve kolaylık

2. Kredi ve sigorta meseleleriyle ihtiyacın talep ettiği oranda çalışılacaktır. Kredide ucuzluk ve kolaylık temini ana hedeflerimizdendir.

Ödemeler dengesi

3. İthalâtın ihracattan fazla olmaması ve en nihayet denk olması, ödemeler dengesinin sağlanması için zaruri gördüğümüz şarttır.

Çiftçi kooperatifleri

4. Çiftçimizi kredi ve inşaat kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere kavuşturmak ve bu teşekkülleri geliştirmek hedefimizdir. Büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin zirai kredileri rehin karşılığı verilecektir.

Ziraat Bankası

Zirai kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankamızı kanuni denetim altında bulunduracak şekilde sahiplendirmek ve faaliyetini ağırlıklı olarak zirai sahaya yöneltmek için gerekli tedbirler alınacaktır. Bankanın sermayesini zirai faaliyetlerin gelişimini temin edecek seviyelere çıkarmak, önemli çalışma konumuz olacaktır.

Küçük sanat erbabı ve esnaf

5 - Küçük sanatlar erbabını ve esnafı, zorluklardan ve zaaflardan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir duruma sokmak ve onlara kredi kurumları yaratmak, düşündüğümüz esaslı noktalardandır.

Sanayi

Küçük ve büyük sanayi, ham madde üreticilerinin menfaatlerine de uygun himayeye kavuşacaklardır.

Amele ve işçilerimiz, iş kanunu

Milliyetçi Türk amelesini ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağız. İş gücü ile sermaye arasında, dengenin kurulması ve bir iş kanunu ile ihtiyaç olan hükümlerin konulması, Partinin mühim işleri arasında görülür.

Sanayi ve Madencilik Bankası

Sanayi ve Madencilik Bankasını hareketli bir sermaye ile teçhiz etmek ana düşüncelerimizdendir.

Ticarette normal çalışan ve tekniğe dayanan sermayeyi himaye

6. Memleketin gelişiminde bütün ticaret faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe dayanan sermaye sahipleri, teşvik ve himayeye lâyıktır.

Dış ticaret

7. Dış Ticaretin düzenlenmesi başlıca işimizdir. Bu hususta ticaretle uğraşanların faaliyetini verimli kılacağız. Ülkedeki bütün mahsul ve ürünlerin ticaretini kolaylaştırma, ürünlerini koruma ve ihracatlarını temin tedbirleriyle yakından alâkadar olacağız.

Ormanlarımız

8. Milli servetlerimiz olan ormanları ve madenleri işletmek ve bu sayede istikbalimizi açmak ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire başvurulacaktır.

İmar işleri:

9. İmar işlerimiz, her şubesinde, fiili ve verimli bir tatbik programına dayanarak gerçekleştirilecektir.

Demiryollarımız

Bu işlerden büyük gelişim ve kuvvet vasıtası olan demiryolu inşaatına devam edeceğiz.

Limanlarımız

Liman inşaatlarına uygun zamanlarda başlamak lüzumu göz önünde tutulacaktır.

Karayollarımız

Şehirlerarası yollar üzerinde çalışmakla beraber memleketi bağlayan iyi ve modern köprülere ve karayolu şebekesine kavuşmak için fiilî bir program tatbik olunacaktır.

Su işleri

İktisadi amaçlara yetecek bir büyük su işi hedefimizdir. Küçük su işlerimizi başarmak ilk hedeflerimizdendir.

Taşımacılık

10. Kara, deniz, hava taşımacılığının düzenlenmesine ve gelişimine çalışacağız.

Hayvancılık

11. Hayvancılığın teşvikine ve hayvanlarımızın ıslahına ve çoğaltılmasına çalışılacaktır.

Balıkçılık ve süngercilik

12. Balıkçılığa ve süngerciliğe önem vereceğiz.

Devlet işlerinde milli ekonomi

13. Ekonomik düşüncelerimizde herhangi Bakanlık ve makamlara ait bütün Devlet işlerinin, milli ekonomi açısından, mutlak kârlı ve faydalı olması kaidelerini genellikle esas tutarız. Eskiden kalmış kanunların ve usullerin zamanla bu açıdan iyileştirilmesine önem veriyoruz.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Maliye

Devamlı ve denk bütçe

1.- Partimizce devamlı ve denk bütçe fikri Maliyede esastır.

Vergi kanunlarında ilerleme

2. Vergi matrahlarını mümkün olduğu kadar safi gelir esaslarına dayandırmak hedefimiz olmakla beraber mevcut vergi kanunlarımızı fiili ve uygulamalı bir özen ile ve milletin ödeme gücünü küçümsemeyen bir anlayışla geliştirmek hususundaki çalışmalara devam edilecektir.

Gümrük tarifeleri

3. Gümrük tarifelerini ve muamelelerini milletin ekonomik çıkarlarına daha uygun şekle koymağa çalışmak önem verdiğimiz hususlardandır.

BEŞİNCİ KISIM

Milli eğitim ve öğretim

Eğitim ve Öğretim esaslarımız:

1. Milli eğitim ve öğretimde esas düsturlarımız şunlardır:

Vatandaşları okutmak ve yetiştirmek

A) Eğitim siyasetimizin temel taşı, cehaletin giderilmesidir. Eğitimimizde her gün nispeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program uygulanacaktır.

B) Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâik vatandaş yetiştirmek eğitimin her derecesi için zorunlu ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye Devletine hürmet etmek ve ettirmek duygusu bir vazife olarak telkin edilir.

C) Fikri olduğu gibi bedeni gelişime de önem vermek ve özellikle karakteri milli derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak büyük emeldir.

Usulün hedefi

Ç) Eğitim ve öğretimde takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için gerçek hayatta başarılı olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir.

Eğitimin vasıfları

D) Eğitim her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, milli ve vatanperver olmalıdır.

Teşebbüs kabiliyeti, düzen, ahlâk

E) Her tahsil ve Eğitim müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamaya şefkatle itina etmekle beraber onları hayatta kusurlu olmasına mani olmak için ciddi bir düzen ve samimi ahlâk anlayışına alıştırmamanın önemli olduğu kanaatindeyiz.

Türk tarihi

F) Partimiz, vatandaşların, Türkün derin tarihini bilmesine özel önem verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.

2. Okullar hakkında başlıca fikirlerimiz:

İlkokullar

A) Şehirlerde, köylerde veya köyler mıntkasında durum ve ihtiyaca göre gündüzlük ve yatılı ilkokullar, muntazam bir tatbik programı altında, arttırılacaktır. Köy okullarında sağlık, yaşayış ve bölgesi ile ilgili ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.

Meslek ve sanat okulları

B) Meslek ve sanat okulları memleketin ihtiyacına yetecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

Ortaokul

C) Her vilâyet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek gereken ilçelerde ortaokul bulundurmak gerekliliğine inanıyoruz. Ortaokullardan uzak muhitlerdeki çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak yatılı teşkilât yapmaya çalışılacaktır. Bu okullarda bölgeleri ile ilgili mesleki bilgilerin verilmesine özen gösterilecektir.

Liseler

Ç) Liselerimizi yüksek öğrenime tam kabiliyetli talebe yetiştirecek şekilde her açıdan takviye ve ikmal edeceğiz.

Üniversite ve yüksekokullar

D) Üniversite ıslah edilip düzenlenerek gereken seviyeye çıkarılacaktır. Yüksekokullarımız kendilerinden beklenen neticeleri verebilecek mükemmeliyete getirilecektir.

Güzel sanatlar

3. Güzel sanatlara bilhassa musikiye, inkılâbımızın önemli göstergesi olacak şekilde önem vereceğiz.

Müzeler, tarihi eserler

4. Müzelerin ve tarihi eserlerin özenle tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi korunmalarına önem verilecektir.

Dilimiz

5. Türk dilinin milli, mükemmel ve düzgün bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi çalışmaya devam edilecektir.

Kitap, neşriyat, kütüphane

6. Kitap, yayın ve kütüphane işleri Parti için önemlidir.

Spor kulüplerinin himayesi

7. Partimiz, Türk vatandaşlarının meydana getirmiş oldukları ve getirecekleri bütün spor kulüplerini milletin kuvvetli ve iradeli tutulması bakımından fevkalâde önemli kabul eder; bu teşekkülleri korumayı ve devam ettirmeyi vazife bilir.

ALTINCI KISIM

Sosyal hayat ve genel sağlık

Aile

1. Türk sosyal hayatında ailenin korunması esastır.

Nüfusumuzu arttırmak

2. Nüfusumuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz.

Çocuk sağlığı

3. Parti çocuk sağlığıyla özellikle ilgilidir. Doğum evlerinin artırılmasına çalışılacaktır. Çalışma bölgelerinde kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler (kreş) yaptırılmasına ve bunların artırılmasına devam edilecektir.

Kimsesizler, ihtiyarlar, özürllüler

4. Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve özürllüler milletin vesayet ve koruması altındadır.

Sağlık işleri

5. Sağlık işleri Partimizce özel bir öneme sahiptir. Bu konudaki çalışma genel ihtiyaca uygun ve devamlı bir şekilde genişletilecektir.

Bulaşıcı hastalıklar

6. Sıtma, verem, frengi, trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele tedbirlerini genişletmeğe devam edeceğiz.

YEDİNCİ KISIM

İç, adli, dış siyaset, memurlar, serbest meslek erbabı

Emniyet, milli düzen ve asayiş

1. Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve milli düzen ve asayişini, yurt içi ve adli teşkilât ve kanunlarıyla koruyan ve hiçbir hadise veya tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

Adliye: Mahkemelerin teşkili kanunu

2. Adliyede mahkemelerin teşkili kanununu; halkın ihtiyacına ve memleketin menfaatine en uygun şekilde düzenleyecek ve tamamlayacağız.

Muhakeme usulleri

Teminatı ihtiva eden basit, fiilî ve seri muhakeme usullerini genişleteceğiz.

İcra ve tebliğ

İcra ve tebliğ işlerinde istenilen neticeleri seri ve kolay olarak temin edecek tedbirler alacağız.

Cezaevi ve hapisane

Tutukluları, hükümlüleri ayırmaya ve hapisaneleri birer ıslah yeri haline getirmeye çalışacağız.

Yurtta barış, cihanda barış

3. Yurtta barış ve cihanda barış, başlıca prensiplerimizdir.

Memurlar

4. Milletın yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkat ve gayretleriyle vazifelerine hayatlarını adayan memurlar, her türlü huzur ve refaha lâyıktırlar.

Serbest meslek erbabı

5. Memur olmayan serbest meslek erbabının milli Türk varlığı için gerekli ve faydalı olan hizmetleri, Partinin takdiri gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetlerinin karşılığını görmeleri için faaliyet sahalarını açık ve güvenli bulundurmak vazifelerimizdendir.

SEKİZİNCİ KISIM

Vatan müdafaası

Ordu

1. Vatan müdafaası milli vazifelerin en mukaddesidir. Parti, askerliğin bütün vatandaşlara istisnasız tatbiki esasını kabul etmiştir. Türk ordusu her türlü siyasi düşünce ve tesirlerin üstündedir. Ordunun, kendisine verilen yüksek vazifeyi her an başarı ile yapabilecek güce sahip ve asrın gelişmelerine uygun vasıtalarla donatılmış olmasına önem veririz.

Ordu mensupları

2. Devletin yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli olan ve milli ülküyü, milli varlığı ve inkılâbı kollayan ve koruyan Cumhuriyet ordusunun ve onun fedakâr ve kıymetli mensuplarının daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına özellikle önem veririz.

TABLOLAR

Tablo 1

Türklük, Vatan, Millet (Halk) ile İlgili Kelime, Kavram ve Kelime Grupları				
Kelime, Kavram ve Kelime Grubu	9 Umde	TpCF	SCF	CHF
Halk	7	4	3	6
Memleket	9	13	3	6
Memleketin Menfaati, Yararı, Kalkınması	2	5	1	4
Millet	9	3	1	20
Millet / Halk / Milletin Egemenliği	7	2	1*	8*
Milli Birlik	-	1	-	1
Milli Dil	-	-	-	1
Milli Düzen / Asayiş	-	-	-	2
Milli Egemenlik	2	-	-	1
Milli Eğitim	-	1	-	3
Milli Ekonomi	-	-	-	2
Milli İhtiyaçlar	1	-	-	-
Milli İrade	-	-	-	1
Milli Mukadderat	1	-	-	-
Milli Para	-	1	-	-
Milli Servet	-	-	-	1
Milli Tarih	-	-	-	1
Milli Ülkü	-	-	-	1
Milli Varlık	-	-	-	2
Milli Vazife	1	-	-	1
Türk Amelesi / İşçisi	-	-	-	1
Türk Camiası	-	-	-	1
Türk Dili	-	-	-	2
Türk Kadını	-	-	1	-
Türk Ordusu	-	-	-	1
Türk Sosyal Hayatı	-	-	-	1
Türk Toplumunu	-	-	-	1
Türk Varlığı	-	-	-	1
Türk Vatandaşları	-	-	-	2
Türk Milleti	1	-	-	3

Türk Tarihi	-	-	-	5
Türkiye Cumhuriyeti	-	1	-	1
Türkiye Cumhuriyeti Halkı / Türkiye Halkı	1	-	-	1
Türkiye Devleti	-	1	-	2
Türkiye Büyük Millet Meclisi	5	-	-	1
Türkün Derin Tarihi	-	-	-	2
Türkün Kudreti	-	-	-	1
Ülkü Birliği	-	-	-	2
Vatan	-	-	-	6
Vatandaş	1	2	-	15
Vatanperver	-	-	-	1
Yurt	2	1	-	4
TOPLAM	49	35	10	115
Tüm Metne Oranı	0.077	0.028	0.037	0.069

(*) Cumhuriyetçilik kavramı ile birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo 2

Hukuk ile İlgili Kelime, Kavram ve Söz Grupları				
Kelime, Kavram ve Kelime Grubu	9 Umde	TpCF	SCF	CHF
Adalet	1	1	-	-
Adli	-	-	1	2
Adli Mahkemeler	-	1	-	-
Adliye	-	-	-	2
Anayasa / Teşkilât-ı Esasiye Kanunu	-	3	1	1
Bilim / Asrın Gerekleri	2	1	-	1
Düşünce / İnanç Özgürlüğü	-	1	1*	1*
Düzenleme (Adli Sistemde)	1	1	1	1
Masuniyet	-	-	1	1
Eşitlik	-	-	-	2
Ferdi ve Toplumsal Özgürlüklerin Korunması	-	1	1	1
Hâkimlere Güvence	-	1	-	-
Hukuk Bilimi	1	-	-	-
Hürriyet / Özgürlük	-	3	1	1
İdari Mahkemeler	-	2	-	-
İnkılâp / İnkılâpçılık	-	-	-	4
Kanun	9	13	3	13
Rüşvet / Suiistimal ile Mücadele	-	-	2	-
Kanunların Seri / Süratle Yapılması	2	2	1	1
TOPLAM	16	30	13	31

(*)Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na atıfta bulunarak ifade edilmiştir.

Tablo 3

Ekonomi ve Maliye ile İlgili Kelime, Kavram ve Söz Grupları				
Kelime, Kavram ve Kelime Grubu	9 Umde	TpCF	SCF	CHF
Anonim Şirket	-	1	-	-
Aşar Vergisi	1	-	-	-
Balıkçılık	-	-	-	1
Çiftçi	4	1	2	3
Çiftçi Kooperatifi	-	-	-	1
Demiryolu	1	-	-	2
Deniz Taşımacılığı	-	-	-	1
Denk bütçe	-	-	-	2
Devletçilik	1*	1*	1*	1
Devlet Teşebbüsü	1	1	1	1
Dış Ticaret	-	1	-	1
Düzenleme, Yenileme, İyileştirme(Ekonomi Alanında Yapılacak Olan)	1	2	-	1
Emlak ve Arazi Bankası	-	1	-	
Esnaf	-	-	-	3
Gümrük Tarifelerinin / Vergisinin Düzenlenmesi	-	2	-	2
Hammadde	1	3	-	-
Hammaddesi Yurtdışı Mevcut Olan Ürünlerin Yurt İçinde Üretimini Teşviki	1	1	-	-
Hava Taşımacılığı	-	-	-	1
Hayvan / Hayvancılığın İslahı	1	-	-	1
Hayvancılık	-	1	-	2
Hükümetçe Halka Arazi Verilmesi	-	1	-	-
İmar / Bayındırlık	1	2	1	2
İnşaat Kooperatifi	-	-	-	1
İş Gücü / İşçi	-	-	-	6
İthalat-İhracat Dengesi	-	-	-	1
Kadın İşçi	-	-	-	1
Kambiyo / Türk Parasının Kıymetinin Belirlenmesi	-	1	1	-

Kara Taşımacılığı	-	-	-	1
Karayolu	-	-	-	1
Kredi Kooperatifi / Kooperatifleri	-	-	-	1
Liman	-	2	2	1
Maden / Madencilik	1	-	1	2
Mali İtibar	-	1	-	-
Memur / Memuriyet	3	3	-	3
Memurların Hakları Konusu	1	1	-	-
Orman	1	-	-	3
Ödemeler Dengesi	-	-	-	1
Özel Teşebbüs	1	2	-	1
Refah	-	2	1	2
Sanayi / Sınaı	1	6	2	6
Sanayi Erbabı / Sanayici	1	-	-	-
Sanayi Odası	-	1	-	-
Sanayi ve Madencilik Bankası	-	-	-	1
Sanayinin Geliştirilmesi / Himayesi	-	3	-	3
Serbest Meslek Erbabı	-	1	-	4
Sermaye	1	3	-	8
Sermaye Sahibi	-	1	-	-
Sınaı İtibar	-	1	-	-
Sigorta	-	1	-	2
Tarım	-	2	-	-
Tasarruf	-	-	-	2
Tekel Karşıtlığı	-	1	-	-
Teşvik-i Sanayi Kanunu	-	-	1	-
Ticaret	1	5	-	4
Ticaret Erbabı	1	-	-	-
Ticaret Odası	-	1	-	-
Tütün	1	-	-	-
Tütün Vergisinin Düzenlenmesi	-	1	-	-
Ucuz Kredi / Kredi	1	1	-	6
Üretim Kooperatifi	-	1	-	-
Ürün Borsası	-	1	-	-
Vergi Kanunlarının / Sisteminin Düzenlenmesi	-	1	1	1

Yabancı Sermaye	-	2	1	-
Yerli Malının Himayesi	-	-	1	-
Ziraat / Zirai	2	4	-	1
Ziraat Bankası	1	1	1	1
Ziraat Kooperatifi	-	1	-	-
Ziraat Odası	-	1	-	-
Zirai İtibar	-	1	-	-
TOPLAM	30	71	17	89

(*) Kavram “Devletçilik” ifadesi kullanılmadan ifade edilmiştir.

Tablo 4

Eğitim ve Öğretim ile İlgili Kelime, Kavram ve Söz Grupları				
Kelime, Kavram ve Kelime Grubu	9 Umde	TpCF	SCF	CHF
Cumhuriyetçi, Milliyetçi ve Lâik Vatandaş Yetiştirmek	-	-	-	1
Düzenleme(Eğitim Alanında)	-	-	-	3
Eğitim	2	4	-	10
Eğitimde Birlik / Eğitimin Birliği	1	1	-	-
Eğitimin Milliği	-	1	-	3
Halkın Aydınlanması	1	-	-	-
Hurafeden Uzak Eğitim	-	-	-	1
İlkokul	-	-	-	1
Kurs (Mesleki)	-	-	-	1
Lise	-	-	-	1
Bilim	2	-	-	1
Meslek Okulu	-	1	-	1
Mesleki bilgi Verilmesi	-	-	-	1
Milli Eğitim	-	1	-	3
Müze, Tarihi Eser	-	-	-	1
Ortaokul	-	-	-	2
Sanat (Teknik) / Meslek Okulu	-	1	-	1
Türk Dili	-	-	-	1
Türk Tarihini Bilmek	-	-	-	1
Üniversite	-	-	-	1
Üniversitenin Islahı	-	-	-	1
Yabancı Fikirden Uzak Eğitim	-	-	-	1
Yatılı	-	-	-	2
Yüksekokul	-	-	-	1
TOPLAM	6	9	-	39

Tablo 5

Toplumsal ve Sosyal İçerikli Kelime, Kavram ve Söz Grupları				
Kelime, Kavram ve Kelime Grubu	9 Umde	TpCF	SCF	CHF
Ahlak	-	2	-	-
Aile, Ailenin Korunması	-	2	-	1
Alkol	-	1	-	-
Basın	-	2	-	-
Bulaşıcı Hastalık	-		-	1
Çocuk	-	2	-	5
Çocuk Sağlığı	-		-	1
Dayanışma	-	2	-	1
Doğumevi	-		-	1
Dul	1		-	-
Düzen	-		-	1
Fuhuş	-	1	-	-
Halkçılık	-		-	1
Halkın / Millet / Toplumun İhtiyacı / Yararı	1	2	-	2
Halkın Sınıfsızlığı	-		-	1
Hapishane	-	1	-	1
Harp Malulleri	1	1	-	-
Hastane	-	1	-	-
İhtiyar / Yaşlı	1	1	-	1
Kreş	-		-	1
Kumar	-	1	-	-
Nüfusun Artırılması	-	1	-	1
Özürlük	-		-	1
Sağlık	1	1	-	1
Sanat / Güzel Sanat	-		-	1
Sosyal Hayat	-		-	2
Sosyal Yardım Kurumları	1		-	-
Spor Kulüpleri	-	1	-	1
Toplumsal Düzen / Asayiş / Emniyet	2	1	-	3
Yetim / Kimsesiz Çocuk	1	2	-	1
Yetimhane	-	1	-	-
TOPLAM	9	26	-	29

Tablo 6

Devlet İdaresi ve Siyasi İçerikli Kelime, Kavram ve Söz Grupları				
Kelime, Kavram ve Kelime Grubu	9 Umde	TpCF	SCF	CHF
Âdem-i Merkeziyet	-	1	-	-
Barış	3	-	-	2
Belediye	-	4	-	-
Belediye Başkanı (Mahalli İdareler) Seçimleri	-	1	-	1
Bürokrasinin Azaltılması (Devlet İdaresinin / Hükümet Dairelerindeki İşlerin Sadeleştirilmesi)	1	1	1	1
Cumhurbaşkanı	-	1	-	1
Cumhuriyet	-	1	1	2
Cumhuriyetçilik	1*	1*	1	3
Çalışanların Partilere Üye Olamaması	-	1	-	-
Devlet	2	10	2	15
Devlet Dairesi / Daireleri	2		-	-
Devletçi / Devletçilik	1**	1**	1**	1
Genel / Milletvekili Seçimleri	-	1	1	3
Hilafet	1		-	-
Hükümet	2	5	2	1
İdari Teşkilat	-	1	-	-
Köy Teşkilatı	-	1	-	-
Lâik, Lâiklik	-		1	3
Meclis / Büyük Millet Meclisi / Türkiye Büyük Millet Meclisi	9		-	3
Memur Alımları	1	1	-	-
Millet / Halk / Milletın Egemenliği	7	2	1***	8***
Milletler Cemiyeti	-		1	-
Milletvekili	-	1	-	2
Milliyetçilik	-		1	3
Otorite	-		-	1
Saltanatın Kaldırılması	1		-	-
Siyasi Parti / Parti (İsim İçinde Geçen ve Kendi Teşkilatını İfade Edenler Alınmamıştır)	-	1	-	-
Tek Dereceli Seçim Usulü	-	1	1	1

Türk Kadınının Siyasi Hakları	-		1	1
Türkiye Devleti	-	1	-	2
TOPLAM	31	37	15	53

(*) Kavram “Cumhuriyetçilik” ifadesi kullanılmadan ifade edilmiştir.

(**) Kavram “Devletçilik” ifadesi kullanılmadan ifade edilmiştir.

(***) Cumhuriyetçilik kavramı ile birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo 7

Askeri Kelime, Kavram ve Söz Grupları				
Kelime, Kavram ve Kelime Grubu	9 Umde	TpCF	SCF	CHF
Askerlik Süresinin Azaltılması	1	-	-	-
Cumhuriyet Ordusu	-	-	-	1
Harp Malulü Asker / Ordu Mensubu	1	1	-	-
Ordu Mensupları	1	-	-	1
Ordu Mensuplarının Refahı	1	-	-	-
Ordu-Siyaset İlişkisi	-	-	-	1
Ordu, Türk Ordusu	1	-	-	2
Vatan Müdafaası	-	-	-	1
TOPLAM	5	1	-	6